

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

Müəlliflərin bu nəşrdə ifadə etdikləri fikir və baxışlar onların özlərinə məxsusdur və YUNESKO-nun yaxud Fələməng hökumətinin fikir və mövqeyini əks etdirməyə bilər. Bu xülasədə işlədilmiş işarələr və materialın şərhə YUNESKO yaxud Fələməng hökuməti tərəfindən bu və ya digər ölkənin, ərazinin, şəhərin, rayonun yaxud onların hakimiyyətlərinin hüquqi statusuna və ya onların sərhədlərinin dəyişdirilməsinə dair hər hansı bir fikrin ifadə edilməsi demək deyildir.

YUNESKO-nun bu layihəsi Fələməng hökumətinin maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilir.

YUNESKO-nun mədəni siyasət və mədəniyyətlərəarası dialoq idarəsinin mədəniyyət və inkişaf şöbəsi tərəfindən nəşr edilmişdir.

75015 Fransa, Paris, Miolli küç. 1
e-mail: cultureaids@unesco.org
web site: www.unesco.org/culture/aids

YUNESKO tərəfindən layihənin əlaqələndiriciləri helena Drobna və Kristofors Mallurisdir

Üz qabığının dizaynı: Geqa Pakşaşvilinindir

ADİLOGLU nəşriyyatında (Azərbaycan, Bakı) çap olunmuşdur
YUNESKO-nun nömrəsi CLT/CPD/CAD-05/4
© YUNESKO 2005

Mündəricat

Müqəddimə	5
Minnətdarlıqlar	9
Azərbaycanın Xaritəsi	10

I. HİSSƏ: Azərbaycanda İİV/QİÇS-in epidemioloji vəziyyəti

I.1 Yayılması və əsas tendensiyası	13
I.2 İİV-ə yoluxmuş insanların sosial-demoqrafik xarakteristikası	14
I.3 Testləşdirmə	15
I.4 Sosial-iqtisadi amillər	15
I.5 İİV-nin təsirə məruz qalan əsas əhali kateqoriyaları və qrupları.	16
I.5.1 İnyeksion narkotikləri qəbul edənlər	16
I.5.2 Seks biznes xidməti göstərən işçilər	20
I.5.3 Kişilərlə cinsi əlaqədə olan kişilər	21
I.5.4 Azadlıqdan məhrum olunan məhbuslar	21
I.5.5 Gənclər	22
I.5.6 Miqrantlar	22
I.5.7 Qaçqınlar və məcburi köçkünlər	23
I.6 İİV/ QİÇS-ə aid olan sosial-mədəni davranış xüsusiyyətləri	24
I.6.1 Ailə və İİV/QİÇS-in qəndər aspektləri	25
I.6.2 Seksual davranış, seksual təlim və tərbiyə	26
I.6.3 İİV/QİÇS-in profilaktikasında dinin rolu	26
I.6.4 Əhəlinin məlumatlandırılması	28
I.6.5 İİV/QİÇS probleminin cəmiyyət tərəfindən qavranması	32
I.6.6 Maarifləndirmə işi	34
I.6.7 İİV-ə yoluxanlara münasibət	35
I.6.8 İİV/QİÇS-lə yaşayan insanlar	37

II. HİSSƏ: İnstitusional qiymətləndirmə

II.1 İİV/QİÇS sahəsində səhiyyə sistemi	39
II.2 Qanunvericilik bazası	39
II.3 Dövlətin söyləri	41
II.4 Beynəlxalq aqentliklərin və yerli Qeyri-hökumət təşkilatlarının söyləri.	43

III. HİSSƏ: Hadisənin analizi (“Case Study”)

III.1 Metodologiya	51
III.2 Proqramın təsviri	52
III.3 Proqramın analizi	52
III.3.1 Proqramın təşkili	52
III.3.2 Proqramın və tədris vəsaitlərinin məzmunu	53

İV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

III.3.3 Təlimatçıların hazırlanması	53
III.3.4 Şagirdlərlə iş	54
III.3.5 Valideyinlərlə iş	55
IV. HİSSƏ: Əsas nəticələr və tövsiyələr	57
Ədəbiyyət	61

Müqəddimə

Azərbaycan ekspert qrupunun milli hesabatı YUNESKO-nun maliyyə və metodiki dəstəyi ilə hazırlanmışdır. Hesabat Cənubi Qafqazın üç respublikasında İİV/QİÇS-in yayılmasının aradan qaldırılması üzrə mədəni-sosial, proqramlar, kommunikasiyalar, informasiyalar və təhsil problemlərini əhatə edir.

YUNESKO-nun Cənubi Qafqazın üç respublikasında yuxarıda haqqında danışılan problemi öyrənməsi təsadüfi deyildir və vaxtındadır, belə ki, bu respublikalar çoxlu ümumi ənənələrə, mentalitet yaxınlığına malikdirlər və onların sosial-iqtisadi planda identik problemləri vardır. Hərbi münaqişələrin mövcudluğu (təkcə bunun nəticəsində Azərbaycanın hər 8 sakinindən biri məcburi köçkün və ya Respublikanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş 20 faiz qədim torpaqlarının qaçqınıdır) və miqrantların sayının çoxluğu Azərbaycanda İİV-ifekasiyasının (yoluxma xəstəlik törədən mikroorqanizm) yayılmasında xüsusi rol oynayır. Qeydə alınmış bütün İİV-pozitivlərdən 48% dən çoxu xəstəliyə miqrasiyada olarkən yoluxublar. Fərqləndirici cəhət budur ki, Azərbaycanda əhalinin əksəriyyəti islama, digər iki respublikada isə xristianlığa etiqad edirlər.

1998-ci ildən başlayaraq qeydiyyatda alınmış İİV/QİÇS hallarının miqdarına görə Azərbaycan bu günə kimi Cənubi Qafqazda liderlik edir. 01.01.2005-ci il tarixinə İİV/QİÇS hallarının sayı 718-ə çatmışdır. Onlardan 66 nəfər QİÇS-dən ölmüşdür. 109 nəfərdə QİÇS mərhələsinə keçmişdir, lakin bu rəqəm tam dəqiq deyildir, belə ki, qeydiyyatda alınmışların 47 faizi Mərkəzlə əməkdaşlıq etmir, buna görə də biz onların sağlamlığı barədə dəqiq informasiyaya malik deyilik. Bundan başqa bizim fikrimizcə və beynəlxalq ekspertlərin hesablamalarına görə İİV-ə yoluxanların həqiqi sayı rəsmi qeydiyyatda alınanlardan 10 dəfə çoxdur.

1996-cı ildən başlayaraq İİV/QİÇS-lə mübarizə üçün Azərbaycan dövləti və hökuməti tərəfindən zəruri normativ-hüquqin baza yaradılmışdır. QİÇS problemini Azərbaycanın rəsmi dairələri üstünlük təşkil edən problem kimi qəbul edirlər və buna görə də 1997 və 2002-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən İİV/QİÇS epidemiyasının aradan qaldırılması üzrə Milli (strateji) proqram qəbul edilmişdir. Azərbaycan BMT-nin Qlobal böhran - qlobal hərəkət bəyannaməsini və MBD ərazisində İİV/QİÇS epidemiyasının aradan qaldırılması üzrə Təxirəsalınmaz tədbirlər proqramını imzalamışdır. Ancaq, təssüf ki, mövcud sosial-iqtisadi çətinliklər, həçinin büdcə vəsaitlərinin Ermənistan tərəfindən növbəti təcavüzkarlıqların aradan qaldırılmasına yönəldilməsi səbəbindən İİV/QİÇS-in yayılmasının qarşısının alınması üzrə proqramlar kifayət qədər maliyyələşdirilmir.

Hazırda Respublika epidemiyanın yayılması ərəfəsindədir. Baxmayaraq ki, epidemiyanın bu günkü səviyyəsi 0,008 faiz təşkil edir, bu göstərici real deyildir. Əgər real rəqəmlərə müraciət etsək, onda görürük ki, 1987-ci ildən 1996-cı ilə qədər 3 milyon qan nümunəsi tədqiq edilmiş və bu zaman Respublikanın cəmişi 7 vətəndaşında pozitiv İİV aşkarlanmışdısa, 1997-2004-cü illərdə 1 milyondan az qan nümunəsi tədqiq edilmiş və nəticə sarsıdıcı olmuşdur - 683 pozitiv İİV halı. Beləliklə, tədqiqatların sayı üç dəfə azalmış, virusun aşkara çıxarılması halı isə 97,5 dəfə artmışdır ki, bu da ölkədə İİV/QİÇS vəziyyətinin ciddiyyətinə dəlalət edir.

İctimaiyyət və dini dairələr tərəfindən bədəninə narkotik yeridənlər və kommertiya seks-biznesinə və homoseksualizmə cəlb edilmiş şəxslər qnaq obyektinə çevrilsələr də, bu, millətin və dinimizin mental xüsusiyyətləri ilə üst-üstə düşür.

İslam dini ər-arvad xəyanətini, pozğunluğu (əxlaqsızlığı) və yuxarıda adı çəkilən narkotiklərdən istifadə, insanların bədəninə satması, seksin eybəcər formaları kimi halları, həmçinin abortları və hamiləliyin qarşısını almaq üçün müdafiə vasitələrindən istifadəni mühakimə edir. Buradan belə nəti-

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

cə çıxarmaq olar ki, İslam dini bir tərəfdən İİV-yə yoluxmanın qarşısına sədd çəkir, amma digər tərəfdən prezervativlərdən istifadəni və abortların aparılmasını qadağan etməklə İİV/QİÇS-in yayılmasına şərait yaradır.

QİÇS-lə mübarizə üzrə Azərbaycan mərkəzi İİV-ə yoluxmalara kömək Assosiasiyası İmddadla birlikdə 1999-cu ildə 100 nəfər İİV-ə yoluxanlar arasında sosioloji tədqiqat aparmış və onlardan 95 faizi etiraf etmişdir ki, İİV-ə yoluxana qədər onlar bu xəstəlik haqqında heç bir məlumata malik olmamışlar. Milli Mərkəz məktəblilərin və tələbələrin, bütün əhalinin maariflənməsinə, həmçinin davranışı yüksək risk altında olan qruplara böyük diqqət yetirir. Sanitar təşviqatı gücləndirmək məqsədilə 1997-ci ildə Mərkəzdə, 2002-ci ildə isə Respublikanın bütün inzibati ərazilərində (şəhər və rayonlarında) gecə-gündüz fəaliyyət göstərən anonim məsləhət və məcburi qaydada həm əvvəl, həm də sonra test məsləhətləri keçirilən tədqiqat xidmətləri yaradılmışdır ki, elə həmin əmrlə yaşadığı kənddən, şəhərdən və rayondan asılı olmayaraq Respublikanın hər bir vətəndaşının İİV testi üçün anonim və pulsuz qan verməsinə şərait yaradılmışdır.

1997-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Mərkəzi QİÇS-lə mübarizə günü ilə yanaşı hər il dekabrın əvvəllərində QİÇS-lə mübarizə ionicünlüyü təşkil edir. Bu ionicünlük ərzində (başqa vaxtlarda da) Azərbaycan ulduzları QİÇS-ə qarşı şüarı altında konsertlər təşkil edilir və ora Prezident aparatının, Nazirlər Kabinetinin, Milli Məclisin nümayəndələri, müxtəlif nazirlər, KİV və, təbii ki, gənclər dəvət olunurlar. Hər il Azərbaycan Mərkəzi rüblük press-relizlərindən başqa respublika KİV-ində 350-dən 500-ə qədər məqalə, müsahibə, jurnalist tədqiqatı dərc etdirir, bu problem üzrə ən yaxşı məqalə üçün müsabiqə keçirir. Fərəhləndirici haldır ki, bu prosesə rayon KİV-ləri də qoşulmuşdur. Əhali arasında təbliğat aparmaq üçün biz Jurnalistlər QİÇS-ə qarşı, Yumor QİÇS-ə qarşı, Karikaturaçılar QİÇS-ə qarşı müsabiqələrinin keçirilməsi kimi qeyri-ordinar və qeyri-ənənəvi üsullardan istifadə edirik. Biz həm də səsle, təşviqat materialları ilə və qanın götürülüb testdən keçirilməsi üçün zəruri olan hər şeylə təhciz olunmuş mikroavtobusda gəzən səyyar briqada yaratmışıq. Bu Briqada bazarların, vağzalların, metro stansiyalarının, azadlıqdan mərhum etmə yerlərini 3-5 km-də əhali arasında QİÇS əleyhinə təbliğat aparır.

Respublikada hər il QİÇS-dən ölənlərin Xatirə günü keçirilir və bura bütün dini konfessiyaların (cərəyanların) nümayəndələri dəvət olunur. Fərəhlə qeyd etmək lazımdır ki, onların İİV-ə yoluxanlara baxışları müsbətə doğru dəyişmiş və onlar QİÇS əleyhinə təbliğata qoşulmuşlar.

Azərbaycan yeganə ölkədir ki, İİV-ə yoluxma faktı aşkarlananda vətəndaşın arzusu ilə ona əlillik qrupu təyin olunur, pul müavinəti ödənilir və müalicə yerinə və əksinə getmək üçün pulsuz biletdə daxil olmaqla pulsuz müalicə hüququ verilir.

Mərkəzin və İmddad Assosiasiyasının təqdimatı ilə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi İİV/QİÇS-xəstələrini onların arzusuna və peşə dərəcəsinə müvafiq olaraq işlə təmin edir.

Yuxarıda sadalananlardan aydın görünür ki, Azərbaycan hökuməti QİÇS-lə mübarizədə mədəni, sosial, təhsil, dini və s. amillər də daxil olmaqla kompleks yanaşmanı təmin edir.

Təqdim olunan sənəddə Milli hesabatın hazırlanması üzrə Azərbaycan enskspert qrupu öz imkanları daxilində daha dəqiq, hərtərəfli planlaşdırılmalı olan bu və ya digər məsələyə toxunub. Buna görə də ümidvaram ki, gələcəkdə onlar layihənin adından doğan hər bir məsələyə lazımı diqqət ayırmaqla öz hesabatlarını tamamlaya biləcəklər.

Mənim baxışlarım bir çox məsələlərdə qrupun təşkilatçılarının mənə təqdim olunan hesabatdakı fikirləri ilə üst-üstə düşməyə bilər.

Doktor Q.M.Əliyev,
QİÇS-lə mübarizə üzrə Azərbaycan Milli Mərkəzinin direktoru,
QİÇS-in profilaktikası və aradan qaldırılması üzrə Dövlət komissiyasının Milli əlaqələndiricisi, üzvü və katibi.

Müqəddimə

İİV-nin az yayıldığına baxmayaraq onun həyəcan doğuran yüksək inkişaf göstəriciləri müşahidə olunur. Bununla əlaqədar olaraq Cənubi Qafqaz bölgəsində: Ermənistanda, Azərbaycanda və Gürcüstanda İİV və QİÇS-ə cavab olaraq ölçü götürmək zərurəti kəskin baş qaldırır.

Yeni yoluxmaların profilaktikası üstünlük təşkil etməlidir. Lakin İİV və QİÇS-ə yoluxanların və onlardan əziyyət çəkənlərin spesifik tələbatı da ödənilməlidir və İİV ilə yaşayan insanlar İİV ilə əlaqədar tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında əsas işdaş (partnyor) olmalıdırlar.

Təcrübə göstərir ki, profilaktika, müalicə yaxud qulluq məqsədilə edilən istənilən hərəkətin səmərəliliyi üçün bu hərəkətlər mədəni xüsusiyyətlərlə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu o deməkdir ki, strategiya və proqramların işlənilib hazırlanması zamanı məqsədli qrupların həyat tərzini, ənənələri, etiqadları, gender münasibətləri və ailə quruluşu da daxil olmaqla xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Məqsəd uzunmüddətli əsasda davranış modellərinin dəyişdirilməsi olanda bu xüsusilə vacibdir və epidemiyanın yavaşması və daha optimist olsa, genişlənməsinin dayandırılması üçün zəruri şərtidir.

Məhz buna görə YUNESKO və YUNEYDS İİV və QİÇS məsələlərinin həlli zamanı mədəni xüsusiyyətlərin daimi uçotunu təhlil etməyə cəhd göstərərək İİV/QİÇS-in profilaktikası və xəstələrə qulluq zamanı mədəni yanaşma adlı birgə layihə başlamışlar. Layihənin məqsədi problem haqqında düşüncələrə kömək göstərmək və İİV ilə əlaqədar strategiya, siyasət, proqram və layihələrə mədəni yanaşmanın daxil edilməsinə gətirib çıxarmağa qadir olan hərəkətlərə sövq etməkdir.

Bu layihənin həyata keçirilməsi zamanı əldə edilmiş bilik və təcrübə əsasında YUNESKO Üç Qafqaz ölkəsində İİV-nin profilaktikası zamanı mədəni xüsusiyyətlərə uyğun gələn məlumat, təhsil və əlaqə (MTƏ) adlı yeni layihə işləyib hazırlamışdır. Bu layihə Fələmng hökumətinin səxavətli yardımını sayəsində mümkün olmuş və beynəlxalq ekspertlər qrupunun iştirakı ilə Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri ilə əməkdaşlıq şəraitində işlənilib hazırlanmışdır. Layihənin məqsədi - İİV və QİÇS-ə cavab olaraq məqbul mədəni tədbirlərin işlənilib hazırlanması işinə töhfə verməkdir ki, onlar relevant, səmərəli və davamlı olsunlar.

Layihə iki mərhələdən ibarət düşünülmüşdür. Tədqiqata yönəldilən birinci mərhələ İİV epidemiyasının inkişafı təmayülünə təsir edən yerli sosial-mədəni xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsinə istiqamətlənmişdi. Bu mənada mədəniyyətə hansısa bir statik maneə kimi yox, İİV və QİÇS-ə cavab olaraq səmərəli tədbirlərin keçirilməsi zamanı əsas rol oynayan inkişaf edən ehtiyat (resurs) kimi baxılır.

Tədqiqatın nəticələrinə əsaslanan və hərəkətə yönəldilən ikinci mərhələ üç əsas məqsəd güdür: MTƏ-nin məqbul mədəni materiallarının inkişafı, bu sahədə təlimatçıların öyrədilməsi və subregional (alt bölgə) əməkdaşlığın gücləndirilməsi.

Potensialın inkişafı layihənin əsas tərkib hissələrindən biridir. O bütün səviyyələrdə, xüsusilə sosial elmlər sahəsində tədqiqatçıların - qərar qəbul edən şəxslərin və İİV və QİÇS üzrə mütəxəssislərin öyrədilməsində İİV və QİÇS-ə qarşı tədbirlərin görülməsi zamanı sosial-mədəni amillərin inteqrasiyası üçün yerli potensialın gücləndirilməsinə yönəlmişdir.

Layihənin yenilikçi xarakteri ümumi elmi əlaqələndirməni təmin edən beynəlxalq ekspertin və üç milli qrupun daxil olduğu geniş spektrli mütəxəssislərin komandasını yaratmaq zərurətini şərtləndirir.

Tədqiqat qruplarından yüksək ixtisas və təcrübə tələb olunduğundan seçim prosesi gözlənilməyindən daha çətin və uzun oldu. Ostindəki Texas universitetinin sosiologiya professoru Sintiya Bakli layihənin baş elmi məsləhətçisi təyin olundu. Onunla keçirilən məsləhətləşmələr nəticəsində sosi-

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

ologiya, epidemiologiya və narkotik maddələrdən sui-istifadə edən şəxslərə qulluq etmə və müalicə, psixologiya sahələrində üç mütəxəssisdən ibarət milli qruplar seçildi.

Bu nəşrdə təqdim olunmuş mühazirələrin hazırlanmasındakı çətinliklərə baxmayaraq, bizim fikrimizcə, məruzələrin keyfiyyəti layihənin birinci mərhələsinin uğuruna dəlalət edir.

Bu nəşrdə təqdim olunmuşlar:

- Yuxarıda adları çəkilən ölkələrdən hər birində cari epidemioloji vəziyyətin, həmçinin sosial-mədəni nöqteyi-nəzərdən görülən cavab tədbirlərinin icmalı ilə hər üç milli mühazirənin xülasəsi;
- Professor Baklinin ölkələrin məruzələrinin sintezindən ibarət olan və həmin subregionda İİV epidemiyası ilə əlaqəsi olan sosial-mədəni və sosial-iqtisadi məsələlərin bütün oxşar və fərqli cəhətlərinə işıq salan müqayisəli tədqiqi.

Bütün məruzələrin tam versiyaları ilə ayrı-ayrı nəşrlərdə tanış olmaq olar.

Layihənin ikinci mərhələsi 2005-ci ilin iyununda Gürcüstanın Tbilisi şəhərində keçiriləcək subregional konfrans zamanı başlayacaqdır. Görüşə hər üç ölkənin maarif, səhiyyə, mədəniyyət, gənclərlə iş üzrə və sosial müdafiə nazirliklərinin nümayəndələri, BMT-nin tematik qrupunun nümayəndələri, hökumətlərarası təşkilatlar (NAT) və əsas beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları toplaşaraq, tədqiqatların nəticələrini təqdim edəcək və İİV/QİÇS, maarif və mədəniyyət sahələrində subregional əməkdaşlığın potensial imkanlarını müzakirə edəcəklər.

2005-ci ilin iyununda, ikinci mərhələ zamanı milli zəmində (konteksdə) İİV və QİÇS üzərində işləyən əsas maraqlı tərəflərin iştirakı ilə milli səviyyədə silsilə görüşlər olacaqdır. Görüşlər QİÇS üzrə Milli mərkəzlərlə sıx əməkdaşlıq şəraitində təşkil olunacaqdır. Görüşlərə QHT-lərin (gənclər, qadınlar və s.), İİV ilə yaşayan adamların, dini təşkilatların, KİV-in, HAT-ın və ikitərəfli təşkilatların nümayəndələri gələcəklər. Görüşlərin məqsədi - milli tədqiqatların nəticələrini təqdim etmək və bütün iştirakçıların diqqətini hər bir ölkədə İİV və QİÇS-lə bağlı əsas sosial-mədəni məsələlərə, həmçinin İİV ilə bağlı strategiya, layihə və proqramların işlənilib hazırlanması zamanı bu xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasının əhəmiyyətinə cəlb etməkdir.

Layihənin ikinci, yekunlaşdırıcı mərhələsi 2006-cı ilin aprelində başa çatacaqdır.

YUNESKO ümid edir ki, bu nəşr Qafqaz regionunda İİV epidemiyasının inkişafının əsas amili kimi mədəniyyətin əhəmiyyətini nümayiş etdirməklə yanaşı əgər beynəlxalq birlik İİV və QİÇS-ə qarşı həqiqətən səmərəli tədbirlər görməyə və İİV və QİÇS-lə yaşayan insanların hər gün rastlaşdıqları stigmatizmə və ayrı-seçkiliyə son qoymağa can atırsa, strategiya, siyasət, layihə və proqramların işlənilib hazırlanması zamanı mədəniyyət amilinin nəzərə alınmasının zəruriliyini göstərən dəlillər təqdim edəcəkdir.

Katerina Stenu,
Mədəni siyasət və mədəniyyətlərarası dialoq
bölməsinin direktoru

Minnətdarlıqlar

YUNESKO bu nəşrin bütün müəlliflərinə, o cümlədən bu hesabat üzərində işləyən ekspertlərin milli qruplarına: Telman Məhərrəmovaya, Leyla İsmayılovaya və Tahir Fərədova xüsusi minnətdarlığımızı bildirir.

Bu regionda İİV epidemiyasının təhlili zamanı sosial-mədəni yanaşma innovasiyalı, buna görə də bir sıra çətinliklərlə müşayiət olunan məsələdir. Milli qruplar yüksək peşəkarlıq və kompetentlik nümayiş etdirərək, həmin çətinliklərin öhdəsindən gəlmişlər.

Bu layihənin baş elmi məsləhətçisi kimi əvəzsiz töhfəsinə görə professor Sintiya Bakliyə dərin minnətdarlıq. Bu nəşrdə təqdim olunan müqayisəli subregional mühazirə hazırlamaqdan əlavə professor Bakli bütövlükdə layihə üçün tədqiqat metodologiyası işləyib hazırlamış, milli ekspert qruplarının öyrədilməsini (təlimini) keçirmiş və milli tədqiqatlar haqqında hesabatların hazırlanması zamanı onlara rəhbərlik təqdim etmişdir.

Biz lütfkar əməkdaşlığı, dəstəyi və layihənin həyata keçirilməsinə qiymətli töhfəsi üçün QİÇS-lə mübarizə üzrə Milli mərkəzin direktoru Qalib Əliyevə xüsusi minnətdarlığımızı və təşəkkürümüzü bildiririk.

Biz həmçinin YUNYDS-dən olan işdaşlarımıza, o cümlədən, Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanın ölkə əlaqələndiricisi Renata Emerə və YUNYDS-in baş ofisindən Yelena Sannikovaya bütün layihə müddətində əhəmiyyətli kömək göstərdiyinə görə təşəkkür edirik.

Biz istərdik ki Erin Koş və Hezer Mayerə gərgin zəhmətlərinə və bu nəşrin çapında peşəkar köməklərinə görə xüsusi təşəkkür edək.

Biz həmçinin YUNESKO-nun Azərbaycandakı Milli Komissiyasına xüsusi minnətdarlığımızı bildiririk.

İşə fanatikcəsinə sadıqlıq və nəşrlə bağlı bütün tədbirlərin təşkilində böyük zəhmətinə görə gürcü incəsənət və mədəniyyət fondunun icraçı direktoru Maka Dvalişviliyə dərin minnətdarlıq.

Və nəhayət, YUNESKO Fələməng hökumətinə dərin minnətdarlığını bildirir, çünki onun səxavətli maliyyə dəstəyi olmadan bu layihə baş tuta bilməzdi.

Azərbaycanın Xaritəsi



İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

T. Maqerramov, L. İsmayilova, T. Faradov

I. HİSSƏ: Azərbaycanda İİV/QİÇS-in epidemoloji vəziyyəti

I.1. Yayılması və əsas tendensiyaları

Hal-hazırda digər, ölkələrlə müqayisədə, imümi əhali arasında İİV infeksiyasının yayılması 0,1 %-dən azdır. (World Fact look.2004). İlk baxışdan İİV-infeksiyasının Azərbaycanda dünyanın başqa ölkələrinə nisbətən gec meydana gəldiyi fikri yarana bilər. Lakin, 1997-ci ildən başlayaraq İİV-ə yoluxma hadisələri durmadan artır ki, bu da həyəcan doğurur. Ötən 10 il ərzində Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzinin statistik məlumatları göstərdi ki, İİV-lə yaşayan insanların sayı qat-qat artmışdır (Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi press-peliz, 2004).

Azərbaycanda ilk dəfə İİV-ə yoluxma hadisəsi ilk dəfə 1987-ci ildə xarici vətəndaşda, 1992-ci ildə isə Azərbaycan Respublikası vətəndaşında rəsmi olaraq qeydə alınmışdır.(Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi, 2003-cü il). O zamandan 01 yanvar 2005-ci il tarixinə rəsmi qeydiyyatata alınanların sayı 718-ə çatmışdır.

Bundan başqa 1997-2004-cü illər ərzində bir sıra obyektiv səbəblərdən 485 İİV-ə İFA müsbət nəticə vermiş hadisələri, eləcə də ilk dəfə Azərbaycanda aparılmış kəşfiyyatçı epidemoloji nəzarət qaydasında İİV – infeksiyasına yoluxmuş hadisələr qeydiyyatata alınaraq statistikaya salınmışdır.

Beynəlxalq və qeyri ekspertlərin rəylərinə görə, İİV/QİÇS-lə yaşayanların həqiqi sayı qeydiyyatata alınanlardan 10 dəfə artıqdır (Qasimov, Əliyev, İmanov, Sadıqova, Məhərrəmov və Mahmudova, 2003).

Ötürülmə yolları

Hazırda Azərbaycan əhalisinin ümumi sayının (8266000) 0,008% -i " yığılmış" epidemiya ilə qarşı-qarşıyadır, lakin yüksək riskli əhali qrupları arasında yüksək faizli yoluxma müşahidə olunur.

Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzinin məlumatına görə Azərbaycanda İİV-ə yoluxma yolları aşağıdakı kimi bölünür (press-peliz, 2004).

İİV-ə yoluxma yolları	%
İnfeksiyon narkotik qəbul edənlər	47
heteroseksual əlaqə yolu ilə	26
İİV-ə yoluxmuş anadan yenidoğulmuş uşağına	1,3
Homoseksual əlaqə yolu ilə	0,4
Donor qanın köçürülməsi yolu ilə	0,1
Yoluxma yolları müəyyənəndirilməyənlər	26

Keçid dövrü ilə əlaqədar olaraq yaranmış sosial-iqtisadi dəyişikliklər insanların rifah halına və məşğulluğuna təsir göstərmişdir ki, bu dövlətin öz əhalisini sosial müdafiəsi və təminatında çətinliklər yaratmışdır.

Bu amillər narkomanıyanın inkişafına və artımına, əhalinin miqrasiyasına və digər sosial çətinliklərin yaranmasına səbəb olur.

İİV-infeksiyasının sürətlə yayılması bilavasitə narkomanıyanın artımı ilə əlaqədardır.

Baxmayaraq ki, İİV- infeksiyası əsasən narkotikin daşınma yollarının keçdiyi rayonlar daxil olmaqla infeksiyon narkomanlar arasında yayılmışdır, cinsi yolla keçən xəstəliklərin, seks xidməti göstərənlərin və əhalinin miqrasiyası elə bir vəziyyətə gətirib çıxarmışdır ki, bu da epidemiyanın ümumi əhali arasında çox asanlıqla yayılmasına səbəb ola bilər.

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

Geniş kütlə bu xəstəlik haqqında məlumatı olsa da özünün İİV-ə yoluxmasını dərk etmir, belə ki, ictimaiyyət arasında İİV/QİÇS pozğun həyat tərzinin nəticəsi kimi təsəvvür edilir. Əvvəllər elə görünürdü ki, bu xəstəlik yoluxma təhlükəsi yüksək olan qruplardan narkomanlara, homoseksualistlərə və fahişələrə aiddir. Lakin uşaqlar və digər əhali qrupları arasında yoluxma hallarının aşkar olunması göstərdi ki, adi vətəndaşlar da risq qrupuna aid ola bilər.

I.2. İİV-ə yoluxmuş insanların sosial – demografik vəziyyəti

Əldə olunan məlumatlara görə (Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi,2004), İİV – yoluxan vətəndaşlarımızın 43,4%-i əsasən Rusiya Federasiyası və Ukrayna başda olmaqla respublikadan kənar da yoluxmuşlar. Yoluxmaların 35-i (4,9%) əcnəbi vətəndaşlardır.

7 ailədə hər iki valideyn və uşaq, 40 ailədə ər-arvad, 104 ailədə yalnız ər, 8 ailədə isə yalnız arvad İİV-ə yoluxmuşdur. İİV-ə yoluxanlar arasında gənclər və əmək qabiliyyəti olanlar 92% təşkil edir. Yoluxanların 39,2%-i 20-29 yaş, 43,1% isə 30-39 yaşlı olanlardır.

İİV – infeksiyasına yoluxanlar yaş qruplarına görə aşağıdakı kimi bölünür (Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi, 2004)

Yaş	%
0-7 yaş	1,3 %
15-19 yaş	1,6%
20-24 yaş	10,94%
25-29 yaş	22,26%
30-39 yaş	43,1%
40-49 yaş	13,2%
50-59 yaş	1,6%
60-69 yaş	0,9%
70 yaşdan yuxarı	0,3%
yaşı müəyyən olunmayanlar	4,8%

Bütün yoluxanların təqribən 80%-i kişilər arasındadır. (76,7% kişilər, 20,2% - qadınlar, digərləri qeyri-müəyyən hadisələrdir).

Amma bu real vəziyyəti əks etdirmir, belə ki, əksər qadınlar cinsi yolla keçən xəstəliklərin müalicə və müayinəsi və İİV-ə müayinə olunmaq üçün tibb müəssisələrinə müraciət etmir, eləcə də hələki seks bizneslə məşğul olanlar üzərində müayinə mexanizmi hazırlanmamışdır.

İİV-ə müsbət nəticəsi alınmış 138 qadıandan 90-ı (62,5%) birgə yaşadığı insanlarla cinsi əlaqə zamanı yoluxmuşdur.

İİV – infeksiyası Azərbaycanın 48 inzibati ərazisində qeydiyyatda alınmışdır. Yoluxanlardan 44,4%-i Bakı şəhəri, 55,6%-i respublikanın digər rayonlarının sakinləridir. Azərbaycanın bir sıra şəhər, rayon və digər əhali məntəqələrində İİV – infeksiyasına görə epidemioloji mənbələr yaranmışdır ki, bunlar əsasən qeydiyyatda olanların 44,3%-ni təşkil edən ölkənin ən böyük şəhəri və paytaxtı olan Bakı şəhərində (əhalisi təqribən 2,5 milyon nəfər) və İran Respublikası ilə sərhəddə yerləşən bir neçə cənub şəhərlərində yerləşir. (Lənkəran və digərləri). Bakı şəhərində Yasamal və Sabunçu rayonları ən çox risq qruplarının olduğu rayonlardır. Ekspertlərin rəyinə görə Lənkəran, Sumqayıt və Gəncə şəhərləri yüksək risq qruplarının olduğu təhlükəli zonalar sayılırlar. Ona görə də bu şəhərlərə xüsusi diqqət göstərmək tələb olunur.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı 1997-ci ildə Azərbaycanda İİV – infeksiyasının əsas hərəkətverici amillərini təyin etmək üçün vəziyyətin analizini aparmışdır. Həmin analiz göstərdi ki, İİV –

infeksiyasının yayılmasının aşağı səviyyədə olmasına baxmayaraq, vaxtında radikal tədbirlər görülməzsə, ölkədə İİV – infeksiyasının kəskin artımı ola bilər. Bu tədbirlərdən ən vacibi İİV-in donor qanı ilə ötürülməsinin qarşısını almaq üçün Milli Qan Xidməti Bankının gücləndirilməsidir.

Rəsmi göstəricilərə əsaslanaraq belə bir səhv fikir yürütmək olar ki, İİV – infeksiyası hal-hazırda respublikada çox aşağı səviyyədədir. Arxayınlıqla təsdiq etmək olar ki, bu aşkar olunanlar istənilən başqa ölkələrdə olduğu kimi aysberqin görünən hissələridir. Bunlara baxmayaraq hələ ki, kompleks profilaktik, əks epidemik, sosial-iqtisadi və hüquqi tədbirlər görməklə İİV–epidemiyanın qarşısını almaq olar.

I.3. Testləşdirmə

Azərbaycanda İİV–infeksiyası üzərində nəzarət 1987-ci ildən həyata keçirilir. Respublikada 1987–1997 illər ərzində 3 milyona yaxın İİV–ə müayinələr aparılmışdır. Bunun nəticəsində də cəmi 23 İİV – infeksiyasına yoluxma aşkar olunmuşdur ki, onlardan yalnız 7 nəfəri respublika vətəndaşdır. Lakin İİV-ə və cinsi yolla keçən xəstəliklərə yoluxma riski yüksək olan əhali qrupları arasında düzgün istiqamətdə aparılmış iş nəticəsində 1997–2004-cü illər ərzində 960000 nəfərdə İİV-ə müayinə aparılmış, 683 nəfərdə İİV-ə yoluxma aşkar olunmuşdur ki, bu da əvvəlki ilə müqayisədə 97,5 dəfə çoxdur. (QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzinin məlumatına görə, 2004).

İİV-ə testləşdirmə siyasətində dəyişiklik nəticəsində məcburi qaydada anonim və könüllü müayinələrə keçməklə və vəsait çatışmamazlığına görə müayinələrin sayı azalmışdır.

Məcburi testləşdirmə yalnız donor qanı üçün saxlanılmışdır.

Risq qrupları arasında kəşfiyyatçı epidemioloji nəzarət ilk dəfə Azərbaycanda 2003-cü ildə həyata keçirilmişdir.

2002-ci ildən respublikanın bütün şəhər və rayonlarının istənilən tibb müəssisələri İİV-ə pulsuz, könüllü və anonim məsləhətləşmə və müayinə üçün əhaliyə xidmət göstərir.

Ancaq qeyd etmək olar ki, insanlar İİV-ə könüllü müayinəyə çox az sayda, xüsusən də məsləhətləşmələrə nadir hallarda müraciət edirlər (BMT QİÇS/ÜST-2004).

Dövlət tibb müəssisələrində cinsi yolla keçən xəstəliklərdən müalicə olunanlar həm də İİV-ə yoxlanırlar. Lakin, cinsi yolla keçən xəstəliklərlə əlaqədar, özəl tibb müəssisələri müayinənin nəticələri haqqında dövlət tibb xidmətinə məlumat vermirlər ki, bu da İİV və cinsi yolla keçən xəstəliklər üzərində nəzarətin aparılmasında çətinliklər yaradır.

I.4 Sosial-iqtisadi amillər

Respublikada bir sıra sosial-iqtisadi amillər İİV – infeksiyasının sürətlə artımına təsir göstərir. Azərbaycan Respublikası coğrafi olaraq Cənubi Qafqazın şərq hissəsində Xəzər dənizinin sahilində yerləşir və tarixən Asiya və Avropa ilə nəqliyyat dəhlizi adlanır. Respublika İranla, Ermənistanla, Rusiya Federasiyası ilə, Gürcüstanla, Türkiyə ilə, Türkmənistanla və Qazaxıstanla həmsərhəddir.

Respublikada İİV infeksiyasının yayılmasında narkomanlıq, fahişəlik, sərhədlərin açıq olması ilə əlaqədar olaraq xarici və ölkə vətəndaşlarının kəskin artımlı yerdəyişmələri, eləcə də Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın 20 %; torpaqlarının zəbt olunması nəticəsində yaranmış 1 milyona yaxın qaçqın və məcburi köçkünlər böyük rol oynayır. Respublikanın ərazisindən Böyük ipək yolu keçir. Hal-hazırda Bakı-Tiflis-Ceyhan (Türkiyə) neft kəməri, eləcə də Ərzurum (Türkiyə) qaz kəmərləri çəkilir ki, onların tikintisində minlərlə əcnəbi vətəndaş iştirak edir.

I.5 Təsirə məruz qalan əhali kateqoriyaları və qrupları

Ümumiyyətlə demək olar ki, risk qrupları arasında İİV – infeksiyasının yayılması dinamikası və vəziyyəti barədə respublika üzrə empirik məlumatlar tam dolğun vəziyyətdə deyil. Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi tərəfindən 2003-cü ildə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının maliyyə dəstəyi ilə ilk dəfə olaraq inyeksiyon narkomanlar və seks xidməti göstərən qadınlar arasında İİV-infeksiyasına görə, kəşfiyyatçı epidemioloji nəzarət aparılmışdır.

Tədqiqatın yeni İİV- infeksiyasının aşkar olmasına görə öndə gedən regionlardan Bakı və Lənkəran şəhərləri seçilmişdir. Müayinələr anonim şəkildə aparıldığı üçün iştirakçılar öz İİV- statuslarının öyrənmək üçün şərti olaraq kodlaşdırılmışdı. İştirakçılara müayinələrinin nəticəsini öyrənmək və məsləhət almaq üçün gecə-gündüz zəng etmək üçün şərait yaradılmışdır.

Kəşfiyyatın epidemioloji nəzarətin aparılması nəticəsində Azərbaycanda riskli davranışlı qruplar arasında İİV-in «yığılmış» epidemiya mərhələsi aşkar olunmuşdur.

I.5.1. İnyeksiyon narkotikləri qəbul edənlər

Dünya statistikasından fərqli olaraq respublikamızda infeksiyanın ötürülməsində cinsi yol deyil, narkomanlar arasında inyeksiyon yol üstünlük təşkil edir. Hal-hazırda Azərbaycanda İİV-infeksiyasının yayılmasında əsas amil inyeksiyon yolla narkotiklərin qəbulunun artmasıdır (322 nəfər və ya yoluxanların 47,14%-i).

Respublika Narkoloji Dispanserinin təqdim etdiyi məlumata görə son 15 il ərzində narkotiklərin qəbulu nəzərə çarpacaq dərəcədə artmışdır. 1988-ci ildə hər 100.000 nəfərə 13 narkoman düşürdüsə, 2002-ci ildə bu rəqəm 135,1-ə çatmışdır. (Qasimov, Əliyev, Məhərrəmov, İmanov və başqaları, 2003)

2004-cü il tarixinə qədər Respublika Narkoloji Dispanserində rəsmi olaraq 17000 narkoman qeydə alınmışdır ki, bunlardan da 87%-i narkotikləri inyesion yolla qəbul edir. Şəhər Narkoloji Dispanserinin məlumatına görə ölkədə qeydiyyatda alınan narkomanların 34%-i Bakı şəhərində yaşayır. Ancaq aparılmış təhqiqata əsasən narkotik maddələri qəbul edənlərin yalnız 4,8%-i narkoloji dispanserdə və ya polisdə qeydiyyatda olduğunu bildirmişdir. (Abdullayev, Nəsirov, 2004). Ona görə də qeydiyyatda alınmamış narkomanların sayı rəsmi rəqəmlərdən çoxdur. (BMT QİÇS/ÜST, 2004).

Rəsmi statistikanın real vəziyyəti əks etdirməsinə baxmayaraq, o göstərir ki, narkotik maddələri qəbul edənlər əsasən Bakı ölkənin cənubunda yerləşən Lənkəran şəhərində yaşayanlardır.

Narkotiklərin geniş yayılması Bakı şəhərini (2,5 milyondan çox) və İranla sərhəd Lənkəran şəhərini əhatə edir.

İndiki zamanda Azərbaycanda narkomaniya problemi ölkədə əhalinin sağlamlığı, iqtisadiyyat və sosial sahədə, qayda-qanuna ciddi təhlükə yaradır. Hər şeydən əvvəl narkotiklərin yayılmasına ölkənin coğrafi cəhətdən yerləşməsi amili təsir göstərir. Azərbaycan Avropa və Asiyanın kəsişməsində yerləşir və Narkomaniya və Narkotiklərin Qanunsuz Dövriyyəsi ilə Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyasının rəyinə görə respublika Əfqanıstan-İran-Rusiya və İran-Azərbaycan-Gürcüstan-Avropa narkotiklərin daşınması marşrutu yolu üzərində yerləşir (Qasimov, Əliyev, Məhərrəmov, İmanov və başqaları, 2003).

Bundan əlavə inyeksiyon narkotiklərin qəbulunun artımı sosial-iqtisadi çətinliklərlə sıx əlaqədardır. Narkotiklərin asan yolla əldə olunması, məşğulluq problemi, normal həyat şəraitinin qeyri-kafi olması, inyeksiyon narkomanlarının sayını artırır ki, bu da riskli davranışlı narkotikləri qəbul edənlərin İİV- infeksiyasına yoluxma təhlükəsini artırır.

İşsiz insanlar özlərinin imkansızlığı ilə əlaqədar vəziyyətdən çıxış yolunun olmamasını düşünərək narkomanlıq qarşısında daha zəifdirlər. Narkotik maddələri qəbul edənlərin 76%-i işsizdirlər (Abdullayev və Nəsirov, 2004). Kişilərlə müqayisədə narkotikləri qəbul edən qadınların sayı

nəzərə çarpacaq dərəcədə aşağıdır ki, bu da qadınların ailəsinə bağlılığı və onlar arasında narkotik qəbulunun cəmiyyət tərəfindən çox güclü damğalanmasıdır (Abdullayev, Nəşibov, 2004).

Ciddi təhlükəyə çevrilmiş narkomaniya respublikanın şəhər və rayonlarında yayılmaqdadır. Belə ki, aparılmış sorğunu analiz edərək aydın olur ki, narkotik maddələrdən asılılıq respondentlərin 15,3%-i narkomanın zərərli vərdiş haqqında məlumatlandırılmamasını, 26,4%-i dostlarının səfəh təsirini, 30,6%-i marağı, 27,7%-i həyat şəraitini çətinliyini göstərmişlər (Azərbaycanda narkomanlıqla bağlı vəziyyət, 2001).

Narkotik maddələrin hazırlanması və qəbulunun yayılmasının əsas səbəbini respondentlərin 47,9% sosial-iqtisadi vəziyyətin gərginliyini, işsizlik və yoxsulluq, 30,1%-i varlanmaq və gəlirlərini artırmaq mənbəyini, 12,7% narkomanlıqla zəif mübarizə aparılmasını, 9,3% xarici ölkələrlə əlaqələrin genişlənməsini göstərmişdir. Narkomanların 44,7%-i hərəkətlərinin milli adət-ənənələrə zidd olmasını, 3,0%-nin bununla heç bir pis işi görmədiyini, 33% iştirakçılar uşaqlarının narkoman olmasında əsas günahın onların valideynlərində olmasını, 36,1%-i (gənclər arasında 40,2%) günahın narkotikləri satan və yayanlarda olmasını, 19,8%-i (16,1%-i gənclər arasında) birbaşa olaraq onları bu maddələri qəbuluna cəlb etmiş dostlarını göstərmişlər.

Təəsüf ki, bütövlükdə götürdükdə azərbaycan gəncləri arasında təhqiqatlar kifayət qədər aparılmır ki, bu qruplar arasında inyeksiyon narkotiklərin qəbulu və yayılması vəziyyəti öyrənilə bilinsin. Ancaq kəşfiyyatçı epidemioloji nəzarət aşkar etdi ki, narkotik qəbul edənlərin böyük hissəsini gənclər təşkil edir. (narkomanların 65%-i 21-30 yaşlı cənglərdir) (Qasimov, Əliyev, Məhərrəmov, İmanov və b.)

YUNİSEF-in 2002-ci ildə apardığı tədqiqatda əsasən yeniyetmələrin 77%-i heç vaxt narkotikləri və digər zərərli maddələri qəbul etməmişdir. Bundan başqa YUNİSEF-in sorğusu göstərdi ki, 5% narkotik maddələri mütəmadi qəbul edir. Narkotiklərin qəbulu ən çox küçə uşaqları və tüfeyli həyat sürənlər arasında yayılmışdır.

Gənclər böyüklərə nisbətən narkotiklərin qəbulu qarşısında daha zəifdirlər, ona görə ki, onları əhatə edən ətraf mühitin təsirinə tez düşürlər. Son zamanlar bir sıra gənclərin arasında narkotik qəbulu sosial nüfuz və avtoritet amili olmuş,

hətta onların qəbulu dəbə düşmüşdür. Daha çox gənclər öz əhatələrindən çıxmaq qorxusu kimi narkotikləri qəbul edirlər.

Sıx əhatəli dairədə şəxsi sprisdən istifadə qəbul edilməyə bilər. Bundan əlavə şəhərlərdə, xüsusən də kənd yerlərində yeniyetmələrin məşğulluğu azalmışdır ki, bu da keçən əsrin 90-cı illərin əvvəlində gənclərin əyləncə klubların və idman bölmələrinin azalması ilə əlaqədardır. Son illərdə gənclərin tədrisdən əlavə vaxtlarda məşğulluğunun yaxşılaşması sahəsində nəzərə çarpacaq dərəcədə müsbət dəyişikliklər müşahidə olunur.

Risq qrupları arasında narkotiklərin qəbulu İİV-ə yoluxmaların kəskin artmasına gətirib çıxarmışdır. Narkomanlar arasında ilk dəfə İİV-ə yoluxma hadisəsi 1995-ci ildə qeydiyyatla alınmışdır.

Ümumdünya səhiyyə Təşkilatının maliyyə dəstəyi ilə Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi tərəfindən 2003-cü ildə aparılmış kəşfiyyatçı epidemioloji nəzarətin nəticələrinə görə müayinə olunanların 16,5%-i İİV – infeksiyasına (400 nəfərdən 65-ş) və 55%-i hepatit C-yə (400 nəfərdən 219 nəfəri) yoluxmuşdur. (Qasimov, Əliyev, Məhərrəmov və b.).

Bakı şəhərində 200 nəfər narkoman arasında aparılmış müayinələrin laborator nəticələrinə görə 26 nəfərdə İİV – infeksiyası aşkar olunmuş, üstəlik onlardan 22-də həm də «miks infeksiya» kimi viruslu hepatit C aşkar olunmuşdur. Yalnız viruslu hepatit C 105 (52,5%) nəfərdə aşkar olunmuşdur.

Analoji olaraq Lənkəran şəhərində 200 nəfər narkomanın müayinəsinin laborator nəticələrinə görə isə 39 nəfərdə (19,5%) İİV-ə yoluxma aşkar olunmuş, ondan 36-da (92,3%) həm də viruslu hepatit

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

C aşkar olunmuşdur. Yalnız viruslu hepatit C 114 nəfərdə (200 nəfərin 57%) aşkar olunmuşdur.

Narkomanları əsas qrupu 21-30 (65,5%) yaşlılardır, 21-25 yaşlılarda İİV-ə yoluxma faizi 61-dir. İİV-ə yoluxan narkomanlar orta və natamam orta təhsillilərdir. Küçə narkomanları yoluxmaya daha meyllidirlər. Bakı şəhərinin Narkoloji Dispanserlərində qeydiyyatda alınanlara nisbətən onlar arasında xəstəliklərin sayı 12 dəfə çoxdur. Bu göstərir ki, epidemiyanın əsas hissəsi dövlətin qoruyucu və profilaktik səylərindən kənarıdır. Narkoloji Dispanserlərdə qeydiyyatda alınan narkomanlar tibb heyəti ilə daimi əlaqədə olduğu üçün İİV/QİÇS haqqında anlayışları daha yüksək səviyyədədir və «küçə» narkomanlarına nisbətən onlar ümumi şprislərdən az istifadə edirlər. Narkomanların 53% (İİV-ə yoluxanların 38,5%-i) miqrant və son 5 ildə ölkədən kənara çıxanlar olmuşdular.

İİV-ə yoluxanların qrupunda ümumi şpris və iynədən istifadə edənlər 77%-i keçmişdir. Bakı və Lənkəranda narkomanlar arasında İİV-ə yoluxanların əksəriyyəti orta və natamam orta təhsil alanlardır. Bu qrupda İİV – infeksiyasının yoluxma və müdafiə yolları haqqında məlumatları aşağı səviyyədə olanlar 95% təşkil edir.

Araşdırma nəticəsində təsdiq olunmuşdur ki, yoluxmanın əsas səbəbi İİV-li xəstələrin iştirakı ilə narkotik maddələrin hazırlanması və ümumi şpris və iynələrin venadaxilinə yeridilməsidir. Narkotik qəbul edənlər əsasən maye halında primitiv üsullarla hazırlanmış narkotikləri qəbul edirlər. Xəstə narkomanlar arasında virusun yayılması İİV – infeksiyasının gələcək inkişafı üçün xoşagəlməz nəticələrin əlamətlərini doğurur, belə ki, böyük həssəsinin təlim-tərbiyəsinin aşağı səviyyədə olması və asılılıq vəziyyəti narkotiklərin qəbulu və hazırlanması zamanı mütamadi olaraq yoluxma təhlükəsinə gətirib çıxarır.

Təhqiqatın nəticələrinin qiymətləndirilməsindən necə ki, narkotik qəbulu ilə, eləcə də cinsi davranışla əlaqədar narkomanların yüksək səviyyədə təhlükəli davranışları aşkar olundu. Təhlükəli davranışlı narkomanlar arasında bilik səviyyəsinin aşağı olması və qaydalara etinasızlıqları onların İİV-ə yoluxma riskini artırır. Sorğunun təhlili göstərdi ki, narkomanların son həftə ərzində 8%-i prezervativlərdən istifadə etmiş, 12%-i isə axırıncı inyeksiya zamanı steril şprisdən istifadə etmişdir.

Kəşfiyyətçi epidemioloji nəzarət həmçinin təhlükəli davranışlı narkomanlar arasında İİV-ə yoluxmanın böyümə təhlükəsinin xüsusiyyətlərini nümayiş etdirdi. 200 nəfər narkomandan yalnız 19%-i narkotikləri təklikdə istifadə etdiklərini bildirmişdir. Beləliklə narkomanların çox hissəsi narkotik maddələri başqa narkomanların dəstəsində qəbul edir, yalnız 17,2%-i yeni steril şprislərdən istifadə etdiyini bildirmişdir. Demək olar 100% bildirmişdir ki təzə şpris və ya iynə əldə edə bilirlər, 70% bildirmişdir ki, İİV ümumi iynədən keçə bilər, yalnız 32% -i bildirmişdir ki, heç vaxt ümumi iynələrdən istifadə etməmişdir. Narkomanların bəziləri, hətta İİV-in yoluxma yolları haqqında məlumatı olanlar, hesab etdirlər ki, özünü İİV/QİÇS-dən qorumaq olar. Narkomanların böyük hissəsi (79,7%) bildirmişdir ki, yoluxmadan qaçmaq olmaz. Bu İİV/QİÇS haqqında düzgün olmayan maarifləndirmə ilə əlaqədardır.

Bakı şəhərində İİV/QİÇS və narkotiklərin qəbulu ilə əlaqədar aparılmış sorğunun göstəriciləri nisbətən yaxşı nəticələnmişdir. (Məsələn, narkomanların təhsili, İİV-haqqında bilgiləri, qoruyuculardan istifadə səviyyələri və sair).

Öz növbəsində alkoqol və narkotiklərdən istifadə təhlükəli cinsi davranışla bilavasitə bağlıdır.

Təhqiqat göstərdi ki, həmçinin 77,7% hallarda qoruyuculardan imtina amili nizamsız cinsi əlaqə yolu ilə İİV – infeksiyasının yayılması üçün real təhlükə yaradır.

İİV-ə yoluxmuş narkomanların 61,5%-i, onların ailə vəziyyətlərindən asılı olmayaraq 44,5%-i daimi olmaqla, təsadüfi və seks biznes xidməti göstərənlərlə cinsi əlaqədə olmuşlar. 200 nəfərdən 170-i qoruyuculardan istifadə etməklə İİV-ə yoluxmanın qarşısının alınmasını bilir. Ancaq yalnız 7%-i daimi və müvəqqəti tərəfdaşları ilə cinsi əlaqə zamanı qoruyuculardan istifadə edirlər.

Beləliklə yalnız narkomanlar yox, həm də həyat yoldaşları da daxil olmaqla onların cinsi əlaqədə olduğu şəxslər də İİV-ə yoluxma təhlükəsi qarşısında qalırlar. Əczaxanalardan qoruyucuları almaq mümkün olsa da, mənəvi dəyərlərlə əlaqədar olaraq utancaqlıq hissi ilə əlaqələr müraciət etmirlər. Narkomanlar üçün bu vəziyyət daha kəskindir. Bilik səviyyəsi orta vəziyyətdədir. Bütünlükdə rəyi soruşulan narkomanların 45,8%-i İİV/QİÇS haqqında məlumata malikdir. Bakı şəhərində yaşayan narkomanlar daha yaxşı məlumatlıdırlar (68%).

Narkomanların 24 %-i İİV-in yoluxma yolları haqqında yanlış və ya natamam məlumata malikdir. Onların əksəriyyəti məlumatları, dost-tanışlarından, tibb işçilərindən və ya kütləvi informasiya vasitələrindən alırlar (Abdullayev, Nəsimov,2004).

Təhlükə amili həm fərdi davranış, həm də ictimai mühitin narkomanlar və narkomaniya münasibət təhlükəsi ilə daha da dərinləşir.

İctimaiyyətin narkomaniyaya cinayət kimi baxması narkomanlar və bu qrupla aparılan iş haqda tam və əhatəli məlumatın toplanması prosesini çətinləşdirir.

Tanınmaq qorxusu narkomanları müalicə üçün tibb müəssisələrinə müraciət etməsinin və fərdi qoruyucu vasitələrini almasının qarşısını alır.

Təhqiqatın nəticəsinin qiymətləndirilməsi narkotik qəbul edənlərdə necə ki, narkotik qəbulu ilə eləcə də cinsi davranışla əlaqədar yüksək təhlükə səviyyəsini aşkar etdi.

Narkomanlıq statuslarının aşkar olunması və bunun nəticəsində onların cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmələri qorxusu hissi görə narkomanların böyük hissəsi kömək üçün tibb müəssisəsinə müraciət etmir və ya anonim müalicə olunurlar.

Bunun da nəticəsində infeksiya yolu ilə yayılan xəstəliklərin qarşısının alınmasını idarə etmək olmur. (İİV/QİÇS, hepatitlər və digər cinsi yolla keçən infeksiyalar). Dispanserlərdə və milisdə qeydiyyatda düşmək qorxusu həkimlərə qarşı inamsızlıq yaradır ki, nəticədə onlar tibb müəssisələrinə müraciət etmirlər. Narkotiklərin qəbulu ilə əlaqədar bütün bu amillər təhlükəni artırır ki, bu da narkomanlıqla əlaqədar ölkədə real vəziyyət haqqında məlumat toplamağı çətinləşdirir. Elə buna görə də İİV, hepatitlər və cinsi yolla keçən xəstəlikləri yayılmasına nəzarət etmək və qeydiyyat aparmaq çox çətin olmuşdur. Narkomanlara qarşı sosial münasibətlərin mənfi olmasına baxmayaraq onlar ailələri tərəfindən atılmır, əksinə onlara yaxından kömək edirlər.

Hal-hazırda respublika və şəhər narkoloji dispanserlərində narkomanlara pulsuz tibbi xidmət göstərilir. Həmçinin 2002-ci ildən respublika Narkoloji Dispanserində Bərpa Mərkəzi yaradılmış və metodun proqramı başlanmışdır. Qüvvədə olan qanunvericiliyə görə, narkotik qəbul edənlər tibb müəssisələrinə daxil olan zaman İİV-ə müayinəyə cəlb olunurlar. Bəziləri müayinələrin nəticəsindən qorxaraq tibbi kömək üçün dispanserə müraciət etmirlər ki, bunun da nəticəsi olaraq onlar öz ümumi statuslarını öyrənə bilmirlər.

İİV və hepatit C infeksiyalarının yüksək göstəriciləri Azərbaycanda İİV/QİÇS-in əhatəsi və yayılma sürəti üçün hədələyici proqnoz yaradır. Əgər qoruyucu tədbirlər görülməsə narkomanlar arasında infeksiyasının yayılması sürətlə davam edəcəkdir. Açıq Cəmiyyət İnstitutunun (Soros Fondu) maliyyə dəstəyi ilə iki qeyri-hökumət təşkilatı Elmi Analitik Mərkəz «Antinarkotizm» və Azərbaycan Səhiyyə Assosiasiyası narkomanlar arasında zərərin azaldılması üçün şpris dəyişdirilməsi proqramı həyata keçirmişdir. Ancaq mövcud qanunvericilik şpris dəyişmə proqramına yol vermir ki, bu da zərərin azaldılması proqramının həyata keçirilməsində çətinlik yaradır.

Problemin əhatə dairəsini nəzərə alaraq bu sahədə işləyən təşkilat və proqramların sayı, xüsusən də narkomanlığın qarşısının alınması proqramları kifayət qədər deyil. Bundan əlavə proqramların əksəriyyəti Bakı şəhərində aparılır, eyni zamanda demək olar ki, narkomaniya digər regionlarda da, əsasən də kənd rayonlarında geniş yayılmışdır. Narkomaniyadan əziyyət çəkən insanlara

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

narkotikadan asılılıqdan müalicə, bərpa və sosial uyğunlaşmaya kömək kimi sosial-psixoloji proqramlar hələ ki, ölkədə geniş yayılmamışdır.

Həmçinin narkomanların bilik səviyyəsini, əsasən də davranış tərzinin dəyişmələri üçün onlara aid maarifləndirmə proqramları kifayət qədər deyil. Maddi çətinliklərlə əlaqədar olaraq narkomanların böyük hissəsi bərpa olunmaq və keyfiyyətli müalicə almaq iqtidarında deyil. İİV infeksiyasının yayılmasına səbəb olan sosial şərait və amilləri tədqiq etmək məqsədilə yuxarıda göstərilənlərlə birlikdə narkomanların davranış xüsusiyyətlərini öyrənməyi davam etmək lazımdır.

I.5.2 Seks xidməti ticarəti işçiləri

Dünya statistikasının göstəricilərinə görə İİV- infeksiyasına 70-80% yoluxma halları cinsi yolla baş verir. Azərbaycanda heteroseksual yolla ötürülmə üstünlük təşkil etmir, amma hər il epidemioloji vəziyyəti öyrənərək mütəxəssislər belə rəyə gəlirlər ki, heteroseksual əlaqədə həmçinin ölkəmizdə İİV-infeksiyasının yoluxma yollarından sayılır. (İİV-ə yoluxmaların 26%-i).

Seks xidməti göstərən qadınlar arasında İİV-infeksiyasına yoluxmanın aparıcı amilləri və davranış aspektləri, aşkar olunmasını aktuallığının vacibliyi Azərbaycanda İİV-in yayılması ilə əlaqədar epidemioloji vəziyyətin öyrənilməsinin xüsusi əhəmiyyətini göstərir. Azərbaycanda İİV-infeksiyasına yoluxan kişilərin qadınlara nisbəti 4:1-dir. Qadınlar arasında yoluxmanın aşağı faizi əsl vəziyyəti əks etdirmir, belə ki, respublikamızda seks xidməti qadınların müayinə mexanizmi yoxdur. Hal-hazırda ancaq cinsi yolla keçən infeksiyalarla dövlət tibb müəssisələrinə müraciət edən xəstələr İİV-ə müayinə olunurlar. Özəl dəri-zöhrəvi klinikalarında müalicə olunurlar İİV-infeksiyasına müayinə olunurlar. Bu respublikamızda cinsi yolla keçən xəstəliklərin və İİV-infeksiyasının yayılması ilə əlaqədar epidemioloji vəziyyət haqqında məlumat toplanmasını çətinləşdirən əsas amillərdən biridir. Özəl sektor cinsi yolla keçən xəstəliklərlə əlaqədar aşkar olunma hadisələri haqqında Respublika Dəri-Zöhrəvi Dispanserinə hesabat vermir.

2003-cü ildə Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi Paytaxt Bakıda 200 seks xidməti göstərən qadın arasında kəşfiyyatçı epidemioloji nəzarət aparmışdır. (Qasımov, Əliyev, Məhərrəmov və başqaları, 2003). Onlar arasında böyük hissəsi kənd yerlərindən olan gənc qadınlardır. (20 yaşına qədər 8,5%, 20-30 yaşlarında 64,5%).

32%-i Bakı şəhərindən olanlardır. Yalnız 1 nəfər (200 nəfərin 0,5%-i) rəsmi olaraq nigahdadır, qalanlardan 48%-i boşanmış, 18%-i dul və 27%-i heç vaxt nigahda olmamışdır. Qadınların həyat yoldaşları həbsdə, narkoman və ya işsiz olmuşlar. Azərbaycanda, xüsusən də kənd rayonlarında qadınların böyük hissəsi ailəyə qayğını öz üzərinə götürür və maddi cəhətdən həyat yoldaşları tərəfindən təmin olunurlar. Boşanma nəticəsində ərəsiz qalan qadınlar sosial təzyiqlə və ciddi maliyyə çətinlikləri sınağından keçirlər ki, bu da sonradan onları seks xidməti ilə məşğul olmasına gətirib çıxara bilər. Son illərdə yoxsulluq və yaxşı ödənilən işlərin çatışmamasına görə bir sıra adamları əxlaq normalarından kənara çıxaraq seks ticarəti xidmətinə cəlb olunurlar. Xarici sərmayələrin iş genişmiqyaslı iqtisadi layihələrin işlənməsinin artması ilə əlaqədar yüksək maaşlı işçilərin gəlişi artmışdır. (2500, Dövlət statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, 2001). Bu seks xidməti göstərənlərin artımına təsir göstərilmiş və İİV- infeksiyasına görə təhlükəli davranışı artmışdır.

Seks xidməti göstərənlər, həmçinin onların müştəriləri İİV-ə yoluxma təhlükəsinə məruz qalırlar. Kəşfiyyatçı epidemioloji nəzarət (Qasımov və başqaları, 2003) göstərdi ki, 200 seks xidməti göstərən qadınlar arasında İİV- infeksiyasının yayılması 8,5%, sifilis – 9%, xlamidiya 63% təşkil edir. İİV- infeksiyasına aşkar olunma bar, kafe, saunalarda işləyənlərdən «küçə» fahişələrində 35% çoxdur. İİV-ə yoluxan 17 qadının 16-da cinsi yolla keçən xəstəliklərin simptomları olmuşdur. Bu qadınlar həkimə müraciət etmirlər, müalicə olunmurlar və beləliklə müxtəlif infeksiyaların ötürücüləri olurlar. 200 qadının 86%-i cinsi əlaqə zamanı qoruyucudan istifadə etməmişdir. Əksər hallarda göstərilən səbəblərin arasında tərəf müqabilinin etiraz və ya rədd etməsi və ya «fikirləşmədim ki, buna ehtiyac olar» kimi cavablar verilmişdir. Qoruyucunun olmamasını çox az

hallarda əsas səbəb kimi göstərilmişdir. Vacib olmasına baxmayaraq cinsi xidmət göstərənlərlə işləmək üçün çoxlu əngəllər mövcuddur. Azərbaycanda seks xidməti ilə məşğul olanlar ictimai damğalanmışdır ki, bu da göstərilən qrupda profilaktik iş və tədqiqat aparmağı çətinləşdirir, həmçinin tibbi xidmət göstərmək çətinlik yaradır. Onlar ailə və cəmiyyət tərəfindən damğalanmaqla bərabər çox aşağı sosial dayağa malikdirlər. Əksər hallarda seks xidməti göstərən işçilər hüquqsuzdurlar və nadir hallarda təhlükəsiz cinsi əlaqə hüququna malikdirlər. Seks-xidməti göstərənlərlə işin mürəkkəbliyini və təhlükəsizliyini görə hal-hazırda bu qrupla maarifləndirmə proqramları müşahidə olunur. İfşa olunmaq qorxusuna görə seks xidməti göstərənlər İİV-ə müayinəyə, cinsi yolla keçən infeksiyaların profilaktikasına və vaxtında müalicə olunmaq daxil olmaqla tibbi xidmətə az cəlb olunurlar. Onların mütəxəssislərə (tibb heyətinə) çox aşağı səviyyədə etibar etmələrini çoxlu sosial və hüquqi aspektlərlə əlaqədar göstərmək vacibdir.

İqtisadi yoxsulluq müasir həyatımızda tamamilə yeni bir fenomen olan qadın ticarəti yəni trafikud peyda olmuşdur. İqtisadi çətinlik və pis həyat şəraiti və yüksək maaşlı işin olmaması iş tapmaq üçün insanları beynəlxalq sərhədləri keçərək trafikinqə cəlb edir. Eyni vaxtda bir çox seks-xidməti göstərən qadınlar şüurlu şəkildə xaricə pul qazanmaq dalınca getsələrdə, qadınların digər hissəsi işə düzəlmə firmaları tərəfindən xaricə iş axtarmaq adı altında yalan yolla göndərilir və orada qul əməyinə və cinsi istismara məruz qalırlar. Beynəlxalq Miqrasiya təşkilatının (mart, 2002) məlumatına görə Azərbaycanda qadınlar ən çox Türkiyə və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə aparılırlar.

Qeyd edək ki, müəyyən olunmuş yaş və xarici görkəmli qadınların xaricdə yüksək ödənişli iş təklifi ilə əlaqədar, firavan yaşamaq haqqında elanlar Azərbaycanın rəsmi strukturlarında və Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatında ciddi həyacan doğurur. Trafikində, insan alverinə, qanunsuz miqrasiya qarşı mütəşəkkil mübarizə aparmaq üçün müxtəlif idarələrin birgə səyləri vacibdir.

I.5.3 Kişilərlə cinsi əlaqədə olan kişilər

Homoseksual yolla ötürülmə hal-hazırda bütün yoluxanların cəmi 1%-ni təşkil edir. Homoseksualistlər hal-hazırda cəmiyyət tərəfindən ən çox damğalanmış qrupdur. Bununla əlaqədar məlumat əldə edilməsinə baxmayaraq bu qrupla, əlaqədar sosioloji və epidemioloji, həmçinin İİV-ə münasibətdə xüsusiyyətləri haqqında məlumat məlumat yoxdur.

I.5.4 Azadlıqdan məhrum olmuş məhbuslar

Effektiv profilaktika və xəstələrə qulluq əksər hallarda çətin mürəkkəb vəziyyətdə və şəraitdə işin aparılması deməkdir. Bu İİV/QİÇS üçü münbit şərait həbsxanalarda iş aparması anlamına gələ bilər.

Azərbaycanda qeydiyyatdan alınanların 70% axırıncı bir neçə ildə həbsdə olmuşlar (Bura həm indiki, həm də keçmiş məhbuslar aiddir) (Azərbaycan QİÇS-lə Mübariz Mərkəzi, 2004).

Hal-hazırda həbsxanalarda 70 İİV-ə yoluxmuş məhbus cəza çəkir (01.01.2001) baxmayaraq ki, bu onların məhz türmələrdə yoluxması anlamına gəlmir, amma islah-əmək müəssisələrində çoxsaylı amillər (narkomaniya, homoseksualizm və s) İİV – infeksiyasının yayılmasını xüsusi çəki verir. Qeyri sağlam həyat tərzi, tibb xidmətində çatışmamazlıqla da təhlükə amilini artırır. Axırıncı 2 ildə 4 min məhbusda testləşdirmə aparılmışdır. Tibb xidmətinin müayinələri və sağlanma şəraitinin yüksəldilməsi üçün təcili tədbirlər görülməzsə İİV-ə yoluxanların sayı durmadan artacaqdır.

Bir çox həbsxanalarda yüksək yoluxma təhlükəsi yaradan qorxulu vərdişlər yayılmışdır, məsələn, eyni şprisdən istifadə etmək, kişilər arasında məcburi və ya könüllü cinsi əlaqəyə girmək, bədəne tatiurovka döydürülməsi və sairə.

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

Cəmiyyət tərəfində qadağa qoyulmuş mübahisə doğuran davranış formalarına aid mövzularda yeniliklər, həbsxanalarda, ümumi cəmiyyətə nisbətən daha çox müqavimətlə rastlaşır. Həbsxanalar üçün genişmiqyaslı proqramların həyata keçirilməsinə başlamaq lazımdır. Bu proqramqoruyucuların paylanması, inzibati heyətin öyrədilməsi, anonim və pulsuz İİV-ə müayinələrin aparılması, inyeksion narkotikləri qəbul edənlər arasında məsləhətləşmələr, məhbusların bu sahədə öz əhatələri arasında qarşılıqlı maarifləndirmə hazırlığını özündə birləşdirir. Bura həmçinin məmkən olarsa, birdəfəlik şpris və dezinfeksiyaedici maddələrin paylanması da aiddir.

I.5.5 Gənclər

Bu gün ümumi əhalinin İİV-infeksiyası qarşısında ən müdafiəsiz və diqqət tələb edən hissəsi gənclərdir. Hal-hazırda İİV/QİÇS-lə yaşayan insanlar arasında ən az 2%-i 12-ı yaşlı yeniyetmələrin payına düşür. Halbuki, 20-29 yaşlı gənclərin payına bu miqdarın 1/3-i düşür, və Buda hal-hazırda əsas narahatlıq mənbəyidir. Yeniyetmələrlə müqaisədə, bu yaşda gənclər daha aktiv seksual həyat sürür və daha sərbəst həyat tərzi keçirir. Həmçinin indiki mürəkkəb sosial vəziyyətdə, öz üzərində valideyinlərə, ailəyə qayğı yükünü daşıyan gənclik, böyük iqtisadi və sosial təzyiqlərə məruz qalır. Buda onları əmək miqrasiyası narkotoklərdən istifadə qarşısında müdafiəsiz edir. 20-30 yaşlı gənclər işə ən yüksək risk qrupuna aid edilir. İneksion narkotiklərdən istifadə edənlər 65,5%. Bu qrupun əsas nümayəndələrinə bir qayda olaraq aşağı səfiyyəli təhsili olan və işə düzəlmə imkanları az olanlar aiddir.

Risk qruplarının testləşdirilməsi prosesinin mürəkkəbliyini nəzərə alsaq, İİV-ə yoluxmuşların dəqiq sayının daha çox olduğunu demək olar. Yeniyetmələrin və gənclərin bəzi kateqoriyaları arasında təlimatın olmaması və məlumatsızlıq vəziyyəti daha da ağırlaşdırır. Bu gün Azərbaycan gəncliyi çox mürəkkəb tərkiblidir. Onlar arasında öz maraqları, düşüncə tərzi və həyat tərzi ilə fərqlənən müxtəlif submədəni qruplaşmalar vardır. Ona görə də bu və ya digər qrupa xarakterə, tipə aid olmaq onların İİV-ə yoluxma riskini də müxtəlif edir. Bu xüsusiyyətləri müxtəlif qrup gənclər üçün pərevetiv proqramlar hazırladıqda nəzərə almaq lazımdır.

Gənclərin böyük bir hissəsi ən-ənvi konservativ ruhda tərbiyə alaraq ailəni və cəmiyyətin təsirinə məruzdur. Onların davranışı ailə və sosial institutlar (qonşular, məktəb, ictimai fikir və s.) tərəfindən nəzarətə götürülür. Bu cür nəzarət valideyinlər tərəfindən ovladını cəmiyyətin qəbul etmədiyi davranışlardan qorumağın yeganə effektiv yolu kimi qarşılır. Bununla bərabər valideyinlər nəzərə almırlar ki, qadağalar və ciddi nəzarət altında tərbiyyə almış bir cənc ciddi qərarlar qəbul etmək üçün hazırlıqsız olur və həmyaşlıdlarının təsirinə daha tez düşür. Onlarda həmçinin İİV-ə yoluxanlara qarşı stereotip düşüncə tərzi möhkəmlənə bilər və bu cür məlumatsızlıq gələcəkdə riskli davranışların ayırılmasında onlara mane ola, bununla da İİV-ə yoluxma riskinə gətirib çıxara bilər. Bunlardan fərqli olaraq, şəhərdə nisbətən liberal ailələrdə yaşayan gənclər müasir mədəniyyətin həyat tərzimizə və normalara gətirdiyi dəyişikliklərə qarşı daha açıq və anlıyıqlı olurlar. Yaşlı nəsil çox vaxt onların davranışlarını tənqid edərək, onların qeyri konservativ yaşam tərzlərinin İİV-ə yoluxma riskini artırdığını deyirlər. Lakin stereotiplərə daha az məruz qalma və qeyri ən-ənəvi düşüncə tərzi bu qrup gəncləri İİV/QİÇS haqda informasiya üçün daha açıq edir və bu da öz növbəsində yoluxma riskini azaldır.

I.5.6 Miqrantlar

Azərbaycanda İİV-in yayılmasına təsir edən digər əsas faktorlardan biri əmək miqrasiyası sayılır. İş yerlərinin çatışmaması və yaxşı əmək həqqının olmaması səbəbi ilə insanlar qazanc dalınca xaricə üz tuturlar. Müiəxəsislərin qiymətləndirməsinə görə ölkənin müxtəlif regionlarından müvəqqəti olaraq çoxlu sayda ölkə fətəndaşları qonşu ölkələrə iş axtarmaq məqsədi ilə gedirlər. (Ukrayna,

Rusiya, Türkiyə) (Trayt, 2004). Əksər hallarda 20-40 yaşlı kişilər miqrasiya edir ki, onlarda aylarla, bəzən isə illərlə xaricdə daimi və ya müvəqqəti iş axtarırlar.

Öz ailələrindən ayrılıqda İİV infeksiyasının yayılmasına görə yüksək səviyyədə olan ölkələrdə yaşadıkları zaman nigahdan kənar və təsadüfi cinsi əlaqələrdə olurlar ki, bu da cinsi yolla keçən xəstəliklərə və İİV-ə yoluxma riskini artırır. (Rusiya, Ukrayna və b.). Ölkəyə qayıtdıqdan sonra isə İİV daşıyıcıları öz partnyorlarını yoluxdurmaq təhlükəsi ilə qarşılaşırlar. Beləki, hazırda miqrasiya edən əhali, qeydiyyatda alınmış İİV daşıyıcılarının 43,4 %-ni və ya 299 nəfərini təşkil edir. (Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi. 2004). Miqrantların ölkədən kənar da olan zaman İİV-ə yoluxması son nəticədə onların həyat yoldaşları üçün də yoluxma təhlükəsi yaradır.

Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzinin məlumatına görə ölkədə İİV-ə yoluxan qadınların yarısından çoxu təsadüfi cinsi əlaqələr və ya narkotik qəbulu nəticəsində yox miqrant-həyat yoldaşları tərəfindən yoluxmuşlar (press-reliz, 2004). Qanuni həyat yoldaşından yoluxma testləşmədən keçmədikdə anadan uşağa infeksiya ötürülməsinin vertikal yoludur. Bundan başqa bir çox gənclər xaricdə bir müddət işləyib sərmayə topladıqdan sonra vətənə ailə qurmaq üçün qayıdırlar ki, bu da İİV infeksiyasının gələcək həyat yoldaşlarına ötürülməsinin mümkünlüyünü artırır.

Qadınlar öz həyat yoldaşlarından qorxu hissinə və utancaqlılıqlarına görə, onların İİV statuslarını bilmələri üçün İİV-ə müayinə olunmalarını tələb edə bilmirlər. Bundan başqa uzun zaman ölkədən kənarında yaşayan insanlardan onların İİV statusu haqqında arayışların təqdim olunması üçün heç bir mexanizm yoxdur.

Ən böyük təhlükə «rəqqas miqrasiyası»-nı yaşayanlar üçün olur. Çünki, uzun müddət xaricdə qalmadıqları üçün onları burada yalnız təsadüfən əlaqələri olur. Uzun müddət yaşayanlar isə rəsmi olmasada leqal olaraq ikinci ailə qururlar. Ona görə də bu cür miqrantların yoluuxma riski daha az olur.

Kişilərin ümumi qəbul edilmiş statuslarına görə onlar ailənin əsas gəlir mənbəyi sayılırlar ki, ölkədə maddi çətinlik və yüksək gəlirli işlərin olmadığına görə onların qazanc dalınca ölkədən kənara miqrasiya olunması üçün əlavə stimulyar yaradır. Ölkənin rayonlarında işsizlik və iş yerlərinin olmamasına görə kifayət qədər kişilər öz şəhər, kənd və ailələrini ataraq qazanc dalınca gedirlər, bunun da əsasında o durur ki, xüsusən kişilər ailəni saxlamağa borcludurlar.

Beləliklə kişilərin ailələri qarşısında iqtisadi cavabdehliyə malik olması İİV infeksiyasına yoluxma təhlükəsi kimi amilin meydana gəlməsinə səbəb olur. Çünki, miqrasiya, uzun müddət ailədən kənarında qalma nəticədə QİÇS/İİV-in ölkəyə gətirilməsinin əsas kanalına çevrilə bilər. Bu ona görə baş verir ki, Rusiyada və digər MDB ölkələrində uzun müddət yaşayan və işləyən kişilər öz reproduktiv və cinsi sağlamlılıqları haqda düşünməyərək, təhlükəli davranışlara yol verirlər.

Həqiqətəndə digər ölkələrdə olduğu kimi İİV infeksiyası yüksək davranışlı əhali qrupları arasında yayıldıqdan sonra infeksiya heteroseksual əlaqələr nəticəsində əhali arasında yayılmağa başlayır. Son nəticədə qadınlar yoluxmaya məruz qalır. Halbuki, onlar pozğun həyat tərzini keçirmirlər, nəticədə öz uşaqlarını da yoluxdururlar.

1.5.7. Qaçqınlar və məcburi köçkünlər

Potensial təhlükəyə məruz qalan qruplardan biri də qaçqınlar və məcburi köçkünlərdir 17 ildən çox sürən Ermənistan və Azərbaycan arasında müharibə ölkə əhalisinin sosial- iqtisadi, tibbi, psixoloji vəziyyətində öz dərin izlərini buraxmışdır. Ölkə ərazisinin 20%-nin işğalına səbəb olan bu təcavüzün ən ağır nəticəsi olaraq, yüz minlərlə insan özünün daimi yaşayış yerini itirmişdir. Rəsmi məlumatlara əsasən, Azərbaycanda 1 000 000 qaçqın və məcburi köçkün vardır ki, bu da ümumi əhalinin 13%-i təşkil edir. Ağır sosial-iqtisadi və psixoloji vəziyyətdə olan, çox vaxt isə dözülməz həyat şəraitində yaşayan əhali müxtəlif infeksiyalar, o cümlədən İİV qarşısında müdafiəsizdirlər.

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

İİV-in qaçqınlar və məcburi köçkünlər arasında 15 nəfərdir ki, bu da ümumi yoluxanların ümumi sayının 2,12%-ni təşkil edir. Lakin statistika bu insanlara münasibətdə çoxda qorxulu deyil, halbuki, müəyyən amillər, həyat şəraiti və tərzİ İİV-ə yoluxma riskini bu əhali qruppu arasında artırır ki, bu da neqativ nəticələrə səbəb ola bilər.

Birincisi 1 000 000-a yaxın qaçqın və məcburi köçkünlər müvəqqəti məskunlaşdıqları ərazilərdə iş yerləri uğrunda rəqabəti artırır ki, bu da işsizlik probleminin kəskinləşməsini gətirib çıxarır. Qaçqın və köçkünlər iş yerlərinin məhdud olduğu ərazilərdə yerləşdirilib və onların 25%-i işlə təmin olunmuşdur. İşsiz qalanlar isə işsizlər ordusunun sayını artıraraq əhalinin miqrasiyasının artmasına təsir göstərir. Çox vaxt onların yerləşdikləri ərazilər zəif sosial infrastruktura malikdir. Buraya təhsil və tibbi sfera da daxildir. Tibbi sahədəki təşviqat və təlimat işlərinin zəifliyi İİV-ə yoluxma riskini artırır. Bu cür ərazilərdə İİV/QİÇS-ə testləşdirmə digər ərazilərə nisbətən çətinlik törədir.

Bundan başqa qaçqınların təcrid olunmuş həyat tərzİ onların sosial proseslərdən və cəmiyyətdən ayırır ki, bu da onların infeksiya haqda məlumsatsız qalmasına səbəb olur. Eyni zamanda son vaxtlar dövlət tərəfindən onların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün maksimal səylər edilir.

Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi qaçqın və köçkünlər arasında neqativ tendensiyaaların artmaması və İİV/QİÇS-ə münasibətdə arzu olunmaz halların qarşısının alınması istiqamətində profilaktik işlər aparılır.

I.6. İİV/ QİÇS-ə aid olan sosial-mədəni davranış xüsusiyyətləri

QİÇS infeksiyasının yoluxma və yayılması müəyyən mənada davranışın sosial- mədəni normaları, adət-ənənələr, inanclar, dəyərlər və stereotiplərlə də əlaqəli ola bilər.

Azərbaycan cəmiyyəti ictimayi dəyərlərə daha çox əsaslanır. Burada sosial status, cəmiyyətin hörmətli üzvü oldmaq istəyi, əipafdakıların və qohumların rəyi həmişə vacib amil olub.

Azərbaycan-möhkəm ailə əlaqələri ilə seçilən, əsasən ənənələrə sadıq cəmiyyətdir. Amilənin məhkəməliyin, qohumlar, qonşular və dostlarla yaxın münasibətlər pozetiv faktor olaraq, insanlara çətin anlarda dayaq mənbəyinə çevrilə öilər.

Eyni zamanda ictimayi rəydən asılılıq ictimai statusu qorumaq arzusu, bu qəbul edilmiş sosial normalardan yayınanlar üçün (fahişələr, narkomanlar, homoseksualistlər) böyük çətinliklər törədir. Onlar rədd edilməmək üçün ikili həyat tərzİ keçirməyə şəxsi həyatlarının bəzi aspektlərini hətdə ən yaxın adamlardan belə gizlətməyə məcbur olurlar.

Azərbaycanda cinsi münasibətlərə ənənəvi baxışlar çox üstünlük təşkil edir. Beləliklə qapalılıq, utancaqlıq, mənəviyyatın «ikili standartları» təkcə ailə həyatında deyil kənarda da cinslərin intim münasibətləri, cinsi yolla yayılan xəstəliklər, QİÇS haqda informasiyanın qarşısını alır.

Tədqiqatlar anonim aparılrsa belə insanlar intim suallara cavab verməkdən imtina edirlər. Yalnız əhalinin çox az bir hissəsi hesab edir ki, QİÇS haqda çox və hamının anlayacağı tərzdə danışmaq lazımdır.

Bu sosial-mədəni normala əsirlərlə formalahdığından qısa müddətə dəyişilə bilməz. Ona görə də yerli xüsusiyyətləri nəzərə alan, yerli şəraitə adaptasiya edilmiş proqramlar hazırlamaq lazımdır.

Əlbətdə ki, Azərbaycanın dünya ictimayyətində və qloballaşma proseslərinə intiqrasiyası nəticəsində bu stereotiplər müəyyən dəyişikliklərə uğrayır. Lakin bu çox vaxt gənc nəsili əhatə etməklə, kənd bölgələrindən çox şəhəri əhatə edir. Sosial-mədəni davranışların, bəzi aspektlərin ciddi risk amilinə çevrilə bilər. Məsələn: Qohumlar arasında nigahlar irsi xəstəliklərə gətirib çıxarır.

Azərbaycanda geniş yayılmış sünnet mərasiminə ümumilikdə QİÇS riskini azaldan faktor kimi baxılır. Lakin bu prosesin kəndlərdə həkimlər tərəfindən deyil, «dəlləklər» tərəfindən həyata keçirilməsi, uşaq evlərində xeyriyyə aksiyası kimi bir neçə uşağın eyni vaxtda sünnet edilməsi

yoluxma riskin artırma bilər. Ona görə də bəzi adət-ənənələrə yenidən baxmaq, əsirlərlə formalaşmış düşüncə tərzini yenidən nəzərdən keçirmək lazımdır.

I.6.1 Ailə və QİÇS/İİV-in gender aspektləri

Azərbaycan üçün ailə-əsas sosial fundamental institutdur. Azərbaycanlı ailəsində övladın ailəyə köklərə hörmət ruhunda tərbiyyəsi üçün lazımı şəraitin yaradılması, valideynlərin şəxsi maraqlarından daha öndə durur. Statistika əsasında hal-hazırda Azərbaycanda İİV-ə müsbət kişilərin sayı (76%) qadınların sayından (20%) çoxdur. İİV epidemiyasının ilkin stadiyalığında dünyadada eyni tendensiyalar müşahidə olunurdu. O zaman yoluxmuş kişilərin sayı qadınlardan çox idi.

Qadınlar arasında yoluxma əsasən heteroseksual yolla olduğundan, İİV/QİÇS daxil olmaqla cinsi yolla ötürülən xəstəliklərin, əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yayılma səviyyəsinin yüksək olması dünyada İİV-in epidemiyoloji mənzərəsini dəyişdi. (Pekin, 1995)

Qadınların sosial və iqtisadi cəhətdən zəif olması, bu qrupun İİV-ə yoluxma riskini artıran amillərdən biridir. Dünya tendensiyalarına uyğun olaraq İİV-ə yoluxmuş qadınların sayı artaraq Azərbaycanda infeksiyanın demografik mənzərəsini dəyişə bilər.

Azərbaycan cəmiyyətində kişilər sosial və iqtisadi cəhətdən daha üstün mövqeyə malikdirlər. Qadınlar adətən iqtisadi cəhətdən müstəqil olmayıb, öz ərlərindən asılı olurlar; çünki kişilər ailənin əsas gəlir mənbəyidir. Qadınlar əsasən ərlərindən yoluxma təhdükəsi qarşısındadırlar. İş axatırışında olan kişilər uzun müddətə ailəni tərk edir. Və qayıtdıqda yoluxmuş kişilər ailəsi və gələcək uşaqları üçün yoluxma mənbəyinə çevrilir.

Qoruyucu vasitələrdən istifadə mədəniyyəti də kəmə qədər aşağı səviyyədədir Əksər hallarda burada əsas yolu məlumatlılıq deyil, mədəni sosial sereoltilərin müxtəlifliyi, ailə münasibətlərini tənzimləyən norma və şərtlilklərdir. Çox vaxt qoruyucu vasitələrdən istifadə kişilərin qərarından asılı olur və qadın həmişə bu qərara təsir edə bilmir.

Təhqiqatlar göstərdi ki, sorğuya cəlb edilən 7668 qadınlardan 44%-i qoruyucuların necə əldə edilməsi haqda məlumatlıdır. Yalnız 3%-i bundan istifadə etdiyini təsdiqlədi. Azərbaycanın QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzinin məlumatına əsasən (press, 2004) Azərbaycanda İİV-ə müsbət qadınların çoxu infeksiyaya həət yoldahoaarı yoluxur. Çox vaxt bu fakt əhali tərəfindən laqeyidliklə qarşılaraq hesab edilir ki, İİV-ə yalnız pozğuni həyat təzi keçirən yoluxa bilər. Və düzün həyat təzi yoluxmadan qorunmanın əsas yoludur. Bundan başqa ümumən qəbul edilmiş düşüncə təzi, qadınlara və kişilərə ikili standartları qəbul edir. Cəmiyyət kişilərin davranışlarının bir çox aspektlərinə liberal yanaşır. Halbuki, bu aspektlər qadınlar üçün yol verilməzdir. Məsələn; Kişilər üçün erkən cinsi həyat evliliyə qədər ki, seksual münasibətlər, nigahdan kənar əlaqələr. Çox saylı əlaqələr təməmilə normal qarşılır. Nigahda sadiqlik kimi sosial normalar qadınlar üçün bütün ciddiyyəti ilə mövcud olduğu halda, cəmiyyət kişilərin evliliyə qədər və nigahdan sonrakı münasibətlərinə anlayış göstərir.

İctimai düşüncədə qızlıq və məsumluq böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda bakirəlik hələdə sosial əhəmiyyətə malikdir ki, bu da qızın tərbiyyəli olmasını göstəricisi olmaqla, gələcəkdə qurulacaq ailənin əsası hesab edilir. Bu şərait qadınların əksərmiyyətinin ərindən başqa heç bir seksual tərəfdaşın olmamasına səbəb olur. İlkin seksual təcrübə vaxtı (22,3 yaş) təcrübə olaraq orta nigah yaşı (22,3 yaş) ilə eynidir.

Çox az da olsa (2%) 17 yaşına qədər yeniyetmələr arasında nigaha qədər əlaqəlr vardır. Lakin bu hallar gənclər tərəfindən ciddi cəhdlə gizlədilir. Düşünmək olar ki, nigaha qədər cinsi həyatdan yayınmalar gənc qızlar arasında İİV infeksiyasının qarşısının alınmasına səbəb olur.

I.6.2 Seksual davranış, seksual təlim və tərbiyə

Qeyd etmək lazımdır ki, fərdi qoruyucu vasitələrdən istifadə çox aşağı səviyyədədir. Onlardan istifadə kütləvi xarakterdəşmır, bu kənd yerlərində xüsusilə aşağı səviyyədədir. Bu təkgə ailədə deyil, həmçinin təsadüfi əlaqələr zamanı da normal sayılır. Ümumi əhali arasında keçirilən sorğuda kişilərin 20%-i həyat yoldaşları ilə, 50%-i isə kənar qadınlarla cinsi əlaqədə olduqları zaman qoruyuculardan istifadə edirlər.(İRC,2002)

Narkomanların 3,2%-i həmişə, 35,5%-i təsadüfi cinsi əlaqələr zamanı qoruyuculardan istifadə edir ki, bunlar da əsasən Bakı şəhərində yaşayanlardır. Narkoianların 61,3% -i ümumiyyətlə qoruyuculardan istifadə etmir (Axundov, 2002) qoruyuculardan istifadə olunmamasına onun baha olması səbəb olur. Qoruyuculardan istifadə etmək sağlamlığın qorunmasından çox tərəfdaşa inamsızlıq kimi qiymətləndirilir, həmdə onlardan istifadə qərarını əsasən kişilər verir.

Gənc nəsilin seksual təlm-tərbiyyə məsələləri çox aşağı səviyyədədir. Cəmiyyətdə «bu ayıbdır», «tərbiyəsizdirdir», «yaxşı deyil» və s. bu kimi təsəvürlər çox geniş yayılıb.

Gündəlik davranışların sosial normaları və ənənələri cinslərin münasibətlərin intim tərəfləri haqda açıq danışıqlara və müzakirələrə şərait yaratmır. Bu qəbildən olan ictimai-mənəvi, psixoloji şərait cinsi yolla yayılan xəstəliklər xüsusi ilə də QİÇS haqda elmi təşviqat informasifaları yayılmasını blokada edir.

Belə bir yanlış fikir vardır ki, cinsi sağlamlıq mövzusunda təlim pozğunluğa səbəb olur və bu da gəncləri qəbul edilmiş davranış normalarından uzaqlaşdırır. Lakin mütəxəssislər tərəfindən başqa bir fikir yürüdüldür ki, savadsızlıq infeksiyaya yoluxma riskini artırır. Ona görə də dəqiq məlumata malik. Cinsi həyat haqda bilgisi olan bir şəxs, daha ehtiyatlı davranar və təhlükəsiz seksə üstünlük verir. Azərbaycanda öz övladı ilə QİÇS/İİV haqda açıq və tam müzakirə aparan, bilgi verən valideyinə çox az rast gəlinir. Məs: hazırda imkanlı, varlı azərbaycanlılar arasında övladlarını xaricə təhsil almağa göndərmək dəb halını alıb. Müşahidələrimizdən belə bir nəticəyə gəldik ki, çox az bir qism valideyin uşaqları ilə profilaktik söhbət aparır, onlara yoluxma yolları və qorunma vasitələri haqda nəsihətlər verir. Aparılan qeyri-rəsmi söhbətlərdən aydın oldu ki, valideyinlər çox vaxt bunu gərəksiz hesab edir. Ona görə də elə metodlar tapmaq lazımdır ki, bu mövzuda söhbət təcrübəsi olmasa belə, valideyinlər övladlarını məlumatlandırma bilsinlər.

Gənclər bilgilər almalı, profilaktika qaydaları ilə tanış olmalı, qoruyuculardan istifadə qaydalarını bilməlidirlər. Bütün bu bilgilər özünü epidemiyadan qorumaq istəyən gənclər üçün vacibdir.

I.6.3 İİV/QİÇS –in profilaktikasında dinin rolu

Azərbaycan dünyəvi dövlətdir, lakin islam üstünlük təşkil edən din kimi , sosial mədəni normalara və davranış normalarına, həmçinin QİÇS/İİV-ə öztəsirini göstərir.

İslam dövlətlərində nigahdan kənar əlaqələrin, spirtli içkidən istifadənin qadagan olması, sünnet mərasimi infeksiyanın bu ölkələrdə az yayılmasına səbəb olması haqda fikir vardır. Lakin hər şey sadə və birmənalı deyil. Əksər hallarda din xadimləri İİV-i pozgun həyat tərzini və narkotiklərdən istifadə müqabilində cəza kimi qəbul edir, xəstəlikdən qorunmanın yeganə yolu kimi «düzgün», «tərbiyəli» həyat tərzini göstəriqlər. Müsahibə vaxtı din xadimləri hazırki keçid dövrünə xas olan xüsusiyyətləri: mənəvi dəyərlərin enməsi, davranış normalarının pozulması, pozğunluq və özbaşınalıq xüsusi ilə vurğulayırlar. Beləliklə xəstəliyə və onun yoluxma mənbəyinə neqativ münasibət bəsləməklə din xadimləri QİÇS/İİV haqda təhrif olunmuş informasiya yaya yoluxmuşlara qarşı ədalətsiz münasibət formalaşdırma bilirlər.

Bununla bərabər, dini xadimlər cəmiyyətdə müəyyən hörmətə sahib olmaqla QİÇS-in profilaktikası aksiyalarında iştirak etməklə, bu problemə diqqət gəlb edə, cəmiyyətdə düzgün fikir formalaşmasında müsbət xidmət göstərə bilirlər.

Müsəlman icmasının QİÇS/İİV-in qarşısının alınmasında rolu və iştirakını aydınlaşdırmaq asan və birmənalı deyil.

Ekspertlərin rəyinə görə Azərbaycanın dini xadimləri indiyədək, QİÇS/İİV probleminə aktiv cəlb edilməyiblər. Hər çənd ki, ayrı-ayrı hallarda onlar bu xəstəlikdən ölənlərin ruhlarına dualar oxuyub, yoluxmuşlara mənəvi yardım göstərmişlər. Lakin mərkəzləşdirilmiş və rəsmi təşkil edilmiş dini səylər yoxdur.

QİÇS/İİV- in Azərbaycanda inkişaf dinamikasını nəzərə alaraq, İslam dini, əlində olan imkan və vəsaitlərdən epidemiyanın qarşısının alınmasında istifadə etməlidir.

Dini təşkilatların ilkin vəzifəsinə hər şeydən əvvəl immundefisit virusunun daşıyıcılarının himayəsi, onlara və yaxınlarına mənəvi, psixoloji yardım göstərilməsidir. Xəstələrə göstərilən psixoloji və mənəvi yardım, onlara neqativ münsibət bəsləyən digər şəxslər üçün də yaxşı nümunə ola bilər. Bununla da xəstələr ətrafında nisbətən tolerant atmosfer yarana bilər.

Azərbaycanda dtn xadimləri yüksək hörmət və nüfuza malikdirlər. Onla görə onların əsas işi xəstəliklə mübarizədə profilaktikaya yönəldilməlidir. Beləki, insanları xüsusi ilə də gəncləri spirtli içkilərdən, narkotiklərdən, pozğun həyat tərzindən uzaqlaşdırmaqla, onlarda ailəyə sadıqlıyı aşılamaqla proflyaktika işinə özlərinin böyük töhvəsini vermiş olurlar.

Bəzi din xadimləri narkomanlarla onların reabilitasiya mərkəzlərində aktiv sürətdə işləyirdər ki, bu da baxılan problem çərçivəsində olduqca vacibdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, qruplar (narkomanlar, homoseksualistlər, fahişələr) Dinin az məruz qalanlardır. Bu da onların dindar olmaları və məscidlərə getməmələri ilə izah olunur. Əsas təhlükəli qruplara aid olan əhəlinin bu hissəsi nadir hallarda dini qaydalara və qadağalara əməl edirlər. Ona görə də din xadimlərinin bu əhəli qrupları ilə işi çətin olur. Bunlar yalnız onu göstərir ki, bu qruplarla işi gücləndirmək və genişləndirmək lazımdır, çünki onlar bir növ cəmiyyətdən təcrid olunduqları üçün xüsusən mənəvi yardıma və dəstəyə ehtiyac duyurlar.

Bunula bərabər dini xadimlərin işi cəmiyyətin bu problemə diqqətinin artırılmasında da effektiv və xeyirli ola bilər. Ona görə də əhəlinin müxtəlif qrupları ilə işləmək, onların QİÇS/İİV probleminə baxışlarını dəyişmək din xadimlərinin imkanı daxilindədir.

Dini Qurumlar Üzrə Dövlət Komitəsi ilə birgə layihə çərçivəsində, Azərbaycanda İİV-in qarşısının alınması işinə dini xadimlərin cəlb olunmasına yönəldilmiş iki tədbir: «QİÇS/İİV-ə dinin icmalarının münasibəti» dəyirmi masası və «Dini icmalar QİÇS/İİV-ə qarşı cavab tədbirlərində» mövzusunda treninqlər keçirilmişdir (BMT inkişaf proqramı, 2004). Treninqlərə müsəlman və qeyri-müsəlman icmaları rəhbərləri cəlb edilmişdir. Dini liderlər İİV/QİÇS-ə qarşı mübarizənin maarifləndirmə metodları ilə birlikdə həyata keçirilməsində həmrəydirlər.

Qeyd edildiyi kimi bu işin mənəvi aspekti böyük əhəmiyyətə malikdir. Həkim və mütəxəssislərə dini xadimlərin köməyi lazımdır. Çünki QİÇS yalnız tibbi deyil, həm də sosial mənəvi problemdir. Treninqdən sonra seminarlar ölkənin digər rayonlarından Gəncə, İsmayıllı, Quba və s. iəşkil olunmuşdur («Exo» qəzeti № 145, 30.07.04).

Dinin təbliğat-təşviqat işində müsbət rolları ilə yanaşı bəzən mənfi halları da rast gəlinir. Ona görə də, din xadimlərinin özləri ilə bu xəstəliyə yoluxan insanlara qarşı damğalanma və diskriminasiyanı azalması üçün işləmək lazımdır. Bütün bu mənfi fikirlərdən azad din xadimləri müsbət rol oynayacaqlar ki, bununla da xəstəliyin qarşısının alınmasına öz töhvələrini verəcəklər.

Qafqaz müsəlmanları icmasının liderlərindən biri, Qafqaz Müsəlmanları Baş İdarəsi nümayəndəsinin müsahibəsi:

«QİÇS –bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da ciddi problemdir. Əyər dini nöqtəyi-nəzərdən baxsaq QİÇS – cəzadır. Əgər QİÇS probleminin meydana gəlməsinə diqqət yetirsək, belə bir nəticəyə gələrik ki, QİÇS allaha xoş getməyən, onun təqdir etmədiyi davranışa görə verilən cəzadır. Mən öz tərəfimdən deyə bilərəm ki, bu problemlə maraqlanıram və Yasamal rayonu icra

hakimiyyətinin təşkil etdiyi « məktəbdə QİÇS-lə mübarizə » mövzusunda dairəvi masanın iştirakçısıyam. Bu tədbirdə dövlət strukturları və polis orqanlarının nümayəndələri iştirak edirdilər.

Çıxışlardan aydın olurdu ki, bu xəstəlik istər dövlət qanunvericiliyi, istərsə də dini qanunlar əleyhinə yönəldilmiş davranışlar – məs: rəsmiləşdirilməmiş intim münasibətlər və s.- nəticəsində yayılır. Buna həmçinin dini əsaslar və Quran haqda bilgilərə malik olmamaq da aiddir. Əgər insanlar dinlə daha çox maraqlansalar və Quranı öyrənməyə çalışsalar bunun qarşısını almaq daha asan olardı.

Biz Azərbaycanda – bir müsəlman cəmiyyətində yaşayırıq. Lakin Avropanın da təsiri böyükdür. Buna baxmayaraq, mən düşünürəm ki, avropaya inteqrasiya etmək avropa ölkələrindəki kimi yarımçıqlıq gəzmək deməkdir. Mən düşünürəm ki, Azərbaycana Avropadan yalnız yaxşı nümunələr: sağlam həyat tərzi və maariflənmə inteqrasiya edilməlidir. Təbii ki belə bir sual meydana çıxır: « biz nə edə bilərik?», çünki bəzi insanların Azərbaycanın sərhədlərini keçməsi, bu xəstəliyin bizim respublikamıza olacaqlar. Çox zaman dinə yaxın olmaq çağırışları səslənən zaman, bunu çoxu başını örtmək və ya, dini fanata çevrilmək kimi başa düşür. Hal bu ki, dinə yaxın olmaq, haram və halalı ayırmaq, başqalarını sevmək və hörmət etməyi öyrənmək deməkdirkaya gətirilməsinə səbəb olur. Bu halda biz nə etməliyik? Mən bir din xadimi kimi dinin adından Azərbaycanda QİÇS-in qarşısının alınması haqda nə deyə bilərəm? Biz, din xadimlərini, o cümlədən mənə də sağlam, düzgün ailə qurulması problemləri ilə əlaqədar müxtəlif televiziya proqramlarına dəvət edirlər. Əgər bu günkü gün azərbaycanlılar dini əsaslara və qaydalara ciddi münasibət bəsləsələr və ailə qurulmasına məsuliyyətlə yanaşsalar, epidemiyanın qarşısını almaq olar. Xoşbəxtlikdən Azərbaycan əhalisinin çox hissəsi dindardır və Allahın izni olmadan başqa birisi ilə intim münasibətdə olmağın günah və haram olduğunu bilirlər. Hər bir müsəlman təmiz, öz köklərini bilən, öz ailəsinə hörmətlə yanaşan bir qızla evlənməlidir. Əgər o bu cür etsə, öz ailəsinə və ailə münasibətlərini dini əsaslarla qursa, Allahın cəzasından məs.: QİÇS-dən qurtula bilər. Bir din xadimi kimi, mən xalqı və hər bir kəsi dinin göstərişlərinə əməl etməyə çağırıram. Biz də öz növbəmizdə hökumətin köməyi ilə QİÇS probleminin həllində köməklik etməyə çalışırıq. Məs., Azərbaycanda dini institut var və biz insanları bu institutun məzunlarının potensial gücündən yararlanmağa çağırırıq. Həmçinin, biz hər bir ali təhsil ocağında dini kafedraların açılmasını məsləhət görürük. Bu kafedralarda dinin əsaslarını öyrənən gənclər, gələcəkdə dinin onlara öyrətdiklərini əsas tutaraq əxlaqsız əlaqələrdən kənar olmaqla, xəstəliyin yayılmasının qarşısını ala bilirlər.

Qeyri-hökumət və dini təşkilatların qarşılıqlı münasibətinə gəldikdə isə, burada bir sıra ciddi problemlər var. Mənə elə gəlir ki, qeyri-hökumət təşkilatları və dini qurumların fəaliyyəti maliyyələşərsə, mövcud problemlərin həllində onların birgə səyləri çox effektiv olar. Məs: bizi tez-tez təcridxanalara dəvət edirlər. Orada biz onlara necə səhvlərə yol verdiklərini anlatmağa salmağa çalışırıq. Biz onlara başa salırıq ki, onlar təkcə qanuna qarşı deyil, həmçinin allaha qarşı da cinayət işlədiblər. Narkomanıyanın profilaktikası kimi dini uşaqlara tədris etmək lazımdır. Çox vaxt uşaqlar valideynlərini dinləmirlər, lakin onlar Quranda yazılan sözləri dinləyə və onlara diqqət yetirə bilərlər. Məs: onlar siqaret çəkməyin günah olduğunu bilsə, narkomanlığa yuvarlanmaz.

1.6.4 Əhalinin məlumatlandırılması

Belə aydın olur ki, Azərbaycanda əhalinin maariflənmə səviyyəsinin aşağı olması gələcəkdə QİÇS/İİV-in sürətlə yayılmasının əsas səbəblərindən birinə çevrilə bilər.

Hal-hazırda ölkəmizdə QİÇS/İİV problemi ABŞ, Rusiya və digər ölkələr üçün daha vacib sayılır, Azərbaycan isə bu siyahıya daxil edilmir. Azərbaycan əhalisi hesab edir ki, onun ölkəsi QİÇS-in az yayıldığı bir ərazidir, və burada yaxın illərdə QİÇS/İİV epidemiyası yarana bilməz.

Lakin real vəziyyət belədir ki, heç kəs QİÇS-in ona yoluxa bilməyəcəyini söyləyə bilməz. Çox acınıcaqlı haldır ki, bir çox insanlar hələ də elə hesab edirlər ki, QİÇS pozğun həyat tərzi,

narkomaniya, fahişəliyin cəzasıdır. Bu gün QİÇS –dən qorunma yollarını bilməyən və ya bilib əməl etməyən insanlar da təhlükəli davranış qrupuna düşür. Aparılmış geniş miqyaslı sorğu göstərdi ki, sorguya cəlb edilən 7668 qadınlardan çoxu (74%) QİÇS haqda eşidib. Bilgilərin səviyyəsi bəzi sosial və demoqrafik xüsusiyyətlərdən asılı olaraq dəyişir. QİÇS/İİV haqda ən az bilgiyə malik (56%) 20 yaşınadək olanlar, natamam orta təhsillilər (55%), ölkənin cənub bölgəsində yaşayanlardır (55%). Buna baxmayaraq bu xəstəlik haqda kənd yerində yaşayan və seksual təcrübəsi olmayan qadınlar da eşidiblər.

QİÇS/İİV haqda bilgilərin səviyyəsinə ən çox təhsil, yaşayış yeri (kənd-şəhər), sosial-iqtisadi amillər təsir edir. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, maariflənməyə ən çox ehtiyacı olan aşağı səviyyəli təhsilə və iqtisadi vəziyyətə malik kənd qadınlarıdır.

Sorğuya cəlb edilən qadınlardan cəmi 21% bu xəstəliyin spesifik simptomlara malik olmamasını bildirdilər. Bu çox vacibdir. Çünki zahirən sağlam görünməsinə baxmayaraq, seksual kontaktda olduqları şəxsdən yoluxma ehtimalı ola bilər.

Geniş miqyaslı maarifləndirmə işinin aparılmasına baxmayaraq 7668 qadınlardan yalnız az bir hissəsi

Müsbət haldır ki, bütün qadın respondentlərin 16 %-i İİV/ QİÇS üzrə harada yoxlanılmağı, testdən keçməyi bildiklərini demişlər, bura artıq əvvəllər test keçmiş həmin 3 %-də daxildir.

Bu faiz UNİCEF (Azerbaijan Multiple Indicator Cluster Survey, 2000) tərəfindən aparılmış tədqiqatlarda əks olunmuş göstəricilərlə uyğunluq təşkil etmişdir.

Belə ki, harada yoxlanılmağı bilən qadınlarla olan nisbətdə Bakıdan kənarda yaşayan, 20 yaşdan cavan olan, daha aşağı savada və sosial-iqtisadi statusa malik, eləcə də ərddə olmayan qadınların sayı xeyli aşağıdır. Bu halda qaçqın və köçkün qadınlarla yerdə qalan qadınlar arasında olan fərq nəzərə çaracaq dərəcədə deyildir.

Respondentlərin daha çox bildikləri İİV/QİÇS-in ötürmə rolları kimi homoseksual cinsi əlaqə (58%), bundan sonra anadan körpəyə döşlə yemlənməyə şəxsi transmissiya yolu ilə (48%), heteroseksual kontakt yolu ilə (44%), steril olmayan şpris ilə (37%) və ana bətnində anadan uşağa ötürmə yolu ilə (43%) xəstəliyin ötürülməsi haqqında deyilmişdir.

Əgər respondentlərin İİV-in ötürülmə yolları haqqında düzgün olmayan təsəvvürləri haqda danışsaq, onda göstərici azalmaya doğru belə olardı: əl sıxma ilə (32%), ictimai ayaqyolu ilə (17%), bərbərxanada manikür – saç düzümü ilə (16%), ağcaqanadın sancması ilə (14%), öpüşlə (13%), stomotoloqda olmaq ilə (5%). Sorğuda iştirak edənlərin müəyyən faizi ana südü ilə yemlənmək (48%) və donor qanı köçürmə (46%) yolu ilə ötürülmə haqqında bilməyənlər idi. Daha çox deyilən ötürülmə forması qan köçürülmə olmuşdur - 37%.

Eyni zamanda düzgün olmayan və təhrif olunmuş təsəvvür tək Azərbaycana yox, eləcə də digər ölkələrə xasdır (Serbanescu,1998, 2001). Ümumiyyətlə, İİV/QİÇS haqqında düzgün olmayan və təhrif olunmuş təsəvvürün olması xüsusi tədris proqramlarının yaradılmasına işarə edir. Bu virusun daha ehtimal olunan ötürülmə yollarına yönəlmiş xüsusi proqramlar lazımdır. Faktiki olaraq qadınlar bir çox səbəbdən İİV/QİÇS-ə daha çox məruz qaldıqlarına görə İİV infeksiyasının transmissiya mənbələrinin yoxlanılması haqqında məlumat və dəqiq bilik verən daha ciddi xüsusi tədris – təhsil proqramlarının yaradılmasına ehtiyac duyulur.

Eləcə də, İİV/QİÇS-a yoluxmanın qarşısı alınması üçün qadınların bu mövzu haqqında bilik səviyyəsinin aşkar edilməsi vacib idi. Bu zaman qadınlardan “yoluxmanın riskini azaltmaq üçün insan nə etməli və hansı tədbirlər görülməlidir?” soruşuldu. Aşağıda qeyd olunan hazırlıqsız cavablar irəli sürülmüşdür. Bütün respondentlərin üçdə biri hazırlıqsız cavab vermişlər ki, seksual tərəf müqabillərinin miqdarını azaltmaq – 6%, monohamlı olmalı – 14%, ehtibarlı olmayan tərəf müqabilləri ilə seksual əlaqədən yayınmaq (6%) və ya fahişələrlə cinsi əlaqədən boyun qaçırmaq (10%) yoluxmadan müdafiənin zəmanətidir. Yalnız 12 qadınlardan (8%) biri prezervativdən istifadəni

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

qorunma kimi qeyd etdi, lakin bu faiz təkrar sorğuda 40% -ə qalxdı. 9% -ə qədəri hazırlıqsız inyeksiya zamanı şprislərin steril olmasını infeksiyadan yayınmaq üsulu hesab edir.

İİV/QİÇS – in ötürülməsinin qarşısının alınması vasitələrini bilməsi ehtimal olunan qadınların faiz bölgüsü aşağıdakı kimi olmuşdur:

Monohamiya və tərəf müqabillərinin sayının məhdudlaşdırılması – 67%, şprislərin steriləşdirilməsi, şprisdən birgə istifadədən yayınma – 68%, müdafiə olunmayan cinsi əlaqədən yayınma – 67%, tərəf müqabilindən testdən keçməyi xahiş etmə - 59% (maraqlıdır ki, Bakı sakinləri arasında bu faiz daha yüksəkdir – 76%, nəin ki, məsələn, ölkənin cənub ərazilərinin sakinlərindən – 42%), qan köçürmədən və inyeksiyadan boyun qaçırma – 44%, prezervativlərdən istifadə - 40%, cinsi əlaqədən özünü saxlama – 35%.

15 – yaşdan 45 – yaşa kimi 7668 nəfər qadınlar arasında keçirilmiş sorğu göstərdi ki, 60,9% - i İİV ilə heç bir yoluxma təhlükəsi hiss etmirlər (USAİD,2001).

Kafkaz Ehtiyatların Araşdırılma Mərkəzi tərəfindən aparılmış sorğu – Azərbaycanda (2004) 1500 insanın iştirakı ilə aparılan sorğunun nəticəsində əldə olunmuş göstəricilərə görə respublikada İİV/QİÇS haqqında orta səviyyədə məlumatlandırma var. Sorğunun nəticələri göstərdi ki, kifayət miqdarda çoxluq QİÇS –i xarici cinsiyyət yolları ilə ötürülən xəstəlik kimi tanıyırlar. Sorğu zamanı bu xəstəlik haqqında eşidənlərin çoxu bilirdi ki, prozervativdən istifadə edilmədikdə (93%) və ya ümumi şprisdən istifadə etdikdə (80%) İİV/QİÇS–lə yoluxma ola bilər. Lakin bu xəstəliyin digər yollar ilə ötürülməsi barəsində biliklər çox səthi və adətən qeyri – dəqiq idi.

İctimaiyyətin nəzərini bilmək üçün təzəliklə aparılmış bu sorğuda əhalinin çox hissəsinin əsas yoluxma yolları haqqında məlumatı vardır (qan-toxuma vasitəsi və cinsi əlaqə yolu), lakin sorğuda iştirak edənlərin böyük hissəsi xəstəliyin digər ötürülmə yolları – hava yolu ilə İİV- nun ötürülməsi, əllə və ya ümumi əşyalardan istifadə zamanı kontakt yolla ötürülməsi və s. haqqında səthi və səhv məlumatlara malikdirlər.

Sorğu olunanların yarısından çoxu (53%) hesab edirlər ki, bu xəstəlik öpüş vasitəsilə keçə bilər, lakin sorğu olunanların hər dördüncüsü (24%) əks fikiri də bildirir. Qeyd etmək lazımdır ki, eyni qədər hissədə (23%) bu barədə nəssə deməyə əziyyət çəkirlər.

Təqribən bütün sorğu edilmişlərin üçdə biri (1/3) demişdir ki, İİV/QİÇS xəstəliyi vannadan, məhrəbadan və ayaqyoludan (32%) birgə istifadə zamanı, ümumi qablardan istifadə zamanı (30%), ağcaqanadın dişləməsindən (31%), salamlaşmada əllə kontaktdan (24%) ötürülə bilər. Maraqlıdır ki, sorğu edilənlərin əsas tərkibinin ¼ hissəsi söhbət gedən yoluxma yolları haqqında heçnə söyləyə bilmədilər. Yuxarıda göstərilənlərdən aydın olur ki, əhalinin müəyyən hissəsi İİV/QİÇS haqqında kifayət qədər maarifləndirilməmişdir.

Şəhər və kənd əhalisinin məlumatla təmin edilməsində kəskin fərg vardır. Əgər paytaxt və digər böyük şəhərlərdə aparılan həcimli maarifləndirmə, təbliqat işləri həyata keçirilirsə, kənd ərazilərində bu işlər zəif aparılır. Bundan savayı, kənd şəraitində qəzet və tanınmış jurnal nəşrlərinin yayılması məhdud şəkildədir. Kənd əhalisi televizor və radiodan qismən az istifadə edir, buda müxtəlif növ tibbi məlumatların, infeksiya xəstəliklərinin barəsində məlumatların xaricdən qəbulunu məhdudlaşdırır.

Kənd şəraitində təbliqat həm də ona görə çətindir ki, burada mövcud olan psixioloji qadağalar və ənənəvi stereotiplər daha kəskindir. Kənd yerlərində qeyri hökumət ictimai təşkilatlar yetərincə fəaliyyət göstərə bilmir, hansılarki ölkənin müxtəlif rayonlarında ictimaiyyəti lazımı səviyyədə məlumatlandırma bilər. Bundan belə fikir yaranır ki, real nəticə əldə etmək üçün kənd əhalisi arasında aparılmalı layihələr kənd ərazisi və şəraitinə uyğunlaşdırılmalı və xüsusi vasitələrlə təmin olunmalıdır.

International Medical Corps (İMC KAP – survey, 2004) tərəfindən İİV/QİÇS və zöhrəvi infeksiyalar haqqında biliklərin və münasibətin öyrənilməsi məqsədi ilə işçi laqerlərdə, BTC/SCP

– də xidmət edənlər və boru inşaat – təmir işlərində işləyənlər arasında tədqiqat keçirilmişdir. Təyin olunmuşdur ki, sorğu edilənlərin İİV/QİÇS barəsində bilikləri zəifdir, laqeyit münasibət göstərilir, praktika yoxdur. Prezervativ haqqında suala – işçilərin çox hissəsi utanaraq istifadə etmədiklərini bildirirdilər.

Cinsi savadın aşağı səviyyədə olması şəhər, paytaxt məktəblərindəki və əsasən rayon məktəblərindəki gənclərdə hiss olunur. Onda bu barədə kənd məktəbləri haqqında nə demək olar, çünki belə ərazilərdə lektor, gənclər təşkilatı nümayəndələri, həkimlər az olurlar. Ancaq UNİCEF –in ölkənin 10 regionunun şəhər poliklinikalarında Gənc Sağlamlıq Mərkəzinin təşkili istesnadır, təşkil edilmiş mərkəzlərin fəaliyyətindən biri də İİV –infeksiyası barəsində gənclər arasında maarifləndirmə aparılmasıdır. Lakin ümumi layihə olduğu üçün bu tədbirlər ancaq regional mərkəzlərə həvalə olundu, kiçik bölgələrə təsir qüvvəsi çatmadı.

Reqlionlarda işləmək xüsusilə vacib və aktualdır, çünki kəndlərdə yuxarı sinif şagirdləri məktəbi bitirdikdən sonra instituta girmədikdə iş tapmayaraq rayonlardan paytaxta gəlirlər, burada onlar yoluxma təhlükəsi olan hallarla rastlaşırlar. Zamanla onlar işçi qüvvəsi kimi imiqrant olaraq, Rusiyaya, uzaq və yaxın xarici ölkələrə gedə bilirlər. Onlara İİV/QİÇS haqqında dəqiq və həqiqi biliklər daha gərəklilərdi.

Ekstremal vəziyyətdə olan risk qrupları – gənc fəişələr və küçə uşaqları – yəni həyat şəraiti və “fəaliyyət növünə görə belə problemlərlə rastlaşanlar daha çox məlumatlıdırlar, nəinki ev uşaqları.

Məsələn, 1995 –ci ildə Bakı şəhərində “küçə uşaqları ilə aparılmış sorğuda məlum oldu ki, gənc fəişələr arasında 92,5% İİV/QİÇS – dən, 97,5% -i cinsi yolla ötürülən xəstəliklərdən xəbərdardırlar və 97,5% təhlükəsiz cinsi əlaqə haqqında bilir. Dilənçi uşaqlarda bu göstəricilər gözlənilmədiyi kimi 8,0%; 1,8% və 2,7% təşkil etdi (UNİCEF, 1995).

Mütəxəssislərin çoxu qeyd edirlər ki, bu problem haqqında uşaqlar və gənclər arasında maarifləndirmə çox aşağı, keyfiyyətsiz səviyyədədir. Məsələn, bir neçə il əvvəl “İSAR – Azərbaycan təşkilatı tərəfindən keçirilmiş sorğunun nəticəsinə görə Qax və Zaqatala rayonunun 15 məktəbinin 8-11 sinif şagirdlərindən 11,5% şagirdlər İİV/QİÇS – in ötrülmə yolları haqqında suallara cavab verə bilməyib. Bəs niyə bu vəziyyət yaranıb? – çünki elə o, sorğunun nəticəsinə görə 80,9% müəllimlər və 64,5% şagirdlər məlumatları teleyayım və radiodan qəbul edirlər. Milli teleyayımında maarifləndirici verlişlərin sayı əyləncə verlişlərinə nisbətən azlıq təşkil edir.

Sorğunun iştirakçı – ekspertləri (mütəxəssisləri) dəfələrlə qeyd etmişdirlər ki, məktəb, kollec və universitetlərdə informasiya və təbliqat tədbirləri daha çox görülməlidir və insanın cinsiyyəti, insanlar arasında seksual münasibət, təhlükəsiz cinsi əlaqə haqqında çoxlu və mənimsənilən formada söhbətlər açılmalıdır. Amma, bununla yanaşı tez-tez qeyd edirdilər ki, “bunlar hamısı xüsusi tərbiyə normaları çərçivəsində olmalı və icazə sərhdəddini keçməməlidir.

İndiki dövrdə həm də, müxtəlif növ elm və təhsil proqramları ilə əlaqədar olaraq Qərbi Avropa ölkələrinə və ABŞ -na gedən cavanlarda ciddi maarifləndirmə işi görülməlidir. Onlar üçün xüsusi muhazirələr, məlumat – xəbərdaredici söhbətlər təşkil edilməlidir.

Bu istiqamətdə səmərəli işin aparılmasına psixioloji maneyələr olunur. Hələ yalançı utanıqlıq “ayıb fikirləridə bir sıra əngəl törədir. Lakin çox hallar olmuşdur ki, pasientlər bərbərxanada və stomatoloji kabinetlərdə alətlərin dezinfeksiya edilməsini tələb etmişlər. Xoşa gələn hallardan biri də bir sıra bərbərxanalarda İİV/QİÇS barəsində kitabçaların olmasıdır, məsələn, USDA, İRD nəşri.

Mütəxəssislərin fikrinə görə tanınmış musiqiçilər tərəfindən prezervativlərin reklam edilməsi müsbət haldır. Aydınır ki, bunlar ticarət marağı daşıyır. Ancaq eyni zamanda bu addımı ətrafdakı psixioloji atmosferin mülayimləşməsi kimi də qiymətləndirmək olar.

1.6.5 İİV/QİÇS probleminin cəmiyyət tərəfindən qavranılması

Ümumiyyətlə qeyd edilməlidir ki, indiki dövrdə Azərbaycanda İİV/QİÇS problemi barəsində ictimai fikirin vəziyyəti və dinamikası haqqında empirik materiallar çox çatışmır.

İnsanların bu sferada məlumatlı, xəbərdar olmağı, əhalinin bu problemə fikiri və insanların mənəvi dəyərlərinin sistemi haqqında sosial göstəricilər az miqdardadır. Buna baxmayaraq axırıncı illərdə keçirilən tədqiqatlar İİV/QİÇS haqqında cəmiyyətin fikrini təqribən izah etməyə imkan verir.

İndiki dövrdə Azərbaycanda İİV/QİÇS probleminə ancaq müəyyən qeyri- hökumət təşkilatları və bir sıra ölkələrarası təşkilatlar, həm də bu xəstəlik toxunan ailələr, yəni İİV-na yoluxmuş insanlar tərəfindən xüsusi diqqət yetirilir.

Ümumiyyətlə bu ciddi sosial (tibbi, psixioloji) problem geniş ictimai müzakirə obyektinə çevrilməyib. Müsahibə götürülmüş mütəxəssislərdən biri demişdir ki, “belə təsurat yaranır ki, bizim cəmiyyət özü- özünə yaşayır, bu problem isə - ayrıca yaşayır.

Hələlik geniş əhali hissəsi İİV/QİÇS – i ölkəyə və cəmiyyətə ciddi risk hesab etmir və bu problemə laqeyidlik göstərirlər. Çoxları belə fikirləşirlər ki, bu problem fəlakətlik kəsb etmir, heç bir yoluxma təhlükəsi hiss etmirlər və İİV ilə xəstələnmə bilməzlər.

Bundan əlavə, bir sıra hallarda İİV ilə yoluxmaya münasibət ədəbsizlik və laqeyidsizliklə müşahidə edilir. İnsanlar bu qorxulu təhlükəyə diqqət yetirmir və bu xəstəliyə “kənardan gələn kimi baxırlar.

Kütləvi bir anlayış ciddi möhkəmlənib ki, ancaq narkomanlar, ticari cinsi əlaqə ilə məşğul olanlar, homoseksualist əlaqə və ya donor qanı qəbul edənlər İİV ilə yoluxmaya məruz qala bilər. Geniş yayılmış stereotip fikirlərə görə narkomanlarda, faişələrdə, homoseksuallarda və qan – toxuma donorluğu ilə məşğul olanlarda İİV ilə yoluxma təhlükəsi daha çoxdur.

Əhalinin İİV/QİÇS və ya yoluxma riski haqqında lazımi miqdarda və keyfiyyətdə məlumatı yoxdur.

Narkomaniya, faişəlik, homoseksual risk qruplarının olması haqqında əhalinin xəbəri olmağına baxmayaraq, geniş əhali kütləsinin fikrinə görə İİV virusunun yayılma ehtimalı azdır.

Bu əhval ruhiyə ondan irəli gəlir ki, hamı fikirləşir – “mən heç bir narkotik inyeksiya etmirəm və faişələrlə əlaqəm yoxdur, buna görə QİÇS şəxsi problem ola bilməz. Söhbət əsnasında məlum olur ki, ictimaiyyətin nəzərinə görə İİV/QİÇS başqa ölkə və qitələrin problemi (Afrika, ABŞ, Rusiya, Ukrayna və s.). Lakin axır zamanlar ixtisaslaşmış təşkilatların apardığı işlər nəticəsində bir qədər xəstəlik təhlükəsinə cəmiyyətin fikiri müsbət, realistik, adekvat tərəfə dəyişib.

Respublika QİÇS -lə mübarizə mərkəzinin statistik göstəricilərinə görə, İİV infeksiyasına əhalinin müxtəlif sosial, demoqrafik, ixtisas qruplarında rast gəlinir. Mütəxəssislərin fikrinə görə yaxın gələcəkdə bu təhlükəli tendensiya ancaq artacaq.

Əlbəttəki ciddi təhlükə zonasında narkoman, faişə, homoseksuallar, məhbuslar sayılmaqda davam edir. Ancaq obyektiv baxıldıqda İİV/QİÇS -ə əhalinin aşağıdakı qrupları da həssas hesab edilə bilər: iqtisadi durumu pis olan qadınlar, yeniyetmə və uşaqlar, işçi imiqrantlar, qaçqınlar, köçkünlər və məhbuslar.

İndiki dövrə qədər İİV/QİÇS narkomaniya və faişəliklə yayılması haqqında danışılırdı. Elə, narkomanlar və faişələr axır vaxtlar ərzində əsas “risk qrupu hesab edilir. Lakin indi daha xoşagəlməz, təhlükəli tendensiya inkişaf edir, bu da gəzdiricilər vasitəsilə İİV –na yoluxmayla bağlıdır. Bu təhlükə həm bizim, həm də köhnə sovet ölkələri üçün aktualdır. Bu qrupla işləmək çox çətindir, çünki əhalinin geniş təbəqəsinə infeksiya mənbəyi kimi iştirak edir. Buna görə də əhalinin nəzərinə çatdırmaq vacibdir ki, daha “risk qrupu anlayışı qalmayıb, hər bir kəs xəstəliyə tutula bilər.

Ümumiyyətlə, sorğu olunmuş ekspertlərin çox hissəsinin fikrinə görə fəlakətlik və fəvqəladə hal hiss edilmir. Bu xəstəliyə münasibət çox soyuq və laqeyiddir. Əhali arasında “bu mənə aid deyil, “bu mənə toxuna bilməz, çünki bu heç vaxt ola bilməz, “bu hardasa uzaqlarda Amerika, Afrika və ya Rusiyada ola bilər, Azərbaycanda bu yoxdur şuarlarına tez-tez rast gəlinir.

Azərbaycanda ekspert və mütəxəssislərin böyük hissəsinin rəyinə görə yaxın vaxtlarda əhali arasında QİÇS - ə qarşı laqeyidliyin qarşısını almaq üçün maksimum qüvvə sərf edilməli və bütün iqtisadi, ictimai, məlumat, intellektual, sosial-mədəni vasitələrdən istifadə etmək lazımdır. Bu zaman bu əsas fəaliyyətə sisteməlik və məqsədəyönlü yanaşmaq lazımdır və səmərəli yollardan istifadə edilməlidir. Bu məqsədlə kütləvi informasiya vasitələrinin geniş imkanlarından istifadə etməli, həm də istiqamətləndirilmiş, məqsədəyönlü tədbirlət görülməlidir. Bu fikir mütəxəssislərin və müxtəlif ictimai vətəndaş sektorlarının müzakirəsinə verilməlidir.

Ümumilikdə, müxtəlif informasiya mənbələrindən (sorgular, müşahidələr, söhbətlər) belə nəticə çıxarmaq olar ki, mövcud problem haqqında anlayış, məlumatlandırma çatışmazlığı üzündən geniş geniş Azərbaycan vətəndaşları arasında xeyli aşağı səviyyədədir.

Bu, mövcud problemin müxtəlif aspektlərinə aiddir – ötürmə yolları, profilaktikası, gündəlik həyatda yoluxmanın mümkünlüyü, testdən keçmənin müddətləri. Lakin geniş ictimaiyyət, siravi vətəndaşlar İİV- infeksiyanın ötürülmə yolları haqqında qeyri-müəyyən və aydın olmayan məlumatlara malikdirlər. Belə ki, siravi vətəndaşlar arasında İİV- infeksiyasının ötürülmə yolları haqqında, “təhlükəsiz cinsi əlaqə qaydaları haqqında dolğun məlumat olmadığı üçün bu problem ətrafında şayə və boş söhbətlərin yaranmasına gətirib çıxarır. İİV/QİÇS-un nə olduğu və ona yoluxma yolları haqqında biliklər onu öyrədir ki, bu qorxulu, ölümcül və “sağalmaz xəstəlikdir. Çoxları İİV və QİÇS nə ilə fərqləndikləri haqqında dəqiq təsəvvürə malik deyillər. Bunu yaşlı əhaliyə şamil etmək düzgün olardı, çünki onların müxtəlif informasiya mənbələrinə (internet, təhsil proqramları, treninqlər, seminarlar) çıxışı daha məhduddur və onların inanc və stereotipləri bu məlumatı qəbul etməkdə maneə yaradır. Buna görə də təhlükəsiz cinsi əlaqə haqqında bəzi biliklərə malik olduqları halda, təhlükəsiz cinsi əlaqə haqqında faktiki, real təcrübə ümumiyyətlə mövcud deyil. Misal üçün, tədqiqatların birində (İMC, 2001) yaşlı kişilərdən prezervativlər haqqında soruşduqda onlar utancaqlıq, narahatlıq keçirərək məlumat verdilər ki, bu ana qədər prezervativlərdən istifadə etməmişdirlər.

Ümumilikdə, İİV və CYÜX (cinsi yolla ötürülən xəstəlik) sahəsində məlumatların aşağı dərəcədə olması ilə yanaşı həyat səviyyəsinin və seksual mədəniyyətin aşağı səviyyədə olması indiki və gələcək nəsilləri ciddi problemə çeviriləcək neqativ hallara gətirib çıxara bilər.

Əhalinin sağlamlığa münasibəti onun gündəlik davranışının vacib elementidir. Bizim insanlar uzun müddət dözürlər və sonra həkimə müraciət edirlər. Müsahibədən sitat: “ insanları sağlamlığı ilə bağlı problemləri narahat etmir, onlar həmişəki kimi həkimə son anda gedirlər, bu bizim milli xüsusiyyətimizdir. Bizdə müalicədən boyun qaçırmaq və vaxtı uzatmaq kimi düzgün olmayan yerli xüsusiyyətlər vardır.

O ki, qaldı İİV/QİÇS, ancaq olduqca çıxılmaz vəziyyət kimisə İİV üzrə testdən keçməyə Mərkəzə müraciət etməyə məcbur edə bilər. Bu vəziyyəti “QİÇS qarşı fobiya adlandırmaq olar. Buna çox səbəb vardır – pozitiv cavab almaq qorxusu, müayinənin anonimliyi haqqında məlumatın olmaması, “etibarlıq telefonu xəttinin mövcud olmasından məlumatsızdılar, lakin bu haqda televiziya və radio ilə müntəzəm olaraq xəbər vermək, qəzetlərdə dərc etmək, nəqliyyatda plakat və yazılardan istifadə etmək (əlaqə telefonlarını göstərmək) mümkündür. Testdən keçmə hal-hazırda pulsuzdur. Söhbətlərdən belə aydın oldu ki, insanlar İİV testdən keçmə vacib olan müddəti və vaxtı bilmirlər. Bundan əlavə tərəf müqabilindən İİV statusu haqqında soruşmaq vərdişi mədəniyyəti yoxdur.

İnsanlarda öz immun statusu, İİV statusu haqqında təhlükə hissi yoxdur. Dərk edərək, sərbəst və profilaktik testdən keçmə mədəniyyəti yoxdur. Məişət həyatında şəxsi qorunma qaydalarını rədd edən insanlar, potensial gəzdircilərlə rastlaşdıqda narahatlıq belə hiss edilmir. Onların sonra heç

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

ağlına gəlmir ki, müayinə testindən keçmək lazımdır. Bu halın yaranması onunla əlaqədardır ki, insanlar arasında bu xəstəlik və onun yoluxma yolları haqqında bəsit anlayış və biliklər çatışmır.

İnsanların İİV ilə yoluxmasına şərait yaratmış sosial-psixioloji, mənəvi, hüquqi, material və s. Amillərin təsirini öyrənmək məqsədi ilə, respublikanın İİV infeksiyalı vətəndaşları arasında anonim anket sorğu keçirilib. Anketin nəticələri göstərdi ki, 90% anonimlər özlərində İİV aşkar olunana kimi İİV/QİÇS yoluxma yolları haqqında təsəvvürləri olmayıb.

Belə anlama bilirik ki, düzgün sağlam həyat tərzini keçirmək, özünün və yaxınlarının sağlamlığına diqqətli və ciddi yanaşmaqla bu problemin həllini asanlaşdırmaq olar. Lakin indiyə kimi sağlam həyat tərzini real insanlara tədbiq etmək, əhalini düzgün yönəltmək çətinlik törədir.

I.6.6. Maarifləndirmə işi

Müşahidələrə görə, yaşlılardan çox az qismi gənclərlə profilaktik məqsədlə bu xəstəliklə yoluxma təhlükəsi haqqında söhbət edir.

Bu halda yenə də, müəyyən norma və standartlar işə düşür, yoxsa, bu böyüklər tərəfindən problemə laqeyidlik və məsuliyyətsiz yanaşmadan irəli gəlir.

Burda səhlənkarlıq, yoxsa savadsızlıq, məlumatlılıq daha üstündür, bunu bilmək olmur. Ümumi qeyd etmək lazımdır ki, bizim ölkədə, əsasən regionlarda, kənd ərazilərində seksual savadlandırma, təhsil və maarif çox aşağı səviyyədə qalmaqdadır.

Əhalinin müxtəlif təbəqələri ilə, əsasən cavanlarla mütəxəssislər, həkimlər çox az hallarda xüsusi mühazirə və söhbətlər edirlər. Bununlada bu mövzu haqqında düzgün məlumat əvəzinə saxta şayələrə söykənən səhv məlumatlar əldə olunur. Eyni zamanda belə fikirdə var ki, gənclərin İİV haqqında az xəbərdar olmasına səbəb xüsusi mühazirələrin, görüşlərin, seminarların, müsabiqələrin, İİV/QİÇS mövzusunda sərgilərin az təşkil edilməsidir. Belə ictimai məlumatlandırıcı-maarifləndirici tədbirləri adətən ilin xüsusi günlərində keçirirlər- məsələn “Ümumdünya İİV/QİÇS –lə mübarizə günü”, yəni faktiki ildə 1 dəfə. Yəni ki, əsas səbəb kimi daimi olmadan və sistemli olaraq tədbirlərin keçirilməsi görünür.

Lakin başqa fikirdə söylənilir ki, tədbirlərin nəinki miqdarı, həm də kefiyyəti maarifləndirmə işinə pis təsir edir. Belə kütləvi tədbirləri keçirərkən xüsusi hazırlıq görülməli və bütün təbəqə qruplarına uyğun psixioloji amilləri və incəlikləri nəzərdən keçirmək vacibdir. Məsələn, bir çox hallarda gənc oğlanlar qadın tibb işçiləri və müəllimlər tərəfindən keçirilən seminarlarda özlərini narahat və utancaqlı hiss edirlər. Effektiv tədbirlər keçirmək üçün ictimaiyyətin nəzərini və sosial-iqtisadi şəraiti nəzərə almaq lazımdır. Gənclər özlərini müdafiyyə etmək istəməsə və tədbirlərin təşkilində iştirak etməsə, effektiv tədbirlərin həyata keçirilməsi çətin olar. Gənclər öz həyatlarına təsir edəcək məsələlərin həllində iştirak etməlidirlər, onların göstərdiyi səylərə qiymət verərək, bir sıra QİÇS-ə qarşı proqramlara onları qatmaq lazımdır.

Həm də xüsusiyyətlərdən biridə, gənclərin seksual anlayışlarının, savadının aşağı səviyyədə olmasıdır. İctimaiyyətdə geniş fikir yaranıb ki, bu “ayıbdır, “biyabırçı və “pisdir.

Azərbaycan məkətlə və ailələrində “cinsi əlaqə, “həyatın cinsi tərəfi, “cinslər arasında münasibət haqqında söhbət etmək qəti qəbul edilməyib. Valideyinlərlə bu barədə söhbət edilməsinə və belə məsələlərin müzakirəsinə qadağa var – bütün bunlar sosial mədəni və psixioloji əngəllərə, böyük və uşaq arasında sərhəd ilə izah edilir. Bununla belə, bu mövzu haqqında məlumatın yayılması mütəxəssis tərəfindən yox, daha çox təsadüfi qeyri müəyyən insanlar tərəfindən aparılır və müxtəlif növ şayələrə, boş söhbətlərə əsaslanır.

15-44 yaşlar arasında olan qadınlarla aparılan sorğu göstərdi ki, 60,9% -i özləri üçün İİV –i ilə yoluxma təhlükəsi görmürlər (USAİD, 2001).

UNİCEF ölkənin 10 regionun şəhər poliklinikalarında Gənc Sağlamlıq Mərkəzinin təşkilinə köməklik göstərmişdir, təşkil edilmiş mərkəzlərin fəaliyyətlərindən biri də, İİV infeksiyası barəsində gənclər arasında maarifləndirilmə işlərinin aparılmasıdır. Lakin, ümumi layihə olduğu üçün bu tədbirlər ancaq regional mərkəzlərə həvalə olundu, kiçik bölgələrə təsir gücü çatmadı.

Diqqət yetirsək kənd məktəblərini bitirmiş gənclər ali-məktəblərə qəbul olmadıqda, iş problemi ilə üzləşərək tezliklə Rusiya və başqa ölkələrə işçi qüvvəsi kimi köçürlər. Onları İİV/QİÇS kimi təhlükəli xəstəlik haqqında dəqiq və həqiqi biliklər, məlumatlar ilə maarifləndirmək vacibdir.

Lakin başqa fikir yaranmışdır ki, nəinki maarif işinin miqdarca azlığı, həm də keyfiyyətsiz formada aparılması aşağı səviyyədə maariflənmənin səbəbi ola bilər. Məsələn, qadın müəllimlər və tibb işçiləri tərəfindən aparılan seminarlar zamanı gənc oğlanlar özlərini narahat hiss edirlər. Ola bilsin ki, gənclər bu məlumatı internet vasitəsilə daha ətraflı və rahat mənimsəsinlər. Buna görə də, əhali üçün İİV ilə yoluxmadan qorunma və profilaktik üsullar, cinsi əlaqə zamanı qorunma qaydaları və seksual münasibət haqqında ardıcıl sistemləşdirilmiş şəkildə maarif – nəzarət işi aparılmalıdır.

I.6.7 İİV- na yoluxanlara münasibət

İİV infeksiyası daşıyıcılarına cəmiyyətin münasibəti çox laqeyid və xoşagəlməzdi, bu çox naraht haldır.

Məsələn, UNİCEF tərəfindən cavanlarla keçirilən (2002) İİV/QİÇS –a münasibət haqqında sorğudan aydın oldu ki, İİV xəstələrinə cavanlarda mənfi münasibət dominantlıq təşkil edir. Məsələn, 15-25 yaşlarında gənclər fikrincə İİV ilə yoluxmuşları müəllim işinə götürmək olmaz, 90% gənclərin fikrincə İİV daşıyıcılar işləyən mağazalardan ərzaq almaq olmaz (UNİCEF 2002).

Maraqlı haldır ki, Bakı şəhəri əhalisinin İİV –lu xəstələrə qarşı münasibəti bir az pisdir. “Siz QİÇS xəstələri ilə yoldaşlıq etmək, birgə işləmək, qonşuluqda yaşamaq istəyərdinizmi? –sualına hiss olunan dərəcədə narazılıq bildirildi.

Ancaq sorğu iştirakçılarının çox az hissəsi bu suala yaxşı münasibət bildirdi (müvafiq olaraq, 5%, 8,9%, 13%). Sorğu olunmuşların böyük hissəsi (83%, 78%, 71%) xəstələrlə dostluq, iş birliyi və qonşuluğa çox pis münasibət bildirdilər.

Məsələn, dostluğa münasibət hamıda çox diqqətli və yaxşı olmağına baxmayaraq, (83%) çox hissə insanlar QİÇS xəstələri ilə dostluğa narazılıq bildirdilər. Bunu iş münasibəti barəsində də demək olar (78%). Təcüblü haldır ki, sorğu iştirakçılarının 71% öz qonşuluqlarında İİV infeksiyalı insanların olmasını istəmir. Azərbaycan ictimaiyyətinin münasibəti həmişə dözümlü və sakit olmağına baxmayaraq, bu məsələyə gəldikdə çox narahatlıq yaranır (First Data Initiative Survey, Caucasian Research Resource Center, CRRC – Azerbaijan, www.crrc-az.org).

Bu göstəricilər infeksiyanın ötrülməsi yolları haqqında səhv məlumatların təsirindən üzə çıxıb. Axı cəmiyyətdə İİV infeksiyalılar haqqında düzgün, dolğun məlumat olmadığından bir növ bu məsələyə qorxu ilə yanaşırlar. Bunlar məlumatlandırıcı profilaktik tədbirlərə öz mənfi təsirini göstərəcəkdir.

Cəmiyyətdə bu xəstəliyə belə mənfi münasibətin olması insanların öz İİV statusunu araşdırmaq həvəsinin olmamasına gətirib çıxarır, digər tərəfdən xəstə insanlar cəmiyyətdə özlərini təcrid olunmuş hiss edirlər.

Azərbaycan cəmiyyətində İİV/QİÇS barəsində ictimai fikrə görə bu “ayıblı xəstəlik hesab edilir. Bu cür yanaşma keçiriləcək tədbirlərin və profilaktik işlərin əksinədir. Əhalinin geniş hissəsinin anlayışında QİÇS “ayıblı xəstəlik hesab edildiyinə görə taxsırlanmaqdan və nifrətdən qorxaraq xəstə insanlar öz yaxınlarından və dostlarından xəstəliyini gizlədir.

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, ictimaiyyətin bu xəstəliyə mənfi münasibətinə baxmayaraq xəstənin yaxınları ailə üzvünün qeydinə qalırlar və xəstəyə qayğılı və diqqətli yanaşırlar. İnsanlar öz yaxınlarına görə mənəvi məsuliyyət hiss edirlər.

Əsas maneə törədən amil kimi, insanların çoxunun İİV yoluxanlar və QİÇS xəstəliyi arasında fərqi bilməməsidir. Buna görə geniş əhali kütləsinə çatdırmaq lazımdır ki, İİV yoluxanlar virus tapılmış insanlardır, amma xəstəlik hiss olunmur və həyat vəziyyətinə təsiri olmur. QİÇS – lu xəstələrdə isə xəstəliyin bütün spektru görünür və əmək fəaliyyətinə, həyatına təsir edir.

Yuxarıda gördüyümüz kimi yerli inanclar İİV/QİÇS haqqında açıq söhbət edilməsinə və müzakirəsinə ədəb qaydalarından kənar kimi hesab edir. Buna görə də, təhlükəsiz cinsi əlaqə haqqında savadın olmasına baxmayaraq, real praktiki təcrübə təmamilə çatışmır.

Mütəxəssislərin fikrinə görə Azərbaycanın qanunvericiliyində İİV gəzdiricilərə qarşı məhdudiyət yoxdur. İİV müsbətlər A.R. qanunvericiliyində göstərilən bütün hüquqlardan istifadə edirlər. Nəzəri baxımdan onlar işə və təhsil ocaqlarına daxil ola bilərlər. Lakin həqiqətdə İİV daşıyıcılarının hüquqi davranışları haqqında məlumat azdır.

Ümumilikdə belə insanlara qarşı mənfi əhval-ruhiyə və münasibət vardır. Belə münasibət və problem ətrafında məlumatın az olması İİV/QİÇS yayılmasına gətirir. Çoxları İİV/QİÇS xəstəlikli insanları “üzdən iraq və təcrid olunmalı, bir sözlə öz ətrafına təhlükə kimi hesab edirlər. Bu fikir adətən insanları (əsasən “risk qrupları) müayinədən keçməkdən yayındırır və bu da xəstəliyin profilaktikasi və müalicəsinə çətinləşdirir.

Bunların əsasında cəmiyyətin və yaxın insanların tərəfindən müzakirə və nifrət obyektinə çevrilmək qorxusu durur. Təcüblü haldır ki, bu qorxu hissi xəstəliyə qarşı qorxu hissindən qüvvətlidir.

Sorğunun nəticələrinə görə yoluxmuşlara və xəstələrə qarşı ictimai fikirdə bəzi səhv fikirlər vardır, çünki İİV ilə yoluxmuşlar ümumi səhv fikirə görə qeyri-mənəvi və qeyri-sosial davranış kimi qiymətlənir.

Yoluxmuş şəxs üzə çıxarkən, onun ətrafında özgələşmə reaksiyası müşahidə olunur ki, bu da xəstənin psixikasına əzabverici şəkildə təsir edir. Yoluxma özü ilə ciddi emosional və sosial xarakterli fəsadlar yaratmaqla infeksiyalaşmış şəxsin davranış vərdişlərini dəyişdirir, onun ailə vəziyyətində və hüquqi statusunda özünü büruzə verir.

Bütövlükdə, cəmiyyətdə hələki, İİV/QİÇS –a qarşı ehtiyatlılıq və şübhəlik təzahürü kimi yanaşırlar. İİV/QİÇS ətrafında çoxlu səhv yanaşmalar və anlaşılmazlıqlar mövcuddur. Bu virusa yoluxmuş xəstələrə qarşı əks münasibət o qədər güclüdür ki, onlara qarşı neqativ münasibət və özgələşmə baş verir. Onlara qarşı dözümsüzlük, tolerantsızlıq kimi psixioloji atmosfer yaradılır ki, bir tərəfdən onların halına yanırırlar, dərdinə şərikolurlar, digər tərəfdən hesab edirlər ki, bu virusa yoluxanlar özləri təhsirkardır və onlarla məsafə saxlamaq, onlardan uzaq durmaq lazımdır.

Ailə və qohumluq əlaqələri və bəolüliq bizdə çox güclüdür. Sorğu iştirakçıları cavab verirdilər ki, əgər onlar yaxın adamladırsa, onlara baxacaqlar və baxmaq lazımdır. Əsasən qohumlar QİÇS xəstələrinin qayğısına qalmağa hazır olduqlarını bildirirdilər, bəzi hallarda bunu zərurət kimi qəbul edirdilər.

Deyilirdi ki, İİV/QİÇS ailədə əlavə gəginlik və çətinlik yarada bilər. Məsələn, insanlar məişət səviyyəsində necə və nə cür yoluxa biləcəklərini yalnız şayələr səviyyəsində “bildikləri üçün, məsələn, “ağcaqanadın sancması, “qab-qacaqla özləri yoluxmaqdan qorxurlar. Bilmirlər ki, onlar üçün hansı ölçüdə yoluxma riski mövcuddur və uşaqlara görə qorxu hissi keçirirlər.

Təbiidir ki, ailə üzvü olan ağır xəstənin mövcudluğu daha ağır və gərgin atmosfərə yaradır. Bu müalicə üçün əlavə xərclər, xüsusi qida və istirahət rejimi deməkdir. Bəzi hallarda bu münaqişələrə və hətta boşanmaya gətirib çıxarır.

Eyni zamanda qeyd olunur ki, ailədə qadın üçün İİV/QİÇS xüsusi əlavə gərginlik yarada bilməz. Köməklik baxımından İİV/QİÇS qurbanlarına və onların ailələrinə etibarlılıq, komfort, xoş məramlılıq, tolerantlıq, mənəvi-psixioloji şərait, anlaşılma və xəstənin şəxsiyyətinə hörmət yaratmaq lazımdır.

Eləcə də qeyd edildi ki, sosial aktivliyə cəlb olunmamaq bu xəstəliyin psixioloji və mənəvi nəticələrinin kəskinliyinə oruyub saxlamaqla onların şüur və psixiologiyasında pozitiv dəyişikliklərin yaranmasına mane olur. Onların real ictimai həyata cəlb edilməsi, stimullaşdırılması yollarının yaradılması o deməkdir ki, yalnız aktiv fəaliyyət bu insanların təsəvvürlərini və ona verilən qiyməti dəyişdirməyə malikdir. Eləcə də, cəmiyyətə inteqrasiya olunma onların optimistik, pozitiv təfəkkürünün xeyli fəallaşmasına imkan yaradır.

Çox güman ki, xeyli insanlar özlərinin müsbət İİV statusları haqqında bilməyərək yaşayırlar. İlk növbədə bu xəstəlik haqqında informasiya qıtlığı üzündən baş verir. Lakin bəzi hallarda öz statusu haqqında bilməkdən və testlənmədən boyun qaçırmaq, İİV aşkarlanmaq, “damğalanmaq və onu əhatə edən insanlardan təcrid olunmaq qorxusu ilə bağlıdır. Ona görə də, İİV – pozitiv insanların sayının daima artmağa meyilli şəraitində dürüst və hərtərəfli biliklərin yayılması İİV/QİÇS – la mübarizədə kritik vacib elementə çevrilir.

Cəmiyyətdə İİV – pozitiv vətəndaşlara qarşı münasibətdə dözümsüzlük və köhnə fikirlilik halları olmaması üçün cəmiyyət özünə arxayın olmalı, epidemiya haqqında yaxşı məlumatlandırılmalı və ondan necə yayınmaq bacarığı olmalıdır.

Bununla belə cəmiyyət bütün imkanlardan istifadə edib, bu insanların hüquqlarının qorunmasına zəmanət verməli, ixtisaslaşmış müalicə ilə təmin etməli, lazımı təhsili almaq imkanı verəli, etibarlı sosial və psixioloji müdafiə qurmalıdır.

I.6.8 İİV/QİÇS-lə yaşayan insanlar

1994-cü ildə Parijdə keçirilən yüksək səviyyəli görüşdə, 42 ölkənin hökumət başçıları bəyan etdilər ki, QİÇS/İİV-lə yaşayan və ya ondan zərər çəkmiş insanların epidemiyaya qarşı Ümummilli tədbirlərin həyata keçirilməsində rolu həyatı vacibdir. İlk olaraq Deklorasiyada istifadə olunan «QİÇS/İİV-lə yaşayan insanlar» termini, «QİÇS/İİV-lə yaşayan və ya QİÇS/İİV-dən zərər çəkmişlər» termini ilə əvəz olunmuşdur. Qeyd etmək vacibdir ki, QİÇS/İİV-dən zərə çəkmişlər ayrıca götürülmüş şəxslər yox, hər hansı bir spektrdir. Buraya QİÇS simptomu ilə yaşayan insanlardan başqa, onların yoluxmamış partnyorları, ailə üzvləri, yaxın dostlarındak hamı daxildir.

Özlərinin İİV-ə müsbət oluqlarını etiraf etməklə, onlar iş yerlərində və ailələrində ciddi təzyiqlərlə üzləşə bilərlər. Ona görə də onları qorumaq üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

QİÇS Mərkəzinin məlumatına əsasən İİV-ə yoluxanların 98%-i işsizdirlər və çox yoxsul vəziyyətdə yaşayırlar. Məsələn, bəzi işçi miqrantlar əvvəllər yaxşı gəlirə malik idilsə, hazırda sağlamlıqlarının pis olması səbəbindən çox yoxsul vəziyyətdə yaşayırlar (narkotikdən asılılığa görə). İnfeksiya və qoyulmuş diaqnoz sağlamlıqla bərabər onların sosial həyatlarına da təsir edir. Azərbaycanda İİV-ə yoluxanlar əlillik statusuna və sosial müavinətlər almaq hüququna malikdirlər. Hal-hazırda mütəxəssislərin rəyinə görə Azərbaycanda 300 İİV-ə yoluxmuş xəstə çox ağır vəziyyətdə yaşayır ki, onların həyatı ARV preparatlarının qəbulundan asılıdır. 2005-ci ildən Qlobal Fond respublika ərazisində İİV/QİÇS-lə yaşayan insanları müalicə proqramı ilə əhatə etməyi planlaşdırır. Lakin, bəziləri, xüsusi ilə gənclər hələdə ailə qurmaq və övlad sahibi olmaq ümidi ilə yaşayaraq, bu sağalmaz xəstəlikdən qurtulacaqlarına ümid edirlər.

II. HİSSƏ: İstitutsional qiymətləndirmə

II.1 İİV/QİÇS sahəsində səhiyyə sistemi

Keçid dövrü ilə əlaqədar olaraq səhiyyə sistemi həm maddi-texniki baza, həm də müasir texnologiya və metodlarla müalicədən istifadəyə görə zəifləmiş və çətinliklər keçirmişdir. Səhiyyə sisteminin və sosial xidmətin bərpa olunması başlıca məsələlərdən biridir ki, bu da külli miqdarda milli və beynəlxalq vəsaitlər tələb edir. Pulsuz dövlət tibb xidməti ilə paralel olaraq özəl tibb xidməti sistemi fəaliyyət göstərməyə başlayır ki, bu da yalnız əhalinin müəyyən hissəsi üçün mümkündür. Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən aparılan geniş miqyaslı islahatlar ilkin səhiyyə xidməti və daha çevik idarəetmə sisteminin yaradılmasına yönəlmişdir. Dünya bankı, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və YUNİSEF tərəfindən əhəmiyyətli dərəcədə maddi-texniki, maliyyə və metodiki kömək göstərilir.

Respublikada son illər İİV/QİÇS-in profilaktikası, aşkar olunması və müalicəsində effektiv sistem yaratmaq üçün nəzərə çarpan səylər göstərilir. Normativ-hüquqi mexanizmlərə uyğun olan, bu sahədə fəaliyyət göstərən strukturların işini tənzimləyən və mükəmməl qanunverici baza yaradılmışdır. Nazirlər Kabineti tərəfindən 2002-2006-cı illəri əhatə edən İİV/QİÇS-lə mübarizəyə multisektoral yanaşma və tərəfdaş kimi planlaşdırılan tədbirləri yerinə yetirilməsində müxtəlif nazirlikləri, departamentlər, qeyri-dövlət və beynəlxalq təşkilatlar arasında əməkdaşlığı əhatə edən Milli Strateji Plan təsdiq olunmuşdur. 1990-cı ildə Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən yaradılmış QİÇS-lə mübarizə mərkəzində müalicə-profilaktika müəssisələrində profilaktik tədbirlərin aparılması, donor qanının təhlükəsinin təmin edilməsi, epidemioloji nəzarət, qeydiyyat, İİV-ə aşkar olunma eləcə də respublika əhalisinin maarifləndirilməsini yüksəltmək üçün geniş iş aparılır. Müsbət addım kimi maddi-texniki baza və hazırlıqlı kadrlarla təchiz olunaraq fəaliyyət göstərən 12 regional diaqnostik laboratoriyayı göstərmək olar.

Müsbət irəliləyişlərə baxmayaraq, təhlükəli davranışlı qrupların müayinəsi, əhali arasında məlumat-maarif işinin aparılması, həmçinin ən başlıcası pulsuz dərman və müalicə göstərilməsi sahəsində zəruri tələbat mövcuddur. 2005-ci ildə Qlobal Fond tərəfindən maliyyə almaq üçün verdiyi sifarişin qəbul edilməsi yuxarıda göstərilən məsələlərin bir çoxunun həll olunmasında stimül yaradacaqdır.

II.2. Qanunvericilik bazası

Son illərdə Azərbaycanda İİV/QİÇS-in müayinəsində, müalicəsində və qarşısının alınmasında effektiv sistemin yaradılması üçün nəzərə çarpan addım atılır. İİV-li insanlara hüquqi təminat və xidmət göstərmək üçün mükəmməl təşkilati mexanizmlər və qanunvericilik bazası işlənib hazırlanmışdır. Aparılan tədbirləri əlaqələndirmək məqsədilə təşkilati-metodiki, müalicə-profilaktik və nəzarət funksiyasını həyata keçirtmək üçün 1990-cı ildə Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən 12 regional laboratoriyaları ilə birlikdə QİÇS-lə Mübarizə mərkəzi yaradılmışdır. 16 aprel 1996-cı ildə «İnsanın immün çatışmamazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin (AİDS) yayılmasının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul olunmuş, 17 sentyabr 1996-cı ildə isə Milli Proqramın qəbulu, İİV-in qarşısını almaq üçün maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi, həmçinin müalicə yerinə pulsuz gediş də daxil olmaqla yuxarıda göstərilən Qanunu həyata keçirtmək üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 424 sayılı Sərəncamı verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 20 oktyabr 1997-ci il tarixli 210s sayılı Respublika ərazisində «AİDS xəstəliyinin yayılmasının qarşısının alınmasına dair Milli Proqramın təsdiq edilməsi barədə» Sərəncamı təsdiq olunmuşdur.

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

Azərbaycan Respublikası tərəfindən BMT-nin «Qlobal böhran-qlobal tədbirləri» Bəyannaməsi, həmçinin 30 may 2002-ci ildə MDB-nin iştirakçı dövlətlərinin hökumət başçıları soveti tərəfindən qəbul olunmuş «İİV/QİÇS epidemiyasının qarşısının alınmasına dair Müstəqil Dövlətlər Birliyi iştirakçı dövlətlərinin təxirəsalınmaz tədbirlər Proqramını» qəbul edərək imzalanmışdır. Bu proqramın qəbul olunması ilə əlaqədar və respublikada epidemioloji vəziyyətin gərginliyini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Naziri akademik Əli İnsanovun sədri olduğu QİÇS-lə Mübarizə və Profilaktika üzrə Milli Komissiyası tərəfindən hazırlanmış «Respublika ərazisində İİV/QİÇS-in yayılmasının qarşısının alınması haqqında Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 2002-ci il tarixli 205 sayılı sərəncamı təsdiq edilmişdir. Əksər nazirliklərin nazir müavirləri komissiyanın üzvləri Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzinin Direktoru isə Komissiyanın katioidir.

16 avqust 2002-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1GU sayılı Qərarı ilə İİV/QİÇS-lə Mübarizə və Profilaktika üzrə Milli Komissiyanın tərkibi təsdiq olunmuşdur.

Nazirlər Kabinetinin 20 sentyabr 2002-ci il tarixli 205 №-li Sərəncamı ilə 2002-2006-cı illər üçün Milli Strateji Plan (MSP) təsdiq olunmuşdur. Bu Plan 2002-ci ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikası tərəfindən Qlobal Fonda göndəril sifarişdə göstərilmiş ölkə əlaqələndirmə mexanizmi, həmçinin 9 başlıca əsasları özündə birləşdirilir.

1. İİV/QİÇS-in qarşısının alınması sahəsində milli siyasətin təyin edilməsi və işlənməsi.
2. Donor qanı və onun komponentlərinin, tibbi müdaxilələlərin və xidmətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.
3. Gənclər arasında İİV/QİÇS-in yayılmasının qarşısının alınması.
4. İİV-infeksiyasının anadan uşağa ötürülməsinin profilaktikası.
5. İnfeksiyon narkomanlar İİV/QİÇS-in yayılmasının qarşısının alınması və onlardan İİV-infeksiyasının cinsi partnyorlarına ötürülməsinin profilaktikası.
6. Qadınlar, məcburi köçkünlər və miqrantlar arasında İİV-infeksiyasının yayılmasının qarşısının alınması.
7. İİV-infeksiyasının cinsi əlaqə yolu ilə ötürülməsinin nəticəsində yayılmasının qarşısını alınması.
8. İİV/QİÇS-lə yaşayan insanlara və onların ailə üzvlərinə sosial mədafiə və tibbi kömək göstərmək.
9. İİV/QİÇS üzərində dövlət nəzarəti-sistemi və epidemioloji müşahidə metodlarının təkmilləşdirmək.

16 aprel 1996-cı ildə qəbul olunmaq «insanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin (AİDS) yayılmasının qarşısının alınması haqqında» qanununun 10, 11, 12, 13, 14, 15 və 18 maddələri İİV/QİÇS-lə yaşayan insanları ayırı-seçkiliyə yol verilməməsi üçün hüquq təminatla təmin edir. Bu 24 fevral 2004-cü ildə qəbul olunmuş «Avropa və Mərkəzi Asiyada İİV/QİÇS-lə mübarizədə əməkdaşlıq haqqında Dublin Bəyannaməsinin 20-ci bəndi ilə eyni səslənir.

Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 23 oktyabr 1997-ci il əmrinə əsasən hamilə qadınlar, abort olunanlar, zahi qadınlar, narkomanlar, malyariya xəstəlikləri, hepatit B və C xəstələri, İİV-ə yoluxanların tibbi və cinsi kontraktları, zöhrəvi xəstələr, xarici tələbələr, hərbi qulluqçular və çağırışçılar, kimsəsizlər, xaricə yükdaşıyan sürücülər, resipientlər profilaktik məqsədlə könüllülük əsasında İİV-infeksiyasına müayinə olunurlar. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda İİV əleyhinə dərman preparatları yoxdur, ona görə də İİV-infeksiyasının anadan uşağa keçməsinin qarşısını almaq üçün hamilə qadınların dərmanlarla profilaktiki müalicə aparmaq mümkün deyil. Bir yaşına qədər uşaqları olan İİV-ə yoluxmuş analar döş südü əvəzləyicilərini çox çətinliklə əldə edirlər. Mərkəzin uşaq qidası almaq üçün maddi vəsaiti yoxdur. Donor qanının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün «Donor qanının İİV-ə sifilisə və hepatitə müayinə olunmasının

təşkili barədə Azərbaycan Respublika Səhiyyə Nazirinin 22 iyun 1997-ci il tarixli 109 sayılı Əmri qəbul olunmuşdur. Nəmçinin «Donor qanı və onun komponentlərinin təhlükəsizliyinin təminatı üzrə tədbirlər haqqında» Səhiyyə Nazirinin 18 iyun 1997-ci il tarixli 64 sayılı Əmri qəbul olunmuşdur.

Anonim müayinə və məsləhətləşmə isim gücləndirmək üçün respublika Səhiyyə Nazirliyinin «Respublikanın bütün şəhər və rayonlarında insanın immun çatışmazlığı xəstəliyi ilə əlaqədar gecə-gündüz fəaliyyət göstərən anonim məsləhət və müayinə xidmətinin təşkili barədə» 02 dekabr 2002-ci il tarixli 155 sayılı Əmri imzalanmışdır. Bu əmr bütün kənd, qəsəbə, rayon və şəhər sakinlərinə onlar üçün münasib vaxtda yaşadığı yerdən çıxmadan həmin ərazidə fəaliyyət göstərərək tibb müəssisəsində istənilən həkim (və ya feldşerə) müraciət edərək pulsuz və anonim qaydada qan nümunəsi, testdən əvvəl və sonra məsləhətləşmə və müayinənin nəticəsi haqqında cavab alır. Bu əmrə qədr İİV-ə görə anonim müayinələr Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının metodiki göstərişlərinə uyğun olaraq aparılırdı.

İİV/QİÇS-li xəstələr maddi vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün onlara təyin olunmuş müavinət alırlar. Milli Strateji Plan çərçivəsində Mərkəzlə Baş Məşğulluq İdarəsi arasında qarşılıqlı razılaşmaya görə xəstələrə öz arzularını ilə işə düzəltmədə kömək göstəriləcəkdir.

İİV/QİÇS epidemiyasının qarşısının alınması üçün əsas prioritetlərdən Milli Strateji Planda əks olunmuş və «yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf» Proqramına inteqrasiya olunmuşdur. Respublikada İİV/QİÇS epidemiyasının qarşısının alınmasını həyata keçirmək üçün dövlət, ictimai və özəl bölmələr arasında qarşılıqlı etimad üçün hüquqi baza işlənib hazırlanır.

Hələ ki xüsusi zəif sosial qruplar arasında İİV/QİÇS-in profilaktikası proqramını həyata keçirilməsini təmin edən hüquqi aktların son variantları işlənərək qəbul edilməmişdir. Lakin Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuş Milli Strateji Planda bu qruplar arasında respublikada İİV/QİÇS-in qarşısının alınmasına dair əsas strategiyalar göstərilmişdir.

II.3 Dövlətin səyləri

Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən İİV-infeksiyasının aşkar olunması, qeydiyyatı, epidemioloji nəzarət donor qanının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, tibbi profilaktika müəssisələrində profilaktik tədbirlərin aparılması, həmçinin gücləndirilməsi sahəsində böyük iş aparılmışdır. 1997-ci ildə qəbul edilmiş Milli Strateji plan Səhiyyə Nazirliyinin öz imkanları daxilində həyata keçirilmişdir. Buna baxmayaraq keçən dövr ərzində respublikada epidemioloji vəziyyət kəskin dəyişmişdir.

Milli Strateji Planın əsas məqsədi İİV-infeksiyasının yayılmasının zəiflədilməsi, tez vəadət cavab vermək yolu ilə, çoxsahəli, kompleks və müasir yanaşma kimi Milli Proqramda göstərilənləri nəzərdə tutur.

Milli Strateji Plan İİV/QİÇS-lə mübarizə sahəsində multisektoral yanaşma yönülmüşdür və müxtəlif nazirliklər, departamentlər, qeyri-hökumət təşkilatları və beynəlxalq təşkilatlar arasında planlaşdırılan tədbirlərin həyata keçirilməsində tərəfdaş kimi əməkdaşlığı nəzərdə tutur. Burada əlaqələndirici və rəhbər rol Nazirlər Kabineti tərəfindən yaradılmış Sektorlararası Milli Əlaqələndirmə Şurasının üzərinə qoyulmuşdur. Bu planın həyata keçirilməsi 2002-2006-cı illərə nəzərdə tutulmuşdur. Mərkəz bütün icra hakimiyyəti başçılarına və səhiyyə idarələri rəhbərlərinə yerlərdə cinsi yolla keçən xəstəliklərin və İİV/QİÇS-in profilaktikasında sahələrarası şuraları yaratmaq üçün məktublar göndərilmişdir. Bu məktublarla eyni zamanda lazımı normativ-direktiv sənədlər, bukletlər, anonim sorğu anketləri, Mərkəzin valideynlərə müraciət vərəqələri, QİÇS-lə mübarizənin profilaktikasında tələbələr üçün proqram, həmçinin respublikada epidemioloji vəziyyət haqqında press-reliqlər göndərilmişdir.

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

Milli Strateji Plan yalnız dövlət büdcəsinin yox, həmçinin digər beynəlxalq təşkilatların vəsaitləri hesabına maliyyələşməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Təssüflər olsun ki, Milli Strateji Plan hələ ki, həm dövlətbüdcəsindən, həm də beynəlxalq və başqa təşkilatlar tərəfindən demək olar ki, maliyyələşdirilmir. Qlobal Fonda təqdim olunan sifariş maliyyələşməmişdir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı istisna olmaqla Dünya Bankı, İNAİDS, həmçinin beynəlxalq və humanitar təşkilatlar respublikada QİÇS-lə mübarizəyə demək olar ki, kömək etmirlər. Bu amil respublika səhiyyəsinin və Mərkəzi öz funksiyasını həyata keçirməsini çətinləşdirir.

QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən 1990-cı ildə yaradılmışdır. Mərkəz epidemioloj nəzarət, müayinə, qeydiyyat, donör qan və onun komponentlərinin təhlükəsizliyini təmin etmə, tibbi, psixoloji, sosial və hüquqi xidmətlər göstərir. Azərbaycanın regionlarında 12 dioqnostik laboratoriya yaradılmışdır. Azərbaycan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi həmçinin ümumi əhəlinin biliyini artırmaq məqsədilə kütləvi İnformasiya Vasitələri ilə birlikdə məlumatverici və maarifləndirmə işi həyata keçirir.

Mərkəz ali və orta ixtisaslı tədris müəssisələri, həmçinin orta və yuxarı sinif şagirdləri üçün (6-11-ci siniflər) «Özünü QİÇS-dən qoru» devizi ilə proqram işləyib hazırlamışdır. Bu proqram Respublikanın bütün orta məktəbləri, ali və orta ixtisaslı tədris müəssisələrində həyata keçirilir.

Mərkəz Milli Strateji Planın tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməyi planlaşdırmışdır.

- Yüksək riskli davranışlı qruplar da daxil olmaqla müxtəlif əhali qrupları üçün tibb müəssisələrində məsləhətləşmələr həyata keçirilir. Hər bir qrup üçün metodiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasında iştirak etmə (2003-2004-cü illər).
- Hamilə qadınların testdən əvvəl və sonra məsləhətləşmələri həyata keçirmək, bu məqsədlə tibbi heyətin öyrədilməsi, həmçinin döş südü ilə və alternativ qidalandırma metodları üçün metodiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasında iştirak etmək (2004-2006-cı illər).
- Narkotik maddələri qəbul edənlərlə məsləhətləşmələr aparmaq üçün metodiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasında iştirak etmək.
- İİV/QİÇS-lə yaşayan insanlara və onların ailə üzvlərinə məsləhət və psixoloji kömək göstərmək.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, insanın immun çatışmamazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin (AİDS) yayılmasının qarşısının alınması haqqında 17.09.1996-cı il tarixli qanunun tətbiq edilməsi haqqında sərəncamına uyğun olaraq Səhiyyə Nazirliyinin 02.02.2002-ci il tarixli 15 sayılı Əmri ilə Mərkəzin maddi-texniki bazasını yüksəltməyə üçün tibb şəhərciyinin ərazisində 3 mərtəbəli bina ayrılmışdır. Hal-hazırda Mərkəz İİV-infeksiyasının aşkar və təsdiq etmək üçün müasir avadanlıqlarla və geniş ərazi ilə təmin olunmuşdur.

Mərkəz tərəfindən İİV/QİÇS-in profilaktikası problemləri haqqında səhiyyə, hüquq mühafizə orqanları, mədəniyyət işçiləri, sosioloqlar, psixoloqlar və kütləvi informasiya vasitələri işçilərinin öyrədilməsi üçün proqramlar işlənilib hazırlanır.

Əhəlinin maarifləndirilməsi səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə İİV/QİÇS haqqında daha inandırıcı təbliğat materialları ilə keyfiyyətli iş aparmaq üçün respublikada ilk dəfə olaraq Mərkəz tərəfindən «Azərbaycan karikaturaçıları QİÇS-ə qarşı» devizi altında müsabiqə keçirilmişdir. Bundan başqa QİÇS-lə mübarizə dekadası nəticəsində «QİÇS-i vahimə kimi qəbul etməyin» devizi altında «QİÇS-ə qarşı yumorla» Mərkəz tərəfindən müsabiqə keçirilmişdir.

Dispanser müşahidələrlə əlaqədar bir sıra çətinliklərlə üzləşilir, belə ki, bir sıra xəstələr cəmiyyət tərəfindən ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq üçün digər səbəb isə bu çox xəstələrin hal-hazırda qespublikadan kənrada yaşamağıdır. Mərkəzdə İİV-yoluxan insanlara tibbi, psixoloji, sosial, hüquqi

və mənəvi kömək göstərilir. Həkimlər xəstələrin səhhətinin yaxşılaşdırılması və ömrünü uzutmaq üçün maksimum səy göstərilir. İiv-infeksiyasının profilaktikasında respublika regionlarının işi daimi əlaqələndirilir və onlara təşkilati–metodiki kömək göstərilir. Azərbaycanda QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzinin əməkdaşları Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və Avropa Regional Bürosu (İNAİDS) tərəfindən təşkil edilmiş beynəlxalq seminar – treninqlərdə iştirak edərək müvafiq sertifikatlar almışlar. Onlardan:

- Azərbaycanda İİV/QİÇS-in profilaktikasında strateji planlaşdırma və multisektoral yanaşma haqqında 5 günlük seminar.
- Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının beynəlxalq ekspertləri tərəfindən təlimatların öyrədilməsi haqqında 4 günlük seminar.

İİV/QİÇS-in profilaktikası sahəsində bir sıra qeyri – hökumət təşkilatları ilə birlikdə («İmdad», «Şəfa», «Nur» və başqaları) iş aparılır. Əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında aparılmış anonim sorğunun nəticələri göstərdi ki, kənd əhalisi əksər hallarda İİV/QİÇS haqqında dolğun məlumatlandırılmamışdır. Mərkəzdə anonim müayinə və məsləhətləşmələr aparmaq üçün Çevik briqada yaradılmışdır. Briqadanın mikroavtobusu müxtəlif marşrutlar üzrə əhaliyə pulsuz xidmət göstərir ki, burada briqadanın həkimləri sənişinlər arasında audio və video cihazların köməyi ilə profilaktik iş aparır. Briqada profilaktik məqsədlə videofilim göstərir, əhaliyə xəstəliyin yoluxma yolları və müdafiə metodları haqqında məlumat çatdırır. Arzu edənlər anonimlik və konfilensiallıq tam qorunmaqla İİV-ə müayinə olunurlar. Bütün profilaktik işlər azərbaycan, Rus və İngilis dillərində aparılır. Mərkəz tərəfindən respublikanın məktəblərində müəllim və şagirdlər arasında «QİÇS sərhad bilmir» mövzusunda seminar keçirilmiş, bizim xalqların mədəni, milli, dini ənənələrini və etik normalarını nəzərə alaraq İİV/QİÇS-in profilaktikası metodları və yoluxma yolla haqqında məlumatlarla plakatlar və bukletlər paylanılmışdır.

Mərkəzlə hər il Müstəqil Dövlətlər birliyində yaşayan həmvətənlərimiz arasında İİV-ə yoluxma halları ilə əlaqədar məlumat mübadiləsi aparılır.

Obyektiv və subyektiv səbəblər var ki, Milli Strateji Planın tam həyata keçirilməsinə mane olur. Ancaq ölkə rəhbərliyinin QİÇS-lə mübarizəyə tam hazır olması dövlətimiz tərəfindən qəbul edilmiş plan və öhdəliklərin hərtərəfli və tam yerinə yetirilməsi gümanı yaradır. Bir sıra görülmüş işlərə baxmayaraq bir sıra əhali qruplarının (narkomanlar, fahişələr, homoseksualistlər) müayinə mexanizmləri sistemlərini təkmilləşdirmək, bədən əhali arasında maarifləndirilməsinin gücləndirilməsi, sağlam həyat şəraitin yaxşılaşdırılması və xəstələrin müalicəsi üçün təxirəsalınmaz tələblər vardır. Respublikada xəstələrə müalicə aparılmır. 2005-ci ildən başlayaraq QİÇS-lə, Vərəmlə və Malyariya ilə mübarizə üçün Qlobal Fondan maliyyələşmədən sonra yuxarıda göstərilən məqsədlərin həyata keçirilməsi və İİV-ə yoluxmuş xəstələrin müalicə işi reallaşacaqdır.

II.4 Qeyri-hökumət təşkilatlarının səyləri

Bu gün Azərbaycanda Səhiyyə Nazirliyi təsəlatında yerləşən, yeganə dövlət təşkilatı olan QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Mərkəzdən başqa İİV – infeksiyasının profilaktikası, QİÇS xəstəliyinin problemləri ilə məşğul bir neçə yerli qeyri-hökumət təşkilatı məşğul olur. Bu QHT-lərdən ən çox «İmdad-SOS», «ixlas», «Anti SPİD» təşkilatlarını göstərmək olar. Bu təşkilatların yaranma məqsədi əhalinin müxtəlif sosial qrup və kateqoriyaları arasında İİV-QİÇS-in profilaktikası işinin aparılmasıdır.

- Digər QHT-lərə, təşəbbüs qruplarına və ayrı-ayrı şəxslərə çoxsaxəli məlumatların təqdim edilməsi.
- Təlimatverici və məlumat maarifləndirici seminarların, profilaktik layihələrin planlaşdırılması və işlənilib hazırlanması treninqlərinin həyata keçirilməsi.

- Bu sahəyə aid metodiki – məlumat və təlimatlandırıcı məlumatların hazırlanması və çap olunması.

İİV/QİÇS-li insanlara yardım «İmdad SOS»

Azərbaycan qeyri-hökumət təşkilatı «İmdad» SOS assosiasiyası Azərbaycanda 100-dən çox İİV/QİÇS-li xəstəlikləri, onların ailə üzvlərini və yaxınlarını, həkimləri, müəllimləri, sosioloqları, psixoloqları, hüquqşünasları birləşdirən yeganə qeyri-hökumət təşkilatıdır. Təşkilatın adından da görüldüyü kimi köməyə çağırış mənasındadır. Assosiasiya rəsmi olaraq 19.08.1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçmişdir. Təşkilat İİV/QİÇS-lə yaşayan insanlara hüquqi, psixoloji, sosial, maddi və mənəvi kömək göstərmək üçün yaradılmışdır. Assosiasiyanın fəaliyyəti İİV-ə yoluxanların iştirakı ilə QİÇS-in yayılmasına qarşı birgə mübarizəyə əsaslanır ki, bu da həm onların özləri, həm də bütünlükdə cəmiyyət üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi «İmdad-SOS» assosiasiyası ilə sıx əməkdaşlıq edərək İİV-ə yoluxanların hüquqlarının qorunmasına xüsusi diqqət verir. Bundan başqa qeyd etmək olar ki, assosiasiya QİÇS-lə MM-nin akitiv köməyi ilə yaradılmışdır. Bu əməkdaşlığın nəticəsində daha geniş sahələri əhatə edən həm sosial, həm də mənəvi –psixoloji məna daşıyır.

Azərbaycanda sayı günü-gündən durmadan artan İİV-ə yoluxan insanlar çox ağır vəziyyətdə yaşayırlar. Onlar, nəinki müalicə üçün bahalı olan virus əməyhinə pereparatları almaq, özlərini və ailə üzvlərini saxlamaq iqtidarında deyillər. Ona görə təşkilat bu insanlara dayaq olmaq və maddi kömək göstərmək üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirir. Məsələn: 1999-cu ilin aprelində təşkilat QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi ilə birlikdə « Azərbaycan QİÇS-ə qarşı » xuyriyyə konserti təşkil etmişdir ki, burada da 2000-n çox gənc intirak etmişdir. Toplanmış vəsaitlər İİV daşıyıcıları və onların yaxınlarına paylanmışdır. «İmdad-SoS» QİÇS-li xəstələrə və İİV-ə yoluxan insanlara müdafiyyə və köməklik göstərilməsi məqsədi ilə böyük iş həyata keçirir.

Buna misal olaraq belə bir faktı cöstərmək olar ki, asosiasiyanın işə qarışmsı nəticəsində İİV-ə yoluxanın üzərindən başqasını bilərəkdən İİV-ə yoluxdurma ittihamı götürülmüşdür. Təlimatın köməyi ilə QİÇS-li xəstə vaxtından əvvəl azadlığa buraxılmışdır. Təşkilatın səyi nəticəsində İİV/QİÇS-də yaşayan insanların sosial bərpası məsələsi qaldırılmış və müsbət həll olunmuşdur. İİV/QİÇS-lə yaşayan insanların razılığı əsasında əoillik dərəcəsi verilir. Bundan başqa «İmdad-SoS» asosiasiyası respublikanın müxtəlif rayonlarında tələbə və şagirdlər arasında İİV/QİÇS haqqında marifləndirməni genişləndirmək üçün bir neçə layihələr həyata keçirilmişdir.

2000-ci ilin mayında kütləvi informasiya nümayəndələrinin və din xadimlərinin iştirakı ilə «QİÇS-dən ölənlərin ümumdünya xatirə günü» keçirilmişdir. «İmdad-SOS» assosiasiyasının üzvləri tərəfindən QİÇS-dən ölənlərin xatirəsi rəmzi olan üzərində xəstəlikdən ölənlərin adları yazılmış qurama ədyal üzərində «kvilt» hazırlanmışdır.

Təşkilat İİV/QİÇS-in qarşısını almaq məqsədi ilə çoxlu layihələri həyata keçirməyi planlaşdırır ki, bunları həyata keçirmək üçün böyük vəsait, ofis ləvazimatları lazımdır. Buna baxmayaraq bu insanlar təşkilat tərəfindən Azərbaycanda İİV/QİÇS-in qarşısını almaq məqsədi ilə aparılan bütün tədbirlərdə insanlara kömək göstərmək üçün iştirak etməkdən məmnundurlar.

İİV/QİÇS-li xəstələr ümüdlərini itirməmişlər və onların ləyihələrini həyata keçirmək üçün istənilən köməyi göstərmək məqsədi ilə maraqlanan büiün təşkilatlara mürəciət edirlər. Onlar «İmdad-SoS» asosiasiyasının üzvlərinə İİV-ə yoluxanlar üçün klubun yaradılmasına istənilən maddi və mənəvi köməyə görə minnətdardılar.

«Anti-spıd» Resurs Mərkəzi

BMT-nin inkişaf proqramının yardımı ilə yaradılan, 2002-ci ildən fəaliyyət göstərən «ANTI-QİÇS» Resurs Mərkəzin tərəfindəndə böyük iş görülmüşdür. Mərkəzin yəaliyyətinin əsas

istiqlamətlərindən biri İİV/QİÇS-in profilaktikası və qarşısının alınması üzrə məsləhətləşmələr və maarifləndirmədir. Bu iş «İİV/QİÇS-ə qarşı cəmiyyətin səylərinin artırılması» mövzusunda BMT-nin İnkişaf Proqramı çərçivəsində həyata keçirilir. Mərkəzin əsas məqsədləri:

- Xüsusi kitabxana vasitəsi ilə qeyri-hökumət təşkilatlarının informasiyadan istifadəsini təmin etmək.
- Əhəlinin müxtəlif qrupları və kateqoriyaları ilə işləmək üçün könüllülər və fəallar hazırlamaq.
- Xəstəliyin qarşısının alınması və profilaktikası proqramlarının öyrədilməsi üçün treninq və seminarların keçirilməsi.
- Beynəlxalq ekspertlərin cəlb edilməsi ilə maarifləndirmə materiallarının hazırlanması.
- Maarifləndirmə materiallarının hazırlanması, yerli şəraitə uyğunlaşdırılması və yerli dilə tərcüməsi.

Mərkəz tərəfindən işlənilib hazırlanmış proqramlar icmalar səviyyəsində yardım, profilaktika işlərinin həyata keçirilməsi üçün biliklərin və təcrübə bacarıqların öyrədilməsinə yönəldilmişdir. Maarifləndirmə prioritet olaraq, icmalarla sıx əlaqədə olan, lakin onların İİV/QİÇS-ə məruz qalması haqqında ən az informasiyaya malik regionla təşkilatları yönəldilmişdir.

Resurs Mərkəzi tərəfindən qeyri-hökumət təşkilatları üçün (QHT) ölkənin müxtəlif rayon və şəhərlərində Bakı, Minqəçevir, Quba, İsmayılıda İİV/QİÇS-ə aid treninqlər keçirilmişdir. İcmaların İİV/QİÇS qarşısında acizliyi hissini azaltmaq üçün resurs mərkəzi tərəfindən «İcmaların səfərbəyliyi» adı altında bir sıra bukletlər seriyası çap olunmuşdur. Bu seriya özündə aşağıdakı bukletləri birləşdirir: «İcmalar və QİÇS», «Gender və QİÇS», «Narkomaniya və QİÇS», «Miqrasiya və QİÇS», «Qaçqınlar və QİÇS». Yuxarıda göstərilənlər yalnız əhəlinin QİÇS ilə onun profilaktikası haqqında bilgilərinin artmasına yox, həmçinin insanların xəstəliklə mübarizədə psixoloji hazırlıqlarının yüksəlməsinə yardım göstərir.

Treninq zamanı iştirakçılara Resurs Mərkəzi tərəfindən çap olunmuş təşviqat-təbliğat materialları paylanmışdır. («Təhlükəli davranış», «Kişi və QİÇS», «Qadın və QİÇS», «Narkomanifa və QİÇS»)

Əhəlinin cəlb edilməsi ilə treninqlərin aparılması təkcə tibbi savadsızlığın ləğvi üçün deyil, həm də insanların QİÇS haqqında stereotiplərinin dəyişilməsi və psixoloji hazırlıqlarının artması üçün də əlverişli şərait yaradır.

Taksi sürücüləri, fahişələr üçün hazırlanmış «Məlumatlı olun, QİÇS-ə şans verməyin!», «Çox şey kişilərdən aslıdır», «Yoxsulluq və QİÇS-ölüm simbiozu» bukletlərinin böyük praktiki və psixoloji əhəmiyyəti vardır.

Son illər Resurs Mərkəzi tərəfindən çoxlu sayda müxtəlif tipli tədbirlər həyata keçirilmişdir ki, onların arasında daha əhəmiyyətli olanları göstərmək olar. 3 dekabr 2002-ci ildə, Bakı şəhərində İİV/ QİÇS-ə əlaqədar Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları konteksti daxilində diskriminasiya və damğalanmanın qarşısını alınması üçün «İnsan hüquqları və İİV/ QİÇS» mövzusunda dəyirmi masa keçirilmişdir. Görüşdə hökumət, qeyri-hökumət və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri, həmçinin BMT-nin mütəxəsisləri və KİV nümayəndələri iştirak etmişdirlər. Həmçinin 1 dekabr 2003-cü ildə Azərbaycanda İİV/QİÇS epidemiyasına qarşı mübarizədə vətəndaş cəmiyyətinin rolu və təşkilatlararası yanaşmaları üçün «İİV/ QİÇS-ə qarşı cavab tədbirlərində vətəndaş cəmiyyətinin rolu» mövzusunda dəyirmi masa keçirilmişdir. Burada da hökumət, qeyri-hökumət, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri və KİV-i iştirak etmişlər.

Mərkəz tərəfindən iki istiqamətdə qruplar üçün xüsusi əhatəli və uyğunlaşdırılmış proqramla İİV/QİÇS haqqında təlim seminarları həyata keçirilir.

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

Birinci istiqamət- İİV/QİÇS qarşısında daha zəif qruplardan, icmalarla işləyən qeyri-hökumət təşkilatlarının könüllülərinin öyrədilməsi.

İkinci istiqamət-yüksək riskli davranış qruplarından olan könüllülərin öyrədilməsi (narkomanlar, homoseksualistlər, fahişələr)

Bu mərkəz tərəfindən İİV/QİÇS -ə qarşı fəaliyyəti və birliklərin yığcam işi üçün qeyri hökumət təşkilatlarının (QHT) potensialının inkişafı həyata keçirilir. O aşağıdakı məlumatları yayır və təminat edir: İİV/QİÇS -in bütün dünyada vəziyyəti, İİV/QİÇS -in epidemiyasının dağıdıcı nəticələri, İİV/QİÇS -ə qarşı QHT -nin iştirakı.

Əsa olaraq bir sıra bacarıqları inkişaf etdirmək lazımdır, bunlar: təşkilatların nəzninə görə qruplarla iş istiqaməti və profilaktik iş üsullarının seçilməsi; hədəf qrupları və müxtəlif icmalar arasında İİV/QİÇS haqqında məlumatlandırma, maarif işi, bu zaman yerli etika-mədəniyyət qaydalarını gözləməklə; effektiv mübarizə üçün digər təşkilatlarla əmək daşlıq.

Mərkəz yüksək təhlükəli qruplar arasında maarif işi aparır. Risk qruplarına İİV/QİÇS haqqında təhlükəni başa salmaq və qorunma yollarını öyrətmək lazımdır. Buna görə onlara İİV/QİÇS və zöhrəvi xəstəliklər, təhlükəli hallarda İİV həssaslığı haqqında məlumat vermək lazımdır.

Bu zaman maarifləndirmə istiqamətləndirilir: təhlükəsiz seksual davranış qaydaları fərdi istifadə və öz yaşlıları arasında bub təbliq etmək. Yeni nəzər nöqtəsi yaranmalı: şəxsi cinsi sağlamlığı qorumaq, fərdi İİV həssaslığı təhlil etmək.

H.Əliyev adına Sarayda keçirilmiş xeyriyyətçi aksiya və konsertlər yada düşür. Paytaxtın bu ən böyük konsert zalında Ümumdünya QİÇS -lə Mübarizə günü aksiyaları və konsertləri keçirilmişdir. Konsertdə məşhur musiqi ulduzları iştirak etdi və tamaşaçılara müxtəlif materiallar paylandı. Tədbir teleyayım vasitəsilədə maraqla izlənilirdi. 9 şəhər məktəblərindən 47 iştirakçı arasında QİÇS-lə mübarizə haqqında “inşa müsabiqəsi keçirildi. Qaliblərə hədiyyə və mükafatlar təqdim edildi. Mükafatlandırılma H.Əliyev adına sarayda keçirilmişdir.

Yerli təşkilatlar arasında görüş keçirildi. QİÇS -lə Mübarizə Ehtiyatlar mərkəzi tərəfindən keçirilən seminarlarda 20 yerli QHT iştirak edirdi; gənclər, uşaq, qadın, hüquq-müdafiyyə, tibbi və jurnalist təşkilatları. Seminarlarda iştirakçılar yeni məlumatlarla təmin edilir, qruplarda iş bacarıqları mənimsənilirdi.

Mərkəzdə ixtisaslaşmış kitabxana fəaliyyətdədir, “İxlas cəmiyyətinin kitabxanasının köməkliyi ilə yaradılıb. Kitabxanada 700 çeşidli kitab və yazılı materiallar , videomaterial, 40 nəzəri mövzuda kompakt-disklər təşkil edilib. Kitabxananın əsas istifadəçiləri QHT, KİV (kütləvi informasiya birliyi), həkimlər, tələbələr və müxtəlif insanlardır. Bəzi materialların azərbaycanca qısa izahedici hissəsi vardır.

Asosiasiya “İxlas”

“İxlas xeyriyyə cəmiyyəti “Azərbaycan: İctimaiyyət və QİÇS proyektini çərçivəsində fotomüsabiqə və məqalə müsabiqələri keçirdi. Qaliblərə pullu mükafat verildi. 2001-ci ildə “Yoxsulluq və QİÇS mövzusunda ən yaxşı jurnalist işi müsabiqəsi keçirildi, hansı ki, KİV ilə geniş işıqlandırılmışdı və cəmiyyətin marağın cəlb etmişdi. Qaliblərə OSİ –Azərbaycan nümayəndələri, Internews agentliyi və “Yeni Nəsil jurnalist birliyi tərəfindən pul mükafatı və həvəsləndirici hədiyyələr təqdim olundu. Müsabiqədən əvvəl “Yoxsulluq və QİÇS mövzusunda kömək olaraq seminar keçirildi və burada “İxlas cəmiyyəti tərəfindən məlumat dəstəyi göstərildi.

1997-ci ildən başlayaraq BMT İnkişaf Proqramı Azərbaycan Ümumdünya QİÇS-lə mübarizə çərçivəsində keçirilən tədbirləri maliyyələşdirir. BMT köməkçiyi ilə keçən tədbirlər KİV tərəfindən geniş şərh olunur və ictimaiyyətin, əsasən gənclərin marağın qazanmışdır. Tədbir BMT Xalq Əhali Fondunun (1997-2000) yerli “İxlas cəmiyyətinin müştərək köməyi ilə keçirildi.

“Antinarkomaniya” elmi-analitik mərkəz

Profilaktik tədbirlərdə QHT-larla yanaşı digər ictimai birliklərdə iştirak edirlər. “Antinarkomaniya elmi-analitik mərkəz “şprisə yoluxma mövzusu barəsində proqram keçirir. Başqa ölkələrdə də bu mövzuda proqramlar var və narkomanlar arasında yoluxmanın qarşısını almaqda yaxşı nəticə verir. Bu proqram A. R. Cinayət məəcəlləsinin 226 maddəsinin 6-cı bəndinin – “təkrari narkotik qəbul edən şəxslərin məhsuliyətə cəlb eilməsi haqqında bəndin dəyişdirilməsinə yönəlib.

Bu istiqamətdə aşağıdakı təşkilatlarda iş aparır:

Azərbaycan Tibb Tələbələr Birliyi (Tibb tələbələri arasında İİV/QİÇS –lə mübarizə və narkomaniya əleyhinə işlər), Azərbaycan Skautlar Birliyi (yeniyetmələr arasında tədbirlər), Azərbaycan Uşaq Birliyi , “İxlas” Xeyriyyə Cəmiyyəti, Yahudi Qadınlar Cəmiyyəti, “Savab” humanitar təşkilatı, Qadınların Hüquqlarının Müdafiyyə Cəmiyyəti, Beynəlxalq Elmi-Analitik –Antinarkomaniya Mərkəzi, Azərbaycan İctimai Sağlamlıq Birliyi, “Təmiz dünya” Vətəndaş Hüquqi Sosial Birliyi, “Ailə və cəmiyyət” Beynəlxalq Birlik.

Aydın ki, effektiv maarifləndirmə , profilaktik işin aparılması üçün hökumət və qeyri hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq etmək lazımdır. Bu istiqamətdə Vətəndaş birliyi , QHT və İctimai təşkilatların fəaliyyətinin qüvvətləndirilməsi başa düşülür.

Mütəxəssislərin fikircə İİV/QİÇS-lə mübarizədə Vətəndaş birlikləri, QHT və İctimai təşkilatların iştirakı böyükdür, bu istiqamətdə böyük iş görən bir neçə ixtisaslaşmış təşkilat mövcuddur. Onların fikircə, QHT, Vətəndaş cəmiyyəti, İctimai təşkilatların işi effektiv və xeyirlidi. Bu təşkilat və birliklər QİÇS-lə mübarizədə böyük cavabdehliy daşıya və fəaliyyət göstərə bilərlər. Onuda qeyd etmək lazımdır ki, QİÇS –in yayılma sferasında, bu xəstəliyin azaldılması, gənclər, qadınlar və ümumiyyətlə bütün əhali təbəqələri ilə işləmək ixtidarında deyil. Mütəxəssislər bildirlər ki, vətəndaş cəmiyyəti belə aktual sosial, psixoloji, mənəvi və iqtisadi problemi təklidə həll edə bilməz.

Belə hal yaranıb ki, bu problem hökumət səviyyəsində daha effektiv həll edilir, vətəndaş cəmiyyətləri praktiki olaraq acizdir. Bu cəmiyyət və təşkilatların müxtəlif dövrlətdə ani tədbirləri ümumi problemin həllinə kömək etmir. Buna səbəb odur ki, Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətləri və təşkilatları maarif və profilaktik layihə işlərinin görülməsində öz yerini tapa bilməyib. Bundan əlavə, cəmiyyətlərin subyektləri tərəfindən QİÇS-lə mübarizə üçün potensial lazımı qədər qavranılmayıb.

Bu cəmiyyətlər vətəndaş sektorlarının müxtəlif problemlərinin həllində hökumətlə və öz aralarında razılaşıdırılmış birgə işi olmadığı üçün praktik, sosial, psixoloji və s. QİÇS aspektləri barəsində məqsədyönlü və planlı işi yerli və ümumi səviyyədə apara bilər. Bu gün xəstəliyin yayılması qarşı ən effektiv mübarizə üsulu – maarifləndirmə və profilaktikadır. Bununla əlaqədar QHT-ı bu işlərin keçirilməsində əsas yer tutur və hökumətin əhatə edə bilmədiyi işləri görür, insanlar arasında maarif və profilaktiki tədbirlər keçirir.

İştirakçılar müsahibədə bildirdilər ki, QİÇS qarşı maarifi işin və profilaktikanın gedişatında yaranan əngəllərin qarşısı QHT və hökumət arasında sıx əməkdaşlıqla alınır. Xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, QHT “risk qrupları” arasında təbliqat apara bilər, çünki insanların sosial stiqləşməsi hökumət təşkilatları ilə münasibətin əksinədir. QHT bu istiqamətdə daha əlverişlidir və müxtəlif qruplarla “eyni səviyyədə” effektiv iş görə bilər.

Maarifləndirmə proqramlarını həyətə keçirən qeyri – hökumət təşkilatları kənd yerlərində və regionlarda zəif təmsil olunurlar.

Beynəlxalq Təşkilatlar

Beynəlxalq agentliklərin və yerli qeyri hökumət təşkilatlarının əksəriyyəti İİV-in qarşısının alınması, İİV-li xəstələrə psixoloji, hüquqi uardımın göstərilməsi, onların təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində işləyirlər.

1998-ci ildə BMT-nin agentliyi – UNDP, Qaçqınlarla iş üzrə BMT-in Ali Kommissiariati, BMT-nin əhalinin yerləşdirilməsi üzrə fondu, UNICEF – BMT-nin UŞAQ FONDU, və BMT-QİÇS QİÇS/İİV-in qarşısının alınması üçün birlikdə 500 000\$ miqdarında maliyyə vəsaiti ayırdılar. Layihə cəmiyyətin məlumatlandırılması, qan bankının yaradılması, İİV-ə qarşı kompaniyanın həyata keçirilməsi üçün ictimaiyyətin və dövlətin səylərinin artırılmasına istiqamətləndirilmişdi.

Qaçqınlarla iş üzrə bmt-in kommissiariati reproduktiv sağlamlığa, ailə planlaşmasına, təhlükəsiz analığa olan tələbatı, STD və İİV anlayışlarını istiqamətləndirir.

Gigiyena vasitələri və dərmanlar paylanır, ailə planlaşması metodlarına yiyələnmiş tibbi heyət tərəfindən klinikalar şəbəkəsində ginekoloji xidmətlər göstərilir.

ƏHALİNİN YERLƏŞDİRİLMƏSİ ÜZRƏ BMT-IN FONDU - Səhiyyə Nazirliyi ilə birgə dərman preparatları, tibbi avadanlıq və qoruyucular vasitəsi ilə reproduktiv sağlamlığın təminatına yardım edir. Bu fond həmçinin 6 eksperimental bölgədə ailə planlaşması klinikalarının təşkilini həyata keçirir.

Bu problemin həllinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans BMT-QİÇS (UNAIDS) və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının yardımı ilə paytaxtımızda keçirilmişdir.

Konfransın işində MDB ölkələrinin nümayəndələri, QİÇS-lə mübarizə mərkəzlərinin nümayəndələri, həmçinin bu sahədəki beynəlxalq ekspertlər iştirak etdilər. MDB ekspertlərindən başqa, konfransda ÜST-in və BMT-in İİV/QİÇS üzrə birləşmiş proqramı nümayəndələri də iştirak edirdilər. Bu konfransın əsas məqsədi QİÇS-ə yoluxanların dərman təminatı və bu preparatların qiymətinin aşağı salınması idi. MDB-nin QİÇS-lə mübarizə üzrə icrayə komitəsinin direktor müavini Vladimir Qaliusovun sözlərinə görə MDB ölkələrinin QİÇS-lə mübarizə mərkəzləri arasındakı əməkdaşlıq çoxdan başlanıb. O qeyd etdi ki, əməkdaşlığın əsası 2002 –ci il may ayının 30-u MDB ölkələri arasında bu sahədə razılaşma aktı imzalandıqdan sonra qoyulmuşdu.

İİV-infeksiyasının pofilaktikası sahəsində işləyən beynəlxalq təşkilatın nümayəndəsi ilə müsahibə:

«Bu problemin vacibliyi, IMC proqramının ilk günündən, yəni 2000 ilin avqust ayından İİV/QİÇS-ə diqqət yönəldilməsi ilə təyin olunur. Bu proqram çərçivəsində «Bilik Münasibət Təcrübə» adı altında tədqiqat aparıldı (KAP -survey). Tədqiqatın məqsədi əhalinin İİV/QİÇS haqqında məlumatlılıq dərəcəsini yoxlamaq idi. İştirakçılara verilən suallardan biri belə idi: «Hansı xəstəliklər cinsi yolla ötürülür?»

Verilən cavablar əhalinin məlumatının az olmasını, təcrübəsinin isə heç olmamasını göstərdi. Rəyi soruşulanlar QİÇS-in ayıb bir şey olduğunu iddia edirdilər. Qoruyucular haqda soruşanda utanır, ondan istifadə etmədiklərini etiraf edirdilər.

Ona görə də bizim təşkilat özünün bütün layihələrinə tədris proqramlarını daxil etməyə çalışırdı. Məqsədyönlü prqram üçün Bakı – Tibilisi – Ceyhan kompaniyasından maaliyyədəstəyi alındı. Bu proqram çərçivəsində uşaqlar üçün festivallar keçirilir (hər il 1 iyun uşaqları müdafiə günü, bəzən isə daha tez-tez keçirilir). Sağlamlıq haqda digər suallarla yanaşı, buraya QİÇS haqda suallar da daxildir. Bu proqram uşaqlara reprodutiv sağlamlıq, sağlam həyat tərzi mövzularını tədris edəcək müəllimlərin hazırlanmasını da nəzərdə tutur. Bu tədris ölkənin 6 bölgəsində həyata keçirilir (Sabirabad, Saatlı, İmişli, Beyləqan, Biləsuvar, Fizuli). Bu cür tədris həmçinin bu bölgələrin əhalisi – kişilər, qadınlar və gənclər arasında da aparılır. Proqram 42 kəndi əhatə edir (120 min əhali). Bu

kəndlərdə təbliğatçılar hazırlanır (hər kənddə təqribən 20 nəfər). Onlar 4-5 gün ərzində hazırlanıb, QİÇS və İİV - infeksiyasının profilaktikasına aid kitablrla təhciz olunur. Onlar yerli əhali ilə işləyirlər. Bakı-Tbilisi-Ceyhan tikintisində işləyən fəhlələr və kontraktla işləyənlər arasında təşviqat işi aparılır. Bu proqram çərçivəsində 2500 nəfər hazırlanacaq (4 ay əzində artıq 1000 nəfər hazırlanıb). Fəhlələrlə aparılan sorğu zamanı 35-40 yaşlı kişilərin əksəriyyəti ümumiyyətlə heç vaxt qoruyucu görmədiyini söylədi. Deməli, heç vaxt ondan istifadə etməmişlər, yəni seç vaxt qorunmamışlar. Bəziləri əczaxanalardan qoruyucu almağa utandıqlarını dedilər. «Qoruyucuları haradan almaga üstünlük verirsiniz? « sualına « ayaqyolunda (bu daha gizlidir)» cavabını aldıq.

Yuxarıda göstərilən bölgələrdə müxtəlif səviyyədə iş aparılır. Əvvəlcə bğənin icra şakimiyyəti ilə, sonra isə səhiyyə şöbələrinin, təhsil şöbələrinin müdirləri, dinil iderlərlə görüşürük. Hakimiyyət strukturları bu proqramı anlayışla qarşılayır, onun əhalinin sağlamlığı üçün vacibliyini dərk edirlər. Onlar nəinki razılıq verir, tədbirin keçirilməsi üçün yer ayırır, insanları cəlb etməyə köməklik göstəririlər.

Trening üzrə cavabdeh: «Tədris proqramlarının keçirilməsi zamanı, insanlar problemə görə çox narahat olur, müxtəlif suallar verərək, daha çox məlumat əldə etmək istəyirlər».

Tədris məşğələlərinin keçirildikcə onların münasibətinin dəyişməsinə müşahidə etmək çox maraqlıdır. Əvvəlcə onlarda çoxlu qeyr dəqiq informasiyaa, səhv məlumatla rast gəlinir. Onlar QİÇS-li xəstələrə qəzəblə yanaşır, onları təcrid etməyi, uzaq adaya göndərməyi, insanlardan uzaqda, baraklarla yerləşdirməyi məsləhət görürlər. Belə münasibət onların hər bir ailə üzvünün yoluxa bilməsi fikrinin təsiri altında daha da güclənir. Bu zaman onlar xəstələri izolyasiya etməyin əksinə çıxış edirlər. Çünkü, təcrid olunmanın yaratdığı qəzəb hissi onları sağlam insanları qəsdən yoluxdurmağa təhrik edə bilər və s. Bu zaman təhlükə dəfələrlə çoxalır. Bu qapalı çevrə kimidir. Onun əmələ gəlməsinə imkan vermək olmaz. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, yerli əhali keçirilən tədbirlərdə fəal iştirak edirdilər.

QİÇS/İİV-in profilaktikası proqramı üzrə IMC-in işi genişlənir: həkimlər ginekoloqlar,infeksiyonistlər və s. üçün ayrıca modul işlənilib hazırlanacaq (5-bölgədən Mingəçevir, Gəncə, Tovuz, Evlax, Kürdəmir 300 tibb işçisini əhatə edəcək). Profilaktik tədbirlər həyata keçirilir: tədris keçənlərin hər birinə, reproduktiv sağlamlıq mərkəzinin üzvlərinə pulsuz qoruyucular paylanır. Boru kəməri xətti boyunca yerləşən klinikalarda həmçinin tədris işi aparılır, qoruyucular paylanır. Fəhlələr adi əhali ilə təhlükəli davranış qrupuna aid şəxslər arasında körpü rolu oynayır. Bizim təşkilat «İNAM» QHT – 1 (QİÇS-lə mübarizə təşkilatı prezident Nofəl Şərifov) ilə əməkdaşlıq edir. Onların 57 nəfər xəstələri var, həkimlər birbaşa olaraq həmən xəstələr və onların ailə üzvlər ilə işləyirlər. Onlara həmçinin qoruyucular paylanır. Ölkənin 5 bölgəsində fəaliyyət göstərən «HƏYAT» QHT-1 ilə də əməkdaşlıq edirik.

Bugünkü gündə bu proqram bir başa olaraq QİÇS-in qarşısının alınması və profilaktikasına ünvanlanan yeganə proqramdır ki, BP, BTC, CCIC neft kompaniyaları tərəfindən maaliyyətləşir. Bu təşkilatlar lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün maaliyyə vəsaiti ayırırlar.

«Bu təşkilatlar tərəfindən İİV/QİÇS-li xəstələrə hər hansı bir yardım aksiyaları təşkil olunubmu?» - sualına cavab belə oldu: « Bir qədər dərman preparatları və qoruyucular»

«Bu xəstəlikdən əziyyət çəkənlərə yardım məqsədi ilə bu mövzunu gələcək planoarına daxil etməyi nəzərdə tutublarmı?» - « Proqram 2005 –ci ilin iyul ayındək davam edəcək. Bu mövzu fəaliyyətimizin ilk günlərindən bizim diqqət mərkəzimizdə olub.»

«Öz çevrələrdəki İİV-ə yoluxmuş şəxsə cəmiyyətin sosial qrup və qurumların münasibəti necə olur?» - «stiqmatik»

«Əyər sizin təşkilatın nümayəndələrindən birinin İİV-müsbət olduğunu bilsəz nə edərdiz?»

-Bizim təşkilatda əsasən həkimlər işləyir. Ona görə də teoretik olaraq cavab vermək cətinidir.

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

«Bu xəstəliyi yayanların miqrantlar, digər millətlərin nümayəndələri, gəlmələr, xarici vətəndaşlar olduğu hesab edilirmi?» - Bu qrupun təmsilçiləri arasında təhlükəli davranışlı şəxslər daha çoxdur.

«QİÇS/İİV-in gəlmələr və xaricilər arasında yayılması mövzusu onlara qarşı neqativ münasibət aləti kimi istifadə edilibmi?» - Heç vaxt.

Nataliya Valeyeva qeyd etdi ki, vərəm, malyariya, İİV/QİÇS-lə mübarizə üzrə Beynəlxalq Fond Azərbaycanı gələn ilə QİÇS-lə mübarizə üçün maliyyələcək ölkələr siyahısına daxil etmişdir. Bu fondun rəyinə görə sosial, tədris, tibbi və digər strukturlar tərəfindən hərtərəfli tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlamağın vaxtı çatmışdır. Bu məsələ milli təhlükəsizlik səviyyəsinə qədər inkişaf etdirilməlidir.

III. HİSSƏ ŞƏRAİTİN ÖYRƏNİLMƏSİ

III.1 Metodologiya

Bu bölmənin əsas məqsədi – konkret proqram əsasında, QİÇS-in qarşısının alınması istiqamətində mövcud təhsil proqramlarının təcrübəsinin öyrənilməsi, və bu cür proqramların hazırlanmasında ölkənin mədəni xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının vacibliyini göstərir.

Hazırda nə mütəxəssislər, nə də adi vətəndaşlar şübhə etmirlər ki, İİV/QİÇS məsələlərində təbliqat və maarifləndirmə vacibdir. Bir çox yerli və beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanda fəaliyyət göstərən proqram və tədris materiallarının aşağı keyfiyyətindən şikayət edirlər. Lakin tədris proqramlarının yaxşılaşdırılmasının və tətbiqinin vacibliyini nümayiş etirməklə yanaşı bunu necə etməyi və bu zaman hansı komponentləri nəzərə almağın vacibliyini nəzərə amırlar. Tədris proqramlarından birinin analizi nəticəsində əldə edilən bu məsləhətlərin daha konkret və tətbiqi xarakter daşıyacağına və onlardan gələcəkdə proqramların hazırlanmasında və modifikasiyasında istifadə ediləcəyinə ümid edirik.

Başqa tədqiqatlarda olduğu kimi bu metod da aşağıdakıları göstərmək üçün istifadə edilir: Nə üçün müəyyən qərarlar qəbul edilib? Onlar necə istifadə edilib? Hansı nəticələr əldə edilib?

Verilmiş tədqiqat qarşısında aşağıdakı 2 sual dururdu: 1) Azərbaycan mühitində verilmiş proqramın həyata keçirilməsində nə kimi çətinliklər var; 2) QİÇS-əleyhinə maarifləndirici proqram yerli kontekstə necə adaptasiya oluna bilər.

Analiz məqsədi ilə yeniyetmələr üçün tədris proqramı seçilmişdir, belə ki, yeniyetmələr arasında maarifləndirmə proqramı Azərbaycanda QİÇS-lə mübarizə məqsədilə yerli və beynəlxalq təşkilatların həyata keçirdiyi proqramlar arasında ən geniş yayılanıdır. Təhlükə qrupu istisna olmaqla (statistikaya əsasən yoluxmuşların 2%), maarifləndirmə proqramı əsasən bu qrupa yönəldilib.

Bu cür planlaşdırma əsasən onunla izah olunur ki, böyüməkdə olan nəsil daha dəyişkən və yeni informasiya üçün açıqdır. Digər səbəv daha pragmatikdir. Məktəb auditoriyasını əhatə etmək təşkilati baxımdan daha asandır. Çünki bizim ölkədə orta təhsil məcburidir və uşaqların əksəriyyəti məktəbə gedir. Ona görə də dövlət təhsil idarələrindən icazə almaq və vahid proqram hazırlamaq kifayətdir. Belə olduğu halda daha geniş kütləni əhatə etmək olur. Lakin seks –biznes xidməti göstərən qadınlar, narkomanlar (yoluxmuşların 47%), məhbuslar (yoluxmuşların 70%), miqrantlar (44%), ümumiyyətlə yetkinlik yaşında olanlarla (77%) işləmək daha çətinidir.

Çünki onlarda daha kəskin stereotiplər vardır, onlar kurslara gedib-getməməkdə daha sərbəstdirlər, onların davranışı infeksiyanın mənzərəsinə və yayılmasına daha çox təsir göstərir. Bu təbəqə ilə işləmək həm də ona görə çətinidir ki, burada müqavimət daha güclü olur. Buna baxmayaraq, diqqəti böyüməkdə olan nəsle yönəltməklə, yalnız gələcəyi düşünmək olmaz. Çünki orta yaşlı nəsil daha aktiv cinsi həyata malikdir və infeksiya daşıyıcıları ilə daha çox təmasda olur.

Bəzi təşkilatlar son 2-3 il ərzində öz proqramlarını (ailə planlaşması və reproduktiv sağlamlıq üzrə proqramlar) əhalinin yaşlı, seksual aktiv hissəsinə və risk qruplarına yönəldirlər.

İİV-yoluxanların maraqlarının ümumiləşdirilməsi və qorunması proqramları sayca ən az olanlardır.

Verilmiş proqram ona görə seçilib ki, maliyyə dəstəyinin olması, hazırlanmış sənədlərin peşəkarlığı, digər ölkələrdə uğurla işləməsinə baxmayaraq - Azərbaycanda öz müsbət həllini tapmadı. Bu nümunə özlüyündə sonadək işlənməyən yaxşı düşünülmüş ideyadır.

Bu problem haqqında materiallar arxiv sənədlərindən, təşkilatçı və iştirakçılar ilə müsahibələrdən istifadə etməklə, seminarın gedişinə nəzarət etməklə toplanmışdır.

III.2 Proqramın təsviri

QİÇS haqqında təlim orta siniflərdə keçirilən Sağlam Həyat Tərzi haqqında təlimdən daha genişdir. Layihə Mərkəzi və Şərqi Avropada, keçmiş SSRİ respublikalarında işləyən beynəlxalq humanitar təşkilatlar tərəfindən tətbiq edilib. Layihə Azərbaycana 90-cı illərin axırında, digər ölkələrdə 6 il sınaqdan çıxarılandıqdan sonra gətirilib.

Sağlam Həyat Tərzi Proqramı 5 əsas komponentdən ibarətdir:

1. Düzgün qidalanma
2. Siqaret çəkməmək
3. Spirtli içki və narkotiklər
4. Reproduktiv (cinsi) tərbiyə
5. QİÇS

Komponentlərdən hər biri müəllimlər üçün vəsaitə və şagirdlərə paylamaq üçün materiallara malik idi. Proqramı dövlət müəssisələri (Şəhər Təhsil İdarəsi və Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutu) ilə birgə inkişaf etdirmək qərara alınmışdı. Vəsaitlər yerli dilə tərcümə edildikdən sonra, 25 nəfərdən ibarət müəllim komandası hazırlamaq üçün, MDB-nin digər dövlətlərindən təlimatçılar dəvət olunmuşdu. Seminarın yaratdığı ruh yüksəkliyi və müsbət təəssüratlara baxmayaraq, layihə məktəbdə də öz aktiv inkişafını tapmadı. Bu analiz üçün daha maraqlıdır.

III.3 Proqramın analizi

III.3.1 Proqramın təşkili

Məqsədli qrup. Bakı şəhərinin mərkəzi məktəblərinin orta sinifləri (10-15 yaş) üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bu qrupa ən az təhlükəyə məruz ailələrdən olan, narkotiklərdən istifadə etməyən, aktiv seksual həyatı olmayanlar aiddir.

Təlimatçılar. Bu layihədən məktəb resurslarından, kənardan dəvət olunub məktəblərdə QİÇS mövzusunda mühazirələr oxuyan və bununlada işini bitmiş hesab edərək, sonradan şagirdləri bazasız və köməksiz qoyan mütəxəssislərin işlərindəki çatmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün istifadə olunur.

Layihəyə məktəb müəllimlərinin və psixoloqlarının cəlb edilməsi çox müsbət faktıdır. Bir tərəfdən biologiya müəllimləri öz peşələrinə görə bu mövzuya daha yaxındırlar və mövzunu şagirdə asanlıqla çatdırı bilərlər. Digər tərəfdən isə şagird üçün hər bir xırdalıq haqda müəlliminə sual vermək çətin, bu bir qədər sərbəstlik tələb edir. Bu məqsədlə də məktəb psixoloqları dəvət olunub. Şagirdlər üçün onlara müraciət etmək daha asandır. Lakin bir faktı da nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi şagirdlər psixoloqun kabinetinə getməkdən çəkinirlər.

Proqramın üstünlükləri. Məktəb bazasından istifadə kənardan mütəxəssis dəvət etmək məcburiyyətini aradan qaldırır və bu da əlavə xərcləri silir.

Validəylə övlad arasında mövcud olan məsafə min illiklərlə formalaşmış və bu qısa bir zaman kəsiyində aradan qaldırıla bilməz. Lakin QİÇS – in profilaktikasının təlimi məsələsini ləngitmək olmaz. Ona görə də proqramda nəzərdə tutulduğu kimi bu vəzifəni öz üzərinə təhsil müəssisələri götürməlidirlər. Bu fikir sorğunun nəticələri ilə də təsdiqlənir (YUNICEF, 2002). Yeni uetmələrin əksəriyyəti QİÇS-barədə evdən kənarda, uşaqlı adamlardan məlumat toplamağı üstün tuturlar. Həmçinin sorğudan aydın oldu ki, valideyinlər bu problem bərdə övladlarının onlardan yox, mütəxəssisdən məlumat almalarını daha məqbul sayırlar. Əsasən ona görə ki, onlar özlərini bu sahədə naşı hesab edirlər, bir tərəfdən də övladları ilə belə bir mövzuda açıq söhbət onlar üçün diskomfort yaradır.

Layihə qarşısına məqsəd kimi QİÇS-in tam, arası kəsilməz təlimatını qoysa da son məqsəd həyata keçmədi, çünki yaşlı nəslin qapalılığı uşaqların tam və rahat informasiya ala bilmək imkanını reallaşdırmır.

Bununla əlaqədar olaraq, yeniyetmələr üçün təlimatlandırıcı və yaşlılar üçün hazırlıq proqramları məqsədlə, hazırda informasiyadan çox, uşaqlarla yaşlılar arasında məhrəm münasibətlərin formalaşdırılmasına çalışmaq lazımdır.

III.3.2 Proqramın və tədris vəsaitlərinin məzmunu

Çox komponentli proqramın tərkib hissəsi olmaqla, bu layihə QİÇS-i sağlamlığın qorunması yolunda problem kimi göstərir. Proqram İİV/QİÇS haqda yalnız tibbi informasiya verir (QİÇS/İİV anlayışı qorunma və yoluxma yolları). Uşaqlar üçün materialların sadə, əlvan formada olmasına baxmayaraq yerli kontingentin xüsusiyyətlərini nəzərə almır.

İİV-lə əlaqədar tədris proqramlarında seks insani münasibətlərin bir hissəsi kimi təqdim edilmədikdə tələbələrə, belə bir fikir formalaşır ki, intim münasibətlər neqati və ziyanlı bir şeydir. Ona görə də biologiya müəllimlərindən və həkimlərdən fərqli olaraq, məktəb psixoloqları bu boşluğu doldura biləcək informasiyanı və İİV/QİÇS –lə əlaqədar digər informasiyaları daha yaxşı çatdırırlar. Keçmiş ittifaq məkanında İİV infeksiyasının əsasən inyeksiyon yolla yayılmasına baxmayaraq, kursun bütün materialları əsasən infeksiyanın cinsi yolla ötürülməsinə istiqamətləndirilmişdir. Müəllimlər üçün vəsait hər bir dərslərin plan və məqsədlərini aydın şəkildə təsvir edir və özünə hər mövzuya aid bir təcrübə nümunəsi daxil edir. Lakin vəsait QİÇS haqda minimal məlumat verməklə yalnız bu mövzu ilə az tanış olan insan üçün kifayət edir. Vəsaitin əsas hissəsi valideynlərlə və cəmiyyətlə işi vacibliyinə, QİÇS haqda sualların təhlili prinsiplərinin müzakirəsinə həsr edilmişdir. Lakin bu məqsədə necə çatmaq və mövzuya münasibəti necə dəyişmək haqda heç bir məlumat yoxdur. Ona görə də vəsaitin İİV-ə dair əsas bilgilərə malik olan və onlardan istifadə etməyi bacaran, ən əsası isə sinifdə açıq müzakirələr aparmaq təcrübəsi olan müəllimlər üçün nəzərdə tutulduğu təsəvvürü yaranır. Azərbaycanda orta təhsilin real vəziyyətini nəzərə alaraq, bu vəsaitin müəyyən inanclar və stereotiplərə malik, İİV-dən qorunma təcrübəsi olmayan, interaktiv öyrənməyə alışmayan müəllimlər üçün kifayət deyil. Bu vəziyyət, ilkin mərhələlərdə müəllimlərin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirmənin vacibliyini göstərir.

1. Müəllimlər QİÇS haqqında kifayət qədər dəqiq məlumata malik olmalı, Azərbaycandakı real vəziyyətdən xəbərdar olmalıdırlar (İİV-infeksiyasının real təhlükəsi, yeniyetmələrin davranışının real qiymətləndirilməsi, narkotiklərdən istifadə edən, aktiv cinsi həyat sürən tələbələrin mövcudluğu).
2. Bundan başqa müəllim qruplarla iş metoduna yiyələnmişdir. Çünki bu məşğələnin əsas məqsədi təkcə maarifləndirmə yox, həm də maraqlandırmaq və tələbəyə açılışına kömək etməkdir.

III.3.3 Təlimatçıların hazırlanması

Təlimatçılar üçün məşğələlər, proqramın hər komponentinə bir gün ayrılmaqla 5 gün ərzində aparıldı. Proqramın hər bir hissəsi üçün bir gün ayrılmışdı. Təlimatçılar verilmiş layihəni uğurla həyata keçirən MDB ölkələrindən dəvət olunmuşdu. Təlimatçılar və iştirakçılar yaş baxımından uyğun gəldikləri və nisbətən yetkin yaşları eyni məkanda (Sovet İttifaqında) keçdiyi üçün öz aralarında asanlıqla dil tapdılar. Lakin təlimatçılar slavyan ölkələrində olduqları üçün onlarla ənənəvi sosial baxışlara və dəyərlərə malik Azərbaycan cəmiyyətinin nümayəndəsi - iştirakçı arasında bəzi anlaşılmazlıqlar yaranırdı.

QİÇS mövzusunda bir gün ayrılmışdı. Bu gün ərzində proqramın əsas mövzularının məzmununu araşdırmaq və QİÇS haqqında məlumat bazasını təqdim etmək lazım idi.

İV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

Lakin trainingin həyata keçirilmə xüsusiyyətləri, məs: materialın necə təqdim edilməsi, uşaqlarla necə danışmaq, valideyinlərlə izahat işinin necə aparılması mövzuları müzakirə olunmamışdı. Uşaqlarla intim mövzuda danışmaların aparılması prossi mədəniyyətinin inkişaf etmədiyi bir cəmiyyətdə, bu mövzular daha çox çətinlik törədir və gələcəkdə traininglərin uğurla həyata keçməsinə təsir göstərir.

Bu layihə üçün seçilmiş müəllimlər bu mövzu üzrə heç bir hazırlığa malik deyildilər və bu da tələbələrlə işlədikdə bir sıra çətinliklər törədirdi:

- müəllimlərin bu sahədəki stereotipləri tələbələrə öz stereotip və düşüncə tərzlərini dəyişməyə kömək edə bilməzdi;
- uşaqların suallarına cavab vermək üçün QİÇS haqqında kifayət qədər informasiyaya malik deyillər;
- sərbəst deyildilər və öz yoldaşları ilə bu mövzunu müzakirə etməkdən yayınırdılar;
- uşaqlarla müzakirə isə onlar üçün daha çətin olacaqdı;
- başqa dövrdə böyüdükləri üçün bu qəbildən mövzuları öz müəllimləri və ailəsi ilə müzakirə etməmişdilər;

Lakin valideyinlərlə uşaqların nisbətən formal münasibətlərdə olduğu bir dövrdə böyüdükləri üçün onlara valideyinləri n bu yeniliyə münasibətini başa düşmək daha asan olar.

Trainingin bəzi vəziyyətləri aşığıldıkları təxmin etməyə imkan verir.

Misal 1: Seminarın mövzularından biri insanın reproduktiv (cinsiyyət) sistemidir. İştirakçıların hər birinə qadın və kişi reproduktiv (cinsiyyət) orqanlarının şəkli paylanıb, hər bir orqanın altından adının yazılması təklif edilirdi. Bu çalışma auditoriya tərəfindən gözlənilməz reaksiya doğurdu. Seminarıda 2 kişi və 25 qadın iştirak edirdi. Yaşlı kişi dərhal otaqdan çıxdı və bu dərstdə iştirak etməkdən imtina etdi.

İştirakçı qadınların bir hissəsi bu şəkillərə baxmaqdan imtina etdi və aparıcılar onları fikirlərindən döndərə bilmədilər. Qadınların çoxu kişi cinsiyyət üzvünün adını düzgün yazmamışdı. Öncədən qeyd edildiyi kimi bütün iştirakçılar biologiya müəllimləri idi. Əksər iştirakçıların heç vaxt evli olmaması məsələni qismən izah edir.

Misal 2: Seminar başlamazdan əvvəl əyani vəsait kimi müxtəlif qoruyucular alınmalı idi. Alış-veriş zamanı seminar təşkilatçılarından biri aptek işçisinə bu vəsaitlər barədə bəzi sualları verdi. Cavab belə oldu: «Mən bilmirəm. Mən ailəli deyiləm»

III.3.4 Şagirdlərlə iş

QİÇS mövzusunə mühazirədən fərqli olaraq, bu proqram qeyri rəsmi şəraitin yaradılmasını daha vacib sayır. Çünki belə olarsa tələbələr özlərini daha sərbəst hiss edər və onları danışığa cəlb etmək daha asan olar. Məsələnin bu aspekti də Azərbaycan üçün çox vacibdir.

Çünki, Azərbaycanın məktəb sistemində şagirdlər sakit oturub müəllimi dinləməyə adət etməyiblər. Bu cür atmosfer müxtəlif fikirlərin dialoqu, suallar üçün yer qoymur və yeni materialın tələbə tərəfindən necə mənimsənilməsi aydınlaşmır.

Bu proqram tələbələrlə yalnız qrup halında işləməyi nəzərdə tutur ki, bu da effektiv və daha çox insanı cəlb etmək baxımından, iqtisadi cəhətdən daha sərfəlidir. Lakin qruplarla işin üstünlüklərinə baxmayaraq, ictimai fikrin hakim olduğu bir mühitdə hətta ən savadlı və cəsəətli tələbələr belə intim mövzunun xırdalıqlarına aid suallar verməyə çəkinə bilirlər.

Ona görə də tələbələr üçün onlara uyğun vaxtda əlavə fərdi məsləhət saatlarının təşkilin etmək lazımdır.

Həmçinin işin planlaşdırılması zamanı cinsi mənsubiyyətə görə ümumi və ya fərdi məşğələlərin üstün cəhətlərini və çatışmazlıqlarını nəzərə almaq lazımdır.

Köməkçi materiallardan istifadə

Videomateriallar xüsusi ilə də QİÇS mövzusunda digər proqramlarda müvəffəqiyyətlə tətbiq edilən yumor və cizgi filmi janrı bəzi səbəblər üzündən öz effektivliyini və üstünlüyünü göstərdi:

Gərginliyi aradan qaldırmağa, QİÇS haqqında informasiyanı daha yumşaq formada çatdırmağa kömək edir.

İnsana, xüsusilə də uşağa informasiya yalnız söz yığını şəklində çatdırılanda, onu qavramaq çətin olduğu üçün, özlüyündə obrazlar yaradır və çox zaman onun fikri və düşüncə tərzini vəziyyətin reallığını qavramağa mane olur. Məsələn: QİÇS xəstəsi nin öz xəstəliyi nə - yoluxmadan əvvəlki və sonrakı münasibəti, ətrafdakıların ona qarşı münasibəti: ətrafdakıların ondan qorxması, ona nifrətlə baxması haqda-öz dilindən eşitmək daha inandırıcı və təsirli olardı. Ən başlıcası isə, bu videomateriallar yaşlıları (müəllimləri) arzu etmədikləri vəziyyətə düşməkdən («çətin» mövzular haqda danışmaq) xilas edir.

Bu videomaterialların üstün cəhəti həm də ondan ibarətdir ki, dinləyici subyektiv təsirdən qorunur. Professionalıqla hazırlanmış videomaterial, həm də yazılı materialları müəllimlərin neqativ münasibətindən qoruyur.

Müəllimlərin çoxu «insanın reproduktiv sistemi» mövzunu şagirdlərə sərbəst mövzu şəklində tədris edirlər. O ölkədə ki, müəllimlər şagirdlərlə bu mövzularda danışmağa çətinlik çəkir, bu video materiallar lap yerinə düşərdi. Bu zaman şagirdlər tam informasiya əldə etmək imkanına malik olurlar.

III.3.5 Valideyinlərlə iş

Dərsliklərdə valideyinlərlə işin vacibliyi aydın şəkildə göstərsə də, əslində işin təşkilatı və həyata keçirilməsi barədə heç bir təlimat yoxdur. Ailənin yeniyetmə üçün həqiqi dayaq olması, bu yaşda onlarla dil tapmağın xüsusilə çətin olması göstərsə də, valideyinlə övlad arasında necə körpü yaratmaq lazım olduğu göstərilmədiyindən, məsələnin bu tərəfi təkcə valideyinlər üçün deyil, həm də təlimatçılar üçün də qaranlıq qaldı. Bu vəziyyətdə valideyin özünü uşaqla necə aparmalı olduğunu və məsləhət üçün haraya müraciət etmək lazım olduğunu bilmir. Beləliklə də valideyinlər təlimat prosesindən tam kənar qalmaqla aşağıdakı imkanlardan məhrum olurlar:

- Uşaqlardan öncə, həyata keçirilməzdən əvvəl, proqram barədə məlumatlı olmaq;
- proqram haqda suallar və təkliflər vermək, şəxsi fikrini, razılığını bildirmək;

Valideyinlərin çoxu belə proqramların olmadığı dövrdə yaşadığı üçün, onlar bu proqramdan nə gözləndiyini bilmirlər. Həm də kənar qaldıqları üçün onlarda bu tip proqrama qarşı şübhələr yaranır. Valideyinlərlə müsahibələr göstərdi ki, onlar övladlarının QİÇS infeksiyası haqqında məlumat almalarının vacibliyini başa düşürlər. Lakin onlar çox vaxt bu proqramların aparılma üsullarından və proqramın əhatə etdiyi yaş həddindən narazı olurlar. Məktəb proqramına əsasən insanın reproduktiv sistemi bölməsini tədris edən «insan anatomiyası» kursu 8-ci sinifdən (14-yaş) tədris edilir. Onlarda (valideyinlər) bu yaşda QİÇS proqramının tədrisi üçün daha münasib sayırlar.

Bir çox valideyinlər yoluxma təhlükəsinin reallığını anlayaraq, məktəbin bu sahədəki tədris işini alqışlayırlar. Çox vaxt valideyinlər, bu məsələ ilə əlaqədar uşaqları kifayət qədər yaxşı hazırlaya bilməyəcəklərini başa düşürlər. Bu ən çox QİÇS haqqında doğru-dürüst informasiyanın olmaması ucbatından baş verir. Baş verən hadisələr bir daha onu təsdiq edir ki, yaşlılar arasında maarifləndirmə işi çox vacibdir, çünki kobud stereotiplərin əsas daşıyıcısı olmaqla, onlar tədris

İV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

proqramlarının yayılmasını tormozlayırlar. Lakin, onların əksinə getmək yox, fikirlərini başa düşməyə çalışmaq vacibdir. Valideyinləri tədris proqramına cəlb etmək daha yaxşı olardı, çünki prosesə cəlb olunma onların müqavimətini azaldar, müəllimlərin daha dəqiq informasiya çatdırmaq imkanını artırır.

Laihə direktoru ilə müsahibə:

Məlum olduğu kimi 7 il öncə fondun maliyyə dəstəyi ilə «Sağlam həyat təzi» mövzusu üzrə trening keçirilirdi ki, bu proqramın da bir hissəsi QİÇS-ə həsr olunmuşdu.

Proqram necə qarşılandı?

Trening təcrübə xarakteri daşdığından çox yaxşı qarşılandı. Bu mövzu ilə birgə dinləyicilər – məktəb psixoloqları mövzunu necə tədris etməyi öyrənir, QİÇS haqqında informasiya almaqla bərabər sağlam həyat təzi vərdişlərinə yiyələnirlər.

Proqram nəzərə alınmayan nə vardı?

QİÇS mövzusu ayrıca mövzu şəklində verilmişdi. Məktəb psixoloqları bu haqda danışsa da, müəllimlər susurdular. Məktəb psixoloqlarının isə, məktəbdə dərs saatları yoxdur. Mən hesab edirəm ki, bu mövzu məktəb proqramına salınmalıdır. Onda bu mövzu qadağalar şəklində təqdim olunmaz və qorxulu təsir bağışlamaz. Proqram –bilik verməyi öz qarşısına məqsəd qoymalıdır, seçim və sosial cavabdehlik isə şagirdlərin öz öhtəsinə buraxılmalıdır. Cəmiyyətə qorxu hissi aşıladaqda, qadağa effekti yaranır ki, bu da cəmiyyətin insanlara qarşı aqressiv olmasına səbəb olur. Hal bu ki, bu xəstələnmənin statistikasını azaltmır.

Proqramı yerli şəraitə (sosial və mədəni) uyğunlaşdırmağa çalışmışsınız mı?

O zaman tədris proqramları yazılmırdı, yalnız uyğunlaşdırılırdı və bu da yalnız terminologiya baxımından nəzərə alınır. Mədəniyyət baxımından yanaşma isə məqsəd kimi qarşıya qoyulmamışdı.

QİÇS üzrə maarifləndirmə proqramları yerli şəraitə necə uyğunlaşdırıla bilər?

Mən hesab edirəm ki, bu proqram çərçivə xarakteri daşmalıdır, məktəb müəllimləri və psixoloqları isə dinləyiciyə mövzunu çatdırmaq üçün adekvat üsullar tapmalıdırlar. Bunun üçün biologiya və anatomiya müəllimlərinə QİÇS mövzusunun öz tədris proqramlarına daxil etməyi məsləhət görürəm. Mən bu mövzunun fərdi deyil kollektiv tədrisinin tərəfdarıyam, əks halda əks cinslərin əlaqəsi pozulur.

QİÇS üzrə yeni proqramlar nəzərdə tutursunuz mu?

Bəli, lakin bu Saros fondunun hesabına olmayacaq. Diqqəti QİÇS-ə cəlb etməkdən çox müəllimlərə bu mövzunu daha effektiv tədris etməkdə köməklik göstərmək, yəni metodiki yardım etmək istəyirik. Bizim məqsədimiz QİÇS haqqında biliklərin mənəvi dəyərlərə və münasibətlərə keçməindən ibarət olacaq. Sonra isə, interaktiv təhsil paketinin işlənməsi, anatomiya və biologiya dərsləklərinə metodiki vəsait kimi tövsiyələrin işlənilməsi nəzərdə tutulur.

IV. HİSSƏ: Əsas nəticələr və tövsiyələr

Hal – hazırda İİV infeksiyasının nisbətən az yayılmasını nəzərə alsaq, Azərbaycanda bu infeksiyanın yayılmasının qarşısının alınması üçün yaxşı şərait var.

İİV-infeksiyasının Azərbaycanda yayılması mənzərəsi əsasən müxtəlif sosial-iqtisadi və sosial-mədəni amillərlə təyin olunur: keçid iqtisadiyyatının yaratdığı çətinliklər, məcburi əmək miqrasiyaları; narkomanıyanın artması; ailə dəyərləri və normativləri; din və s. məsələləri. İnfeksiyanın daha çox yayılmasının qarşısını almaq istiqamətində daha effektiv, ünvanlı və məqsədyönlü iş aparılması, İİV-ə yoluxmuşların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə maarifləndirmə, tədris, müalicə, yardım proqramlarının hazırlanması zamanı bu həlledici mədəni-sosial amilləri nəzərə almaq lazımdır.

Azərbaycanda İİV/QİÇS-in epidemioloji vəziyyəti

- Hal-hazırda Azərbaycanda İİV-infeksiyası ən çox təhlükəli davranış qruplarını (narkomanlar, miqrantlar və s.) əhatə edir;
- Ona görə də, infeksiya haqqında ümumi məlumatlarının olmasına baxmayaraq, yoluxmanın reallığı ümumi əhali tərəfindən tam qiymətləndirilmir və ehtiyat tədbirləri görülmür;
- Buna görə də, QİÇS/İİV mövzusu tez-tez «tərbiyəsiz» davranışla assosiasiya olunur (ticarət seksilə məşğul olanlar və narkomanlar). Təhlükəli davranış qruplarının stigmatizasiyası və cəmiyyətdə onlara qarşı neqativ stereotiplərin mövcudluğu, bu mövzuda açıq dialoq aparmağa mane olur;
- Azərbaycan cəmiyyətində ailə münasibətləri, qadın və kişi arasındakı münasibətlər, seksual davranışlarda daha çox ənənəvi dünya görüşünə üstünlük verilir,
- İntim və seksual münasibətlər, həmçinin cinsi yolla ötürülən xəstəliklər və QİÇS haqqında cəmiyyət arasında danışmaq məqbul sayılır;

Proqramlar və siyasət

Son illər ərzində bu problemin həllinin qanunvericilik və təşkilat mexanizmlərinin işlənilməsi, hazırlanmasında hökumət və qeyri hökumət sektoru tərəfindən nəzərəcarpacaq iş görülmüşdür. Lakin, buna baxmayaraq diqqət yetirilməsi lazım olan bir çox sahələr hələ də qalmaqdadır.

- Hal-hazırda İİV epidemiyası əsasən təhlükəli davranış qruplarını əhatə etdiyindən, xüsusi olaraq risk qrupları-gənclər, narkomanlar, homoseksuallar, məhbuslar, miqrantları əhatə edən proqramlar işləyib hazırlamaq lazımdır.
- Təhlükə qrupları arasında epidemiyanın yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə – təhlükə qrupları və onların partnyorları üçün maarifləndirmə proqramları lazımdır.
- Həmçinin, İİV yayılması ilə bilavasitə əlaqədar olan proqramların işlənilməsini təklif etmək lazımdır: (1) bütün vətəndaşların iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edilməsi, kasıblıq probleminin həlli, miqrantların və fahişələrin sayının azaldılması istiqamətində daha cəsarətli addımlar atmaq; (2) narkomanıyadan əziyyət çəkənlərin müalicəsi, profilaktikası və onlara yardımlara yönəldilmiş proqramları inkişaf etdirmək; (3) qızların və qadınların QİÇS/İİV-dən qorumaq üçün, cinsi bərabərlik və qadınlar üçün imkanların artırılması əsas elementlərdir;

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

- İİV/QİÇS-in profilaktikası məktəbdəki sağlamlıq proqramının geniş komponenti olmaqla, digər problemlərin profilaktikası və sağlam həyat tərzinin təbliği ilə birgə aparılmalıdır.
- Böyük insan auditoriyası ilə birbaşa və mütəmadi əlaqəsi olduğundan məktəblərin maarifləndirmə işində daha böyük üstünlükləri var. Məktəblər təkcə uşaqlara deyil, həm də valideynlərə çıxışı təmin edir.
- Hal-hazırda gənclər üçün olan proqramlar içərisində məktəb yaşlı uşaqlar üçün olan maarifləndirmə proqramları üstünlük təşkil edir. Ona görə də gənclərin daha yaşlı nümayəndələrinə ünvanlanmış proqramların işlənilməsinə səyləri artırmaq lazımdır. Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrindən kənar qalmış yeniyetmələrə və gənclərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.
- QİÇS/İİV-lə yaşayanlar və onların yaxınlarının sosial, maddi və psixoloji vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün proqramların artırılması.

Məlumat, təhsil, kommunikasiya

Hazırkı vaxt maarifləndirmə proqramlarının çoxu İİV-in profilaktikası və yoluxma yolları haqqında tibbi informasiyanın ötürülməsinə ixtisaslaşan maarifləndirmə proqramları yerli xüsusiyyətləri heç də həmişə nəzərə almırlar.

Məlumatın alınması

Maarifləndirmə proqramlarının işlənməsi və həyata keçirilməsi zamanı bütün yaş qruplarını əhatə etməyə çalışmaq lazımdır. Çünki, proqramların çoxu gənc nəslə (məktəb yaşlı) əhatə etdiyindən, daha çox stereotiplərə məruz orta nəsil diqqətdən kənar qalır.

Son vaxtlaradək maarifləndirmə proqramlarından və məlumatlardan kənar qalan insanların- evdar qadınlar, orta yaşlı insanlar, kənd əhalisinin maarifləndirilməsi üçün proqramlar işlənilib hazırlanmalıdır.

Mütəmadi olaraq tam informasiya əldə etmək üçün resurslar (insan və informasiya) əldə etmək və şərait yaratmaq lazımdır.

Müzakirə təcrübəsinin formalaşdırılması

Müəyyən sosial dəyərlər və normalardan irəli gələrək Azərbaycanda seksitiv mövzuların cəmiyyət içərisində müzakirəsi məqbul sayılır.

Ona görə də, reproduktiv sağlamlıq və İİV mövzusunda maarifləndirmə proqramları valideynlər tərəfindən narazılıqlı qarşılandı, müəllimlər isə bu mövzuların tədrisində çətinlik çəkirdilər.

Bununla əlaqədar olaraq, neqativ münasibəti və müqaviməti aradan götürmək üçün əhalini bu mövzularda yeni yanaşmaya hazırlamaq lazımdır.

Bütün proqramlar stereotipləri və normaları müzakirə edən komponentə malik olmalıdır ki, sırf tibbi informasiyanı (yoluxma yolları və qoruyucu vasitələr haqqında) yaymaq çətin olmasın.

Maarifləndirmə proqramları aşağıdakıları həyata keçirməlidir:

- Müzakirələr mədəniyyət və etika normaları çərçivəsində həyata keçirilməlidir. İİV haqqında informasiya bəzən dolayısı ilə də ötürülə bilər.
- Böyüklər və uşaqlar arasında açıq münasibətlər həyata keçirilməlidir.
- Açıq danışığa çağırış, bunun üçün şəraitin yaradılması;
- Yerli dəyərlər çərçivəsində olmalı, problemə müxtəlif baxışları (ailə, din) təqdim etməlidir.

Davranış təcrübəsinin formalaşdırılması

Göstəricilərdən belə məlum oldu ki, İİV-haqqında informasiyanın olması ondan istifadəni təmin etmir. Bəzi sosial stereotiplər nəinki optimal informasiyanın alınmasına, həm də alınmış məlumatdan effektiv istifadəyə də mane olur. Ona görə də yerli stereotipləri və dəyərləri nəzərə almayan bəzi proqramlar, öz məqsədlərinə çatma bilmədiklər. Məsələn: qoruyucudan istifadə özünü və tərəfdaşını qorumaq kimi yox, etimadsızlıq kimi qiymətləndirilir. Cinsi yolla ötürülən xəstəliklərin və İİV-in könüllü və ananım şəraitdə erkən aşkarlanmasının təbliği.

Gender həssaslığı

Qorunmanın əsaslarını bilsələr belə, kişilərin hər bir vəziyyətdə dominantlıq etməsi qadınları vəziyyətə nəzarət etmək və qoruyuculardan istifadə edilməsi qərarında eyni hüquqlu tərəf kimi çıxış etmək imkanından məhrum edir. Tədris proqramlarının hazırlanmasında və profilaktik tədbirlərin aparılmasında gender həssaslığına diqqət yetirmək lazımdır.

İnsan hüquqları

Təhlükəli davranış qrupları və İİV-ə yoluxmuşlar haqqında cəmiyyətdə neqativ fikir formalaşmışdır. Effektiv müalicə, profilaktika yardım, köməklik-insan hüquqları çərçivəsində aparılmalı, İİV-ə yoluxmuşlara qarşı baxışların və münasibətlərin dəyişilməsini təmin etməlidir.

Yerli vəziyyətin nəzərə alınması

Əhalini, xüsusən valideynləri maraqlandımaq üçün proqramlar əhalinin müxtəlif qruplarının real yoluxma təhlükəsini göstərməli, Azərbaycanda İİV-in tendensiyalarını əks etdirməlidirlər.

Görülən işlərin əsas hissəsi, xüsusən başlanğıc mərhələsində beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən həyata keçirildiyindən, İİV-in xaricdən gətirilməsi fikri cəmiyyətdə daha da möhkəmlənir.

Uşaqlar üçün maarifləndirmə proqramlarına münasibətdə valideynlər çox vaxt informasiyanın vacibliyini başa düşsələr də, onun çatdırılma tərzindən narazı qalırlar (məs: məktəbli qızlara qoruyucuların paylanması). Müqavimət yaratmamaq üçün İİV haqqında informasiya yerli adətlərə uyğun təbliğ olunmalıdır.

- 14-16 yaşlı uşaqlar arasında təbliğat maarifləndirmə işinin aparılması valideynlər və müəllimlər tərəfindən anlaşılmaqla qarşılıqlıdır, onlar bunun üçün 15-17 yaşda daha münasib sayırlar.
- Valideynlər uşaqlarının İİV haqqında informasiyanı daha yaşlı və professional cəhətdən hazırlıqlı insandan almasına üstünlük verirlər. Yeniyetmələr də buna daha çox üstünlük verirlər. Onlar üçün bu üsul daha rahatdır.
- Lakin valideynlər uşaqlara hansı informasiyanın verilməyindən əvvəlcədən xəbərdar olmalıdırlar.
- Kənd yerlərində yaşayan əhali üçün nəzərdə tutulan proqramlar bu ərazilərin adətlərinə uyğunlaşdırılmalıdır.
- Bir çox valideynlər ailə qurmadan əvvəl övladlarının (xüsusən qızların) cinsi həyat barədə məlumat almasının əleyhinədir. Bunu nəzərə alaraq maarifləndirməni ailə qurma ərafəsində olan qızlarla aparmaq olar.
- İİV//QİÇS – ə yoluxmuşların müalicəsi, onlara qulluq və yardım göstərilməsinə münasibətdə ailənin pozitiv bəzən isə neqativ rolunu diqqətlə öyrənmək lazımdır.
- İİV//QİÇS – proqramlarının planlaşdırılması, işlənməsi, həyata keçirilməsi, qiymətləndirilməsinə, valideynləri, ailələri, dini xadimləri, gəncləri və İİV/QİÇS-ə yoluxmuşları cəlb etmək lazımdır ;

İİV və QİÇS Azərbaycanda: sosial mədəni yanaşma

- Yerli xüsusiyyətləri, etik normaları, mədəni dəyərləri nəzərə alan, informasiya, maarif və əlaqələr kimi sahələri əhatə edən, yoluxma təhlükəsi yaradan davranış modellərinin qarşısını almaya yönəldilən profilaktik proqramların işlənilib qəbul edilməsini təmin etmək.

Treninq

Ona görə də milli tibbi və sosial infrastrukturların və insan resurslarının möhkəmləndirilməsi profilaktika, qulluq və yardım göstərilməsində prioritetlərdən biri olmalıdır. Cəmiyyətin bir hissəsinin İİV-haqqında adekvat və dəqiq informasiya almağa hazır olmadığı halda, digər hissəsi (mütəxəssislər, təlimatçılar) bu informasiyanı dəqiq və təhrif olunmadan çatdırmağa hazır deyillər. Bəzən yeniyetmələr QİÇS haqqında informasiya əldə edə bilmirlər, çünki yaşlılar özləri də bu informasiyaya malik olurlar- bununla əlaqədar da gənclər üçün maarifləndirmə proqramlarına qarşı müqavimət göstərirlər.

- Ona görə də uşaqlar və yeniyetmələrdən öncə, yaşlıları-myəllimlər və valideyinləri hazırlamaq lazımdır.
- Bu məqsədlə də yerli xüsusiyyətləri nəzərə alaraq müxtəlif qruplarla işləyə bilən təlimatçılar qrupu hazırlamaq lazımdır.
- Təhlükəli davranış qruplarına təkcə maarifləndirmə xidməti deyil, həmçinin digər xidmətlər göstərən mütəxəssislər hazırlamaq.

Məlumat və tədqiqat

Azərbaycanda QİDS/İİV mövzusunda sorğu ümumi əhali arasında, məlumatlılığın və İİV-ə yoluxmuşlara münasibətin yoxlanılmasına yönəldilmişdi. Lakin hal – hazırda yoluxmuş və yoluxma təhlükəsi altında olan insanlar arasında tədqiqatlar kifayət qədər aparılmır. Beləliklə aşağıdakı sualların ətraflı öyrənilməsi İİV-in qarşısının alınması və İİV-ə yoluxmuşlara yardım proqramlarının hazırlanmasına köməklik edə bilər:

- İİV-ə yoluxmuşlar arasında İİV infeksiyası haqqında məlumatlılığın, təhlükəsizlik qaydalarını əməl edib –etməməyin səbəblərinin öyrənilməsi;
- Əhalinin müxtəlif yaş və sosial qrupları, o cümlədən yüksək təhlükə qrupları arasında təhlükəli davranışlara təsir göstərən amillər;
- Yüksək təhlükə qrupları haqqında daha geniş demoqrafik və sosial məlumatlar;
- İİV-lə əlaqəli sosial problemlərin (narkomaniya, miqrasiya) öyrənilməsi.
- Tibbi, maarifləndirmə, sosial proqram və xidmətləri spektrinə baxış, onlardan əhali və təhlükəli davranış qrupları tərəfindən istifadə, bu proqramlara istifadəçilərin verdiyi qiymət.
- İİV infeksiyası ilə yaşayanların həyat səviyyəsi və vəziyyətləri (əsas problemlər, müxtəlif xidmətlərdən istifadə imkanları).
- Epidemiyanın yayılmasında və qarşısının alınmasında, xəstələrin müalicəsində, onlara xidmət və yardım edilməsində rol oynayan ailə normaları, etik və dini amillər.
- İnfeksiyanın qarşısının alınmasına, maarifləndirmə, xəstələrə qulluq, yardım səviyyəsinin yüksəldilməsinə mane olan iqtisadi, mədəni, maliyyə və hüquqi amillər.

Ədəbiyyət:

Абдуллаев А., Насибов Р. 2004. *Экспресс оценка ситуации с инъекционным потреблением наркотиков и распространением ВИЧ/СПИДа в Азербайджане. Финальный отчет.* Баку, Азербайджан. Международный Научно-Аналитический Центр «Антинаркотизм», Ассоциация Общественного Здоровья Азербайджана

Алиев Г. 2001. *СПИД: медицинские, социальные, политические, экономические, правовые и морально-психологические аспекты.* Баку, Азербайджан.

Алиев Г. 2002. *Сборник юридических документов и процедур, связанных с профилактикой ВИЧ/СПИДа.* Баку, Азербайджан.

Кавказский Исследовательский Ресурсный Центр - Азербайджан (КЦИР-Азербайджан). 2004. Сбор первичных социологических данных. <http://www.crrc-az.org> (Доступ получен в марте 2005-го года.)

Центр по контролю и профилактике заболеваний. 2001. *Исследование репродуктивного здоровья в Азербайджане.* Баку, Азербайджан.

Международный научно-аналитический центр «Антинаркотизм». 2001. *Ситуация с наркотиками в Азербайджане: Отчет социологического исследования.* Баку, Азербайджан.

Грей П. Б. 2004. ВИЧ и Ислам: Является ли степень распространенности ВИЧ более низкой среди мусульман? *Социальная наука и медицина*, том. 58, стр. 1751-1756.

Международный Медицинский Корпус (ММК). 2002. ВИЧ - исследование знания, отношения, практики (ЗОП). Баку, Азербайджан.

Международная организация по миграции (МОМ). 2002. *Разбившиеся мечты: отчет о контрабандной перевозке людей в Азербайджане.* Баку, Азербайджан.

Международный Комитет Спасения (МКС). Июль 1999. *МКС - Ежемесячный отчет Азербайджана. Резюме ЗОП исследования мужчин в связи со СПИДом и ВИЧ.* <http://azerweb.com/en/report.php?id=141>

Министерство Здравоохранения Азербайджанской Республики, ЮНИСЕФ и Азербайджанская социологическая ассоциация. 1999. *ЗОП (знание, отношение, практика) исследование здоровья и развития подростков.* Баку, Азербайджан.

Касумов В., Алиев Г., Иманов Д, Садигова Н., Магеррамов Т., Махмудова Д. 2003. *Отчет дозорного эпидемиологического и поведенческого надзора за ВИЧ-инфекцией среди потребителей инъекционных наркотиков и женщин работников секс бизнеса в Азербайджанской Республике.* Баку, Азербайджан. Министерство Здравоохранения, Азербайджанский национальный центр по борьбе со СПИДом, ВОЗ.

Министерство Здравоохранения/Министерство Образования/ЮНИСЕФ. Май 2002. *Данные исследования 2002-го года здоровья и развития молодежи Азербайджана, ЮНИСЕФ, Баку, Азербайджан.*

Министерство Здравоохранения. 2004. *Реформа общественного здравоохранения в Азербайджане.* [шттп:www.mednet.az](http://www.mednet.az)

Государственный Статистический Комитет. 2004. *Отчет о гендерной статистике.* Баку, Азербайджан. http://www.gender-az.org/doc/en/development/stat/gen_stat_2004_eng.pdf (Доступ получен в феврале 2004-го года.)

Траут Е. 2004. *Евразия в движении: Региональное значение массовой миграции рабочей силы из Центральной Азии в Россию.*

http://wwics.si.edu/index.cfm?topic_id=1424&fuseaction=topics.publications&doc_id=97150&group_id=7718 (Доступ получен в феврале 2005-го года.)

Министерство Здравоохранения Азербайджанской Республики, Министерство Образования, Министерство молодежи, спорта и туризма, ЮНИСЕФ. 2002. *Исследование здоровья и развития молодежи, Азербайджан*. Баку, Азербайджан.

ЮНИСЕФ. 2001. *Голоса детей. Опрос детей и молодежи Азербайджана*. Баку, Азербайджан.

Программа развития ООН. 2003. *Отчет о развитии человеческих ресурсов*. Баку, Азербайджан.

ЮНЭЙДС и Всемирная Организация Здравоохранения. 2004. *Таблица эпидемиологических данных о ВИЧ/СПИДе и инфекциях передаваемых половым путем: Азербайджан*. http://www.who.int/GlobalAtlas/PDFFactory/HIV/EFS_PDFs/EFS2004_AZ.pdf (Доступ получен в марте 2005-го года.)

Всемирная Организация Здравоохранения (ВОЗ), Европейский региональный офис (ЕРО). Март 2001. *Главные вопросы здравоохранения в Азербайджане*. Копенгаген. Дания.

Мировой справочник фактов (2004) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html> (Доступ получен в феврале 2005-го года.)